

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
SLAM TARİHİ BİLİM DALI

**19. YÜZYIL TARİHİ TEHLAKKATLERİ VE DARÜLFUNUN'DA
SLAM TARİHİ DERSLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULLAH ERDEM TAŞ

STANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
SLAM TARİHİ BİLİM DALI

**19. YÜZYIL TARİHİ TEHLAKKATLERİ VE DARÜLFUNUN'DA
SLAM TARİHİ DERSLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULLAH ERDEM TAŞ

Danışman: PROF. DR. SİMA LİSAFA ÜSTÜN

STANBUL 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

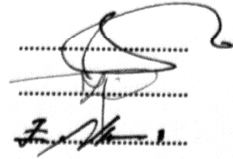
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
ABDULLAH ERDEM TAŞ'ın 19.YÜZYIL TARİHİ TELAKKİLERİ VE DARÜLFÜNUN'DA
İSLAM TARİHİ DERSLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
08.02.2010 tarih ve 2010/02-02 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği /
oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 18.06.2010
1) Tez Danışmanı : PROF. DR. İ.SAFA ÜSTÜN
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA KAZICI
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZEKİ ARSLANTÜRK

ÖZET

19. yüzyılda Avrupa’da tarih alanında büyük gelişmeler olmuş, pek çok tarih tezi ortaya atılmıştır. Bu tarih tezleri, modernleşme döneminde Osmanlı tarih telakkilerini ciddi ölçüde etkilemiştir. Bu etki, daha çok yeni açılan modern mekteplerle kendisini göstermiştir. Medreselerden farklı bir eğitim-öğretim kurumu olarak ünlü Darülfünûn bu modern mekteplerin başında gelir. İlk defa bu müessesede okutulmaya başlayan tarih dersleri, daha sonra gelişen branşlara ayrılmıştır. Bu branşlardan birisi olan İslam Tarihi derslerinin tekkül sürecini ortaya koymak, aynı zamanda bu derslerin tarih telakkileriyle irtibatını da gösterecektir. Bu amaçla yapılan çalışmada bir taraftan ana hatlarıyla 19. yüzyıl tarih telakkîleri verilirken diğer taraftan bu tarih telakkîleriyle irtibatlı olarak medreselerde ve Darülfünun’da okutulan İslam Tarihi dersleri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tarih, İslam Tarihi, Tarih Telakkîleri, Darülfünûn

ABSTRACT

In the 19th century, major developments happened in Europe in the field of history and several historical theses were postulated. These theses affected Ottoman historical considerations during the epoch of modernizations. This effect was prominently observed through the newly founded modern schools. Darulfunun envisioned as a different educational institution than the medrese appears as the foremost one of those modern schools. History, taught as a lesson firstly in this institution, having developed later, divided into branches. Putting forth the development process of Islamic History, which is one of those branches, will also demonstrate the relation of the lessons there of with the considerations of history. In this study, which has been aforementioned written with this purpose, on the one hand the historical considerations of the 19th century have been given in outline, and on the other hand the lessons of Islamic History at the medrese and Darulfunun institutions have been examined in concordance with the abovementioned historical considerations.

Key words: History, Islamic History, Historical Considerations, Darulfunun

ÖNSÖZ

Ders programları bize bir dönem tedâvülde olan, okutulan ilimleri gösterdi i gibi aynı zamanda o dönemin ilim anlayı ını da verir. Günümüzde lâhiyat Fakülteleri'nde okutulan derslerden birisi de slâm Târihi'dir. Bu ders, Osmanlı e itim kurumlarının ders programlarına çok geç dönemde girmi tir. Bir dersin programlara tesâdüfen ilâve edilmeyece i a ikârdır. Bu hususu göz önünde tutarak u soruyu sorabiliriz: “ slâm Târihi” hangi telakkîlerle irtibatlı olarak ve nasıl bir süreç sonunda ders programlarına girmi tir? Yaptı ımız çalı ma bu soruya bir cevap niteli i ta ımaktadır. Bu cevapla slâm Târihi derslerinin tekkül sürecini aydınlatmaya çalı tık.

Tez olarak böyle bir konuyu çalı mak husûsunda beni te vik eden ve kar ıla tı ım zorlukların üstesinden gelmekte yardımlarını esirgemeyen tez danı manım Prof. Dr. smail Safa Üstün'e çok te ekkür ediyorum.

Ayrıca kaynak temininde yardımlarını gördü üm ve tezin son hâlini almasında çokça emek sarf eden de erli mesai arkadaş larım Hasan Fatih Yılmaz ve Ubeydullah Kısacık ile çalı ma boyunca benden deste ini esirgemeyen de erli e ime müte ekkir oldu umu belirtmeliyim.

Abdullah Erdem Ta

Ç NDEK LER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ	iii
Ç NDEK LER.....	iv
TABLolar.....	vii
KISALTMALAR	viii
G R	9
ARA TIRMANIN KONUSU VE AMACI.....	9
ARA TIRMANIN KAYNAKLARI.....	11
SLÂM'DA TAR H TELAKK S VE TAR H YAZICILI I.....	12
Târih Kavramı.....	12
Kur'an ve Sünnet'te Târih	16
Siyer ve Megazi	18
Umumî Târihler	22
Hususi Târihler	22
OSMANLI TAR H TELAKK S VE TAR H YAZICILI I.....	25
Kurulu Dönemi.....	25
Olgunlaşma Dönemi (XVI-XVII. Yüzyıllar).....	30
Değişme ve Yenileme Dönemi	37

B R NC BÖLÜM

1. 19. YÜZYIL TAR H TELAKK LER	42
1.1. Batı'da Yeni Târih Telakkîleri	42
1.1.1. Yeni Evren Tasavvuru ve Târih Anlayışı	42
1.1.2. Aydınlanma Dönemi.....	46
1.1.3. Târihçilik ve İlerlemeci Târih Anlayışı	48
1.1.4. Târih Felsefesi.....	51
1.1.4.1. Vico	53

1.1.4.2. Herder ve Kant.....	55
1.1.4.3. Schiller.....	56
1.1.4.4. Fichte	56
1.1.4.5. Hegel ve Marx	57
1.1.5. Pozitivizm ve Tarih.....	60
1.1.6. Bilimsel Tarihçilik	61
1.2. Osmanlı’da Yeni Tarih Telakkîleri.....	64
1.2.1. Osmanlı Modernleşmesi	64
1.2.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Tarih Anlayışı	67
1.2.2.1. Tanzimatın Dili.....	67
1.2.2.2. Tarihçilik	72
1.2.2.3. Cevdet Paşa’nın Tarihçiliği ve Islâm Tarih Yazıcılığı na Etkisi	80
1.2.2.3.1. Hayatı ve Eserleri	80
1.2.2.3.2. Tarihçiliği	84
1.2.3. Oryantalizmin Islâm Tarihçiliğine Etkisi	94

K İÇİNDEKİLER

2. MEDRESELER VE DÂRULFÜNÛN’DA İSLÂM TARİH DERSLERİ ..	109
2.1. Medreselerde İslâm Tarihi Dersleri	109
2.1.1. Klasik Dönem Osmanlı Medreseleri’nde İslâm Tarihi Dersleri	109
2.1.1.1. İslâm Tasnifleri	111
2.1.2. Medrese Islâhâtı Dönemi	115
2.1.2.1. Medreselerde İslâm Tarihi Dersleri	117
2.2. Darülfünun’da İslâm Tarihi Dersleri	126
2.2.1. Darülfünun Fikrinin Ortaya Çıkışı	126
2.2.2. İlk Tezâhib	128
2.2.2.1. Birinci Tezâhib	128
2.2.2.2. İkinci Tezâhib	131
2.2.2.3. Üçüncü Tezâhib	133
2.2.2.4. Darülfünun-i Şâhâne’nin Kuruluşu	135
2.2.2.4.1. Darülfünun’da İslâm Tarihi Dersleri	137

SONUÇ	158
KAYNAKÇA.....	164

TABLÖLAR

TABLO 1: ISLAH-I MEDAR S N ZAMNAMES 'NE GÖRE DARULH LAFE MEDRESES 'NDE SLÂM TÂR H DERSLER	118
TABLO 2: DARULH LAFE MEDRESES NDE SLÂM TÂR H DERSLER NDE OKUTULAN BAZI ESERLER	119
TABLO 3: DARULH LAFE MEDRESES 1914 YILI SLÂM TÂR H DERSLER NE G REN BAZI HOCALAR.....	120
TABLO 4: DARULH LAFE MEDRESES 1916 YILI SLÂM TÂR H DERSLER NE G REN BAZI HOCALAR.....	120
TABLO 5: 1917'DEK DÜZENLEME SONRASINDA DARULH LAFE MEDRESES SLÂM TÂR H DERSLER	121
TABLO 6: 1922'DEK DÜZENLEME SONRASINDA DARULH LAFE MEDRESES SLÂM TÂR H DERSLER	122
TABLO 7: 1908'E KADAR DARULFÜNÛN- ÂHÂNE ULÛM- ÂL YE- D N YE UBES 'N N HAFTALIK DERS SAATLER	138
TABLO 8: 1908 DÜZENLEMES NE GÖRE DÂRULFÜNÛN ULÛM- ÂL YE- D N YE UBES TÂR H DERSLER	143
TABLO 9: 1911 YILI ULUM- ÂL YE- D N YE UBES SLÂM TÂR H HOCALARI	146
TABLO 10: 1918-1933 YILLARI ARASI DARULFUNUN SLAM TÂR H DERSLER N N HOCALARI.....	156

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makâle
a.tez	: Adı geçen tez
AÜ FD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: Bakınız
BOA	: Babakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DH. MKT	: Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemî
D A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
A	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
. DH	: râde Dâhiliye
. MVL	: râde Meclis-i Vâlâ
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MF. MKT	: Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemî
MF. ALY	: Maârif Nezâreti Tedrisât-ı Âliye Dâiresi
MÜ	: Marmara Üniversitesi
nu.	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınları
Y. EE	: Yıldız Esas Evrâkı
Y.PRK.E A	: Yıldız Perakende Elçilik, Rehberlik ve Ata emirlik

G R

ARA TIRMANIN KONUSU VE AMACI

Günümüz yüksek öğretim kurumlarında özellikle İlahiyat Fakülteleri'nde okutulan İslâm Târîhi dersleri, 1 Eylül 1900'de açılan Dârülfünûn'un Ulûm-i Âliye-i Diniye (İlahiyat) üyesi ders programında Târih-i Din-i İslâm adıyla yer almıştır. Bu dersin nasıl bir süreç sonunda programlara girdiğini ve okutulduğunu göstermek, bu tezin konusunu oluşturmaktadır ve günümüz için bu derslerin anlamını kavrayabilmek gayesine matuftur.

İslâm Târîhi, bir ders olarak Mevâzî Dönemi ıslâhât çalışmaları kadar Osmanlı'nın tek özgün eğitim kurumu olan medreselerin ders programlarında yer almamıştır.

19. yüzyılda târih alanında büyük çalışmalar yapılmaya başlandı ve ortaya çıkan çok sayıdaki târih tezi dolayısıyla bu yüzyıla "Târih Yüzyılı" denmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yla olan ilişkilerinin de sıklaştığı bu dönemde Osmanlı zihni dünyasında farklı târih telakkîleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni telakkîlerle beraber Osmanlı'nın klasik târih anlayışı ve târih yazıcılığı da ciddi değişime uğramıştır. Değişime yol açan âmillerin başında ise Osmanlı modernleşmesinin en önemli aşaması olan modern mektepler gelir.

Bu amaçla Tanzimât ricâli medreseden farklı olarak bir yüksek öğretim kurumu tesis etmek istemi ve Dârülfünûn'u kurmuştur. Fakat bu müessesenin devamlılığını sağlayamamıştır. Dârülfünûn ancak dördüncü teebbüsünde (1900'de) kalıcı olarak kurulabilmiştir.

Târih dersleri Osmanlı'da ilk defa olarak bu teebbüslerde karımıza çıkmaktadır. Önce konferans şeklinde okutulan bu ders, daha sonra Dârülfünûn'un ders programlarına girmiştir. İslâm Târîhi dersleri ise ilk olarak Hukuk Mektebi'nde okutulmuş, 1900'den itibaren ise Dârülfünûn'da okutulmaya başlamıştır.

Bu itibarla çalı mada 1900-1933 arasında, Dârulfünûn'un ve medreselerin ders programları incelenerek, slâm târihi dersleri ve hocaları tespit edilmeye çalı ılacaktır. Bu tez ile ayrıca 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan yeni târih telakkîlerinin, Osmanlı zihin dünyasını nasıl etkiledi i ve Osmanlı'nın târih telakkîlerinde ne gibi de i ikliklere yol açtı ı tesbit edilmeye çalı ı olarak yeni târih telakkîlerinin slâm târihi dersleriyle irtibatı ara tırılacaktır.

Târih telakkîlerindeki de i im ve dönü ümü anlamak için dönemlendirme yapmak kaçınılmaz hale gelmi ve klasik dönem-modern dönem ayırımı yapılmı tır. Târih telakkîleri açısından klasik dönem, slâm'ın zuhurundan 19. yüzyıla kadar devam eden dönemdir. Bu dönem de iki kısma ayrılmı tır: 1. slâm'ın zuhurundan Osmanlı'ya kadar olan dönem, 2. Osmanlı Devleti'nin kurulu undan 19. yüzyıla kadar olan dönem. Böyle bir taksim meselenin kronolojik olarak takibini kolayla tırmayı amaçlamı tır.

1900'lerin ba larında okutulmaya ba lanan slâm târihi derslerinin târih telakkîleri ile irtibatını anlayabilmek için ise Osmanlı zihin dünyasında son dönemlere kadar hâkim olan târih telakkîlerinin köklerine inip anahatlarıyla slâm târihçili i ve târih yazıcılı ından ve bunun Osmanlı târih telakkîlerine etkisinden bahsetmemiz gerekecektir. Klasik târih telakkîleri dedi imiz bu dönemin târihçili i ve târih yazıcılı ı anahatlarıyla ortaya çıkarıldı ı zaman modernle me dönemiyle beraber Batı'da ortaya çıkan târih çalı maları ve yeni târih telakkîlerinin Osmanlı'ya etkisinin hangi kanallarla ve ne ölçüde oldu u da tebarüz edecektir.

Târih telakkîlerinin ve bununla irtibatlı olarak târih yazıcılı ının nasıl bir süreç içerisinde de i ime u radı ını tespit etmek, "târih"ın "varlık"la irtibatı dolayısıyla bizim varlık anlayı ımızdaki de i im ve dönü ümü açı a çıkaracaktır. Bu ise Tanzimat'tan bugüne kadar geçirdi imiz dinî, siyasî, içtimâî ve kültürel dönü ümü anlamamızı sa layacaktır. Böylelikle hafızamız, anlamsız bilgiler deposu olmaktan kurtulacak; geçmi i ve bugünü anlamamızı sa layacak ve gelece e yönelik sa lam adımlar atmamızı temin edecek bir bilgi ve tecrübe hazinesi olacaktır.

ARA TIRMANIN KAYNAKLARI

slâm dünyasında klasik târih telakkîleriyle irtibatlı olarak ortaya çıkan târih yazıcılığı bu bölümde ele alınmıştır. Ele alınan konular için daha çok ara tırma eserlerinden yararlanılmıştır. Müslümanlarda târih ilminin nasıl ortaya çıktığı ve târih yazıcılığının nasıl başladığı hususunda temel kaynağımız, Mustafa Fayda'nın "Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları" adlı makalesi olmuştur. Siyer ve meğaziyle başlayan târih yazıcılığının gelişimi ve târih kitaplarının tasnifi konusunda ise İzmirli Smail Hakkı'nın "Târihin Lüzumu, Târih-i slâm'ın Ehemmiyeti, Ehl-i slâm'ın Târihe Hizmetleri, Müverrihîn-i slâmiye" ekinde adlandırdığı eserinden istifade edilmiştir ve bu alanda yazılmış diğer eserlerle konu desteklenmiştir.

Osmanlı târih telakkîsi ve târih yazıcılığı adlı kısımda ise Halil nalçık, Mehmet p irli, Abdülkadir Özcan, İber Ortaylı ve diğer târihçilerin bu alanda yazdığı makaleler ve kitaplardan istifade edilmiştir. Bu dönemin târih yazıcılığının ürünü olan eserler için ise Erhan Afyoncu'nun *Tanzimat Öncesi Osmanlı Târihi Ara tırma Rehberi*'nden istifade edilmiştir.

Modern târih telakkîlerinin incelendiği birinci bölüm, iki kısma ayrılmıştır: Batı'da Yeni Tarih Telakkileri ve Osmanlı'da Yeni Tarih Telakkileri. Batı'da yeni târih telakkîlerinin oluşum sürecini incelerken yararlandığımız ana kaynaklar, Kasım Küçükalp ve Ahmet Cevizci'nin müterek yazdığı *Batı Düüncesinin Felsefi Temelleri* adlı eser ile Ayhan Bıçak'ın *Târih Felsefesinin Oluşumu ve Târih Metafizikleri* adlı eserleridir. Osmanlı modernleşmesi ve Osmanlı'da yeni târih telakkîlerinin incelendiği kısımda ise Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* adlı eseri, Cevdet Paşa'nın eserleri, Cevdet Paşa'yla ilgili yazılmış kitaplar ve makaleler ve bazı arşiv belgelerinden istifade edilmiştir. Oryantalizmin slâm târihine etkisi konusunda da Evket Yıldız'ın *Oryantalizm ve slâm Târihi'ne Oryentalist Yaklaşımlar* adlı tezinden çokça istifade edilmiştir. Yine Fuat Sezgin'in "slâm Târihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti" adlı makalesi temel referanslarımızdan biri olmuştur.

Buraya kadar olan bölümlerde ara tırmaımıza yön veren, meseleleri kavramamızı kolaylaştıran asıl kaynağımız ise Smail Kara'nın *Din ile Modernleşme*

Arasında Ça da Türk Dü üncesinin Meseleleri adlı eseri ile târih telakkîleriyle irtibatlı yazdı ı makaleler olmu tur.

İkinci bölümde ise medreseler ve Dârülfünûn'da slâm târihi dersleri incelenmiştir. Medrese dönemi, klasik dönem ve ıslâhât sonrası diye ikiye ayrılarak tetkik edilmiştir. Klasik dönem konusunda Cahit Baltacı'nın *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* adlı eseri temel başvuru kaynağı olmu tur. İslâhât dönemi medreselerde slâm târihi derslerinin tespiti için ise *Salnameler* ve *Nizamnameler* başta olmak üzere bu alanda yazılmış kitap ve makâlelerden istifade edilmiştir. Dârülfünûn'un tesisi ve Dârülfünûn'da okutulan slâm târihi derslerinin tespiti konusunda, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun bu konudaki makâleleri ile *Dârülfünûn* adlı eseri, Osman Ergin'in *Türkiye Maarif Târihi*, Mehmet Ali Aynî'nin *Dârülfünûn Târihi*, Mahmud Cevad'ın *Maarif-i Umûmiye Nezareti Târihçe-i Te kilat ve craatı, Maarif Nezareti Salnameleri, Dârülfünûn Talebe Rehberleri* ve Osmanlı Arşivi belgeleri en çok istifâde edilen kaynaklar olmu tur.

SLÂM'DA TARİH TELAKKİSİ VE TARİH YAZICILIĞI

Târih Kavramı

Târih kelimesinin kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Dilcilerin ekserîsine göre, te'rih sözcüğündeki hemzenin elife dönüştürülmesiyle elde edilmiş olan târih kelimesinin aslı Arapça'dır ve kökeni ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Târih kelimesi, Arapça'nın Temim lehçesinde bulunan ve pek kullanılmayan "verehe" kökünden türetilmiştir.

2. Târih kelimesi, Arapça'nın Kays lehçesindeki "erehe" fiilinden türetilmiştir ve bu kök sözcük yaygın olarak kullanılmaktadır.¹

Bazılarına göre târih kelimesi müterekkibî Sami v-r-h köküne dayanmaktadır. Bu sözcük branice'de "yareah" (ay) kelimesiyle ifade edilmekte olup zaman ve insanla

¹ Kasım Gül, *slâm Dü üncesinde Târih Tasavvuru ve Usûlü*, İstanbul, İnan Yay., 2008, s. 103

ilgili olguları açıklamakta kullanılmaktadır. Bu bakımdan kullanılı ı çok eskilere uzanır. Bu durumda “târih”in anlamı, zaman birimi olarak “ay”ın tanımı olur; bir yandan bir hadisenin, târihi vakanın tespitini ve süresinin belirlenmesini, di er yandan, zaman sürecini, kronolojisini ifade eder.²

Târih kelimesinin “arch” sözcü ünden türedi i, Yunanca’da bunun “ırh” ekinde okunup söylendi i ve anlamının ise “eski” oldu unu belirtenler de vardır. Nitekim bundan kaynaklanarak eski eserlere “arkeoloji” (archeology) ismi verilmi tir.³

Kâfiyeci (ö. 1474), Hz. Ömer döneminde hicri takvimin kurumsalla ması sırasında Farsça “mah-rûz” (ay-gün/kronoloji) terkinin “müerrih” ekinde Arapçala tırıldı ını söyler.⁴

Birûnî ve Harizmî de bu rivâyeti vermektedir. Fakat Harizmi bunu katî olarak reddeder.⁵

smail Hakkı Bursevi ise, bir görü e göre, târih kelimesinin Farsça “târin” kelimesinin Arapçala mı ekli oldu unu belirtir fakat konuya açıklık getirecek fazla bilgi vermez. Bu kelime karanlık anlamına gelen Farsça “târik” kelimesinin mürâdifidir.⁶

Muhammed b. Yahya el-Musûlî(ö. 336) ve Aynî’ye göre, târih kelimesi sözlükte; vakit, gaye, ertelemek, kanıtlamak gibi anlamlara gelir. Târih kelimesinin sözlük anlamı dikkate alındı ında, Ay’ın hareketlerine bakarak zamanı belirleme manası anla ılır.⁷

Bütün bu farklı görü lerden yola çıkarak târihin de i ik tanımları yapılmı tır. Müslüman bilim adamları, târih ilmini genelde birbirine yakın ekillerde

² Sabri Hizmetli, **slâm Târihi – İlk Dönem-**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2006, s.13; Komisyon, “Târih”, **A**, Ankara: MEB Yay., C. XI, s. 777

³ Hizmetli, a.g.e., s.14

⁴ Kâfiyeci, el-Muhtasar fî lmi’t-Târîh, s. 330-331 (F. Rosenthal’in lmi’t-Târîh nde’l-Müslimîn çinde s. 325-370 arasında, Arapça trc. Salih Ahmed el-Ali, Beyrut, 1983, II. Baskı)

⁵ Komisyon, “Târih”, **A**, C. XI. s. 777

⁶ Kasım ulul, a.g.e., s.104

⁷ ulul, a.g.e., s.103

tanımlarıdır. Ancak bu tanımların çoğu serbest tanımlama biçiminde yapılmış olup mantıkî tarif özelliklerini taşımaz ve genelde metodolojik değildir.⁸ Burada, târihte bir usul arayışına giren veya sistematik olarak ilimleri tasnif eden Müslüman âlimlerden Kâfiyeci (ö. 1474), Sehâvî (ö. 1497), Ta köprîzâde (ö. 1560) ve Kâtip Çelebi (ö. 1657)'nin târih tanımlarına yer vereceğiz.

Kâfiyeci târihi, mutlak olarak geçmişte, şimdi veya gelecekteki bir zamana nisbet etmek için hadisenin vaktini/zamanını tayin etmek şeklinde tanımlamıştır. Ona göre varlık, ya kadîmdir ya hâdistir, ya da ne kadîm ne de hâdistir. Târih ilminin konusu da varlık türlerinden hâdis olandır. Hâdis olan târihin doğrudan ilgi alanı içine girer. Kâfiyeci'nin tespitlerine göre, bir nesne, hâdis veya eylemin târihe konu olabilmesi yani târihî vaka sayılabilmesi için, onda dört özelliğinin bulunması gerekir:

1.Târihin nesnesinin “hâdis” olması gerekir. Varlığı kadîm olan Allah'ın kendisi ve yokluk, târihin nesnesi olamaz. Zira bunlar zamansal değildir.

2.Her hâdis târihin nesnesi olamaz. Hâdis olan bir şeyin veya hâlin târihe konu olabilmesi için “garip” olması gerekir.

3.Hâdis ve garip olanın târihe konu teşkil edebilmesi; “te vik, sakındırma, gayretlendirme, engel olma, övüt, ibret, rahatlama, açılım, infial” gibi tefekküre konu olacak hikemî/felsefî özler içermesine bağlıdır.

4.Bu üç özelliğe sahip olan bir şeyin târihe konu olabilmesi, onun bir şekilde tesbit edilmiş olmasına bağlıdır. Tesbit edilmemesi, kayda geçmemesi veya târihçinin eline ulaşmamış olan geçmişte olup biten şeyler, târihe konu olamaz.⁹

Sehâvî'ye göre târih, vakti tarif/tayin etmektir ki onunla ahvâl kayıt altına alınır. Târih, zaman ve mekan içinde olan vâkıaları, tayin ve tevkîl bakımından ele alan

⁸ Kasım ulul, a.g.e., s. 106

⁹ Kâfiyeci, a.g.e., s. 337-338

bir fendir. Târihin konusu insan ve zamandır. Târihin meseleleri ise zaman içinde insana arız olan ayrıntılı ahvâldir.¹⁰

Osmanlılar döneminde ilimler târihi yazarlar arasında mümtaz bir yeri olan Ta köprüzâde'nin târih tanımı, kendisinden sonraki bütün tanımları etkilemesi açısından önemlidir: “ilmü't-târih: ilm-i mezbûr tavâifin ahvâl ve büldânını ve rusûm u âdâtını ve sanâyi-i e hâsını ve onların ensâb ve vefiyâtını ve bunların gayrı ahvâlini muarriftir. Ve mevzuu, ahvâl-i e râf-ı mâziyedir. Gerek enbiyâ ve evliyâ, gerek hukemâ ve mülûk u selâtîn ve uarâ ve bunların gayrı. Ve garazı, ahvâl-i mâziyeye vukûf ve fâidesi, ol ahvalden ahz-ı ibret ve tahsîl-i nasihatıdır. Ve takallübât-ı zamâna vukûf ve vusûl ile meleke-i tecârib ol ahvalden husûlîdir. Tâ ki menkul olan mazarratların emsâlinden ihtirâz ve zikrolunan menâfiin nezâirini celb ile der-i saâdet bâz ola.”¹¹

Kâtip Çelebi'ye göre “târih ilmi, toplulukların durumlarını, ehirlerini, kalıntılarını, adetlerini, insanların sanatlarını, soylarını, vefatlarını ve buna benzer eyleri bilmektir. Konusu geçmi olan peygamberlerin, velilerin, bilginlerin, hakîmlerin, kralların, âirlerin ve di er ki ilerinin durumlarını bilmektir. Bundan amaç geçmi durumlar hakkında bilgi sahibi olmaktır. Yararı bu durumlardan ibret almak, bunlardan ö üt almak ve nakledilen zararlı eylerin benzerlerinden sakınmak ve benzer yararları elde etmek için zamanın de i imleri hakkında bilgi sahibi olmada deneylerin yetene ini elde etmektir.”¹²

Kâtip Çelebi'nin târih ilmi tanımı görüldü ü gibi Ta köprüzâde'nin tanımıdır. Katip Çelebi bu bilgileri verdikten sonra Ta köprüzâde'nin tabakât ve vefat târihlerini târih ilminin alt dalları olarak saydı ını fakat bunun gereksiz oldu unu zaten konunun bunları içerdi i söylüyor.¹³

İlk iki tanımda çok belirgin olan “zaman” vurgusu son iki tanımda biraz zayıflamı tır.

¹⁰ Kasım ulul, a.g.e., s. 253;

¹¹ Ta köprüzâde samüddin Ahmed Efendi, **Mevzuatu'l-Ulûm**, çev. Ta köprüzâde Kemalüddin Mehmed Efendi, Ahmed Cevdet Tab'ı, Dersaadet, kdam Matbaası, 1313, C.I, s. 281-282

¹² Katip Çelebi, **Ke fu'z-Zunûn**, çev. Rü tü Balcı, stanbul, Târih Vakfı Yurt Yay., 2007, C.1, s. 257

¹³ Katip Çelebi, a.g.e., s. 257

Kur'an ve Sünnet'te Târih

“ slâm dünyasında târihe duyulan ilgi ve târih yazıcılığı nın ba laması, çe itli sahalardaki kültürel ve ilmî geli melerin bir parçası ekinde ortaya çıkmı tır. Bütün bu geli melerin esasını da Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in hayatı ve ahsiyetinin arzetti i hususiyetler te kil etmi tir. Bu iki ana unsur yanında; Kur'an-ı Kerim'in nâzil oldu u Arap toplumunun slâm öncesi durumu; Hz. Peygamber'den sonra slâm ümmetinde icma anlayı nın geli mesi; Hicret'in, târih ve takvim ba langıcı olarak kabul edilmesi; Divan te kilatının kurulması; slâm fetihleri ve slâm devletinin kısa bir zaman içerisinde imparatorluk haline geli i ve Müslümanların çe itli dinî ve siyasî görü ler ve medeniyetlerle temasa geçmesi; gayr-ı Arap unsurlarının (mevâlî) slâmiyeti kabul etmeleri sonucu ba layan ihtilaflar ve uûbiye harekâtı gibi hususlar, slâm dünyasında, târih yazıcılığı nın do up geli mesini ve devam etmesini hazırlayan belli ba lı amiller olmu tur.”¹⁴

Bütün slâmi ilimler, bu amillerin ba ında gelen Kur'an-ı Kerim'den ne et eder. Yalnızca kıraat ve tefsir gibi Kur'an ilimleri de il, hadis, fıkıh, kelim, tasavvuf ve slâm felsefesi gibi ilimlerin menbaı da Kur'an'dır. Çünkü slâm'ın aslî kayna ı Kur'an'dır ve bütün bu ilimlerin konularıyla ilgili hükümler, bilgiler ve ilkeler içermektedir.

Aynı ekilde, Kur'an, asıl kaynakları “haberler”, yazılı ve sözlü rivâyetler olan slâm Târihi'nin de kayna ını te kil eder.¹⁵ Bu hususiyeti göz önüne alarak yapılan bir de erlendirmeye göre “Kur'an-ı Kerim, geçmi e yeni bir görü le bakan; mazi, hal ve istikbale (ahiret), kâinatın ve insanın yaratılı ına dikkati çeken; eski milletlerin dinî, ahlakî ve siyasî davranı larının iyilerinden örnek; kötülerinden ibret alınmasını isteyen; Hz. Peygamber'in son halkasını te kil etti i Peygamberlerin birbirini takip ederek gönderilmi olmalarını sık sık zikrederek, risâletin bir tek oldu unu hatırlatan cihan ümul bir anlayı getirmi tir.

¹⁴ Mustafa Fayda, “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalı maları”, **Uluslararası Birinci slâm Ara tırmaları Sempozyumu**, zmir, DEÜ Yay., 1985, s. 357

¹⁵ Sabri Hizmetli, a.g.e., s. 46

Kur'an'a göre târih, insano lunun ve alemin târihidir; çünkü Allah, alemlerin Rabbidir. İnsan yeryüzünde, halifetullahtır; ona dü en vazife, Allah'ın sünnetine uygun cemiyet ve medeniyet kurmak suretiyle yeryüzünü imar etmesi, kendisini tanımasıdır. Bundan dolayı da, insan faaliyetlerinin incelenmesi, ona, adeta telkin edilmiştir.

Kur'an, târihi malzemeyi, insanı terbiye etmek ve ona sünnetullahı öğretmek için kullanmıştır.”¹⁶

Târih kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de geçmediği bilinmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinin büyük bir çoğunluğu eski kavimler, eski millet ve devletler, eski kültür ve dinler, eski peygamberlerden haber verir. Yani târihle ilgilidir.

Kur'an-ı Kerim'de bir olaya tanık olma neticesinde ve hakikat-i hale uygun bilgi verme anlamında “haber”¹⁷ ve “nebe”¹⁸, geçmişe ait gerçeklerin izini sürmek ve bunlardan ibret almak anlamında “kıssa”¹⁹, henüz olmuş olanın bilgisi anlamında “hadîs” ve yine geçmişe ait bilgiler anlamında “esatir”²⁰ sözcükleri kullanılmıştır.²¹

¹⁶ Mustafa, Fayda, a.g.m., s. 357-58

¹⁷ **Kur'ân**, Neml Süresi, Ayet 7; Kasas Süresi, Ayet 29; Haber kelimesinin çoğunluğu olan “ahbâr” slâm dünyasında Târih için kullanılan ikinci kavramdır. Rosenthal ahbârı şöyle tarif ediyor: “Ahbâr kıssa ve hikâye olması itibariyle Târihle tetabuk eder fakat zaman konusunda herhangi bir sınırlandırma tazammun etmez. Zaten ahbârın manası, uzvî olarak birbiriyle irtibatlı hadiselerle inhisar etmez. Yazar, ahbâr tabirinin giderek peygamberlerin amelleri ve sözleriyle ilgili bilgiler ve nihayet hadis manasına geldiğini de belirtiyor. (F. Rosenthal, a.g.e, s.20)

¹⁸ **Kur'ân**, Mâide Süresi, Ayet 27; Enam Süresi, Ayet 34

¹⁹ Kıssa Kuran'da geçmez. Kuranda rastlanan ve k-s-s kökünden gelen ve ihtimal bir masdar olan *kasas* kelimesi beyerinde geçer: **Kur'ân**, Al-i İmran Süresi, Ayet 55; Araf Süresi, Ayet 175; Yusuf Süresi, Ayet 3 ve 111; Neml Süresi, Ayet 25; Kasas Süresi, Sürenin ismi. Elmalılı Hamdi Yazır kıssa için şöyle diyor: “Kaf'ın fethiyle ‘kasas’ esasen masdardır. Ve asl-ı lugatte manası bir şeyin izini takip ederek arkasına dülmektir. (...) Sâniyen bundan me'hûz olarak takibe geyan bir haber nakli ü hikâye etmek manasına gelir ki Türkçe ayırtmak ve bazı lehçelerde ayırtmak tabiri olunur. Sâlisen o anlatılan haber veya hikâyede masdar bi-mana meful, yani ‘maksûs’ manasına ‘kasas’ yahut ‘kıssa’ denilir ki, kaf'ın kesriyle ‘kisas’ bunun cem'idir. ‘Kıssa’ da esasen izi takip olunma geyan hal ve e'n manasıdır. (...) Demek ki bir haber veya hikâyenin kıssa olabilmesi geyan-ı takip ve tahrir bir haysiyeti ile müteareftir.(Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kuran Dili, İstanbul 1979, c. IV, s. 2846)

²⁰ **Kur'ân**, Enam Süresi, Ayet 25;Enfal Süresi, Ayet 31; Nahl Süresi, Ayet 24; Müminûn Süresi, Ayet 83; Furkan Süresi, Ayet 5. Elmalılı Hamdi Yazır esatir konusunda onları söylüyor: “(...) Hasılı *esâtir*, Frenklerin *istuvâr* (histoire) dedikleridir. Bu da bugün Târih diye tercüme edildiğine göre *esâtir-i evvelîn*, eskilerin Târihi, *Târih-i kadîm* demek olur. Ancak bunda Târih kelimesinin ifade ettiği tayin-i vakt manası olmayarak ale'l-ıtlak mazi, evvel zaman manası vardır; zira tayin-i vakt manasıyla Târih, slâmî bir kelimedir ve Frenklerin *istuvâr* kelimesinde de esasen bu mana yoktur.” (Smail Kara, **Din ile Modernleşme Arasında Çayda Türk Dünyasının Meseleleri**, 2.Baskı, İstanbul, Dergah Yay., 2005, s. 78)

Di er taraftan yine Kur'an-ı Kerim, Müslümanların, Allah'a ve Resulü'ne itaat etmelerini; Hz. Peygamber'i, kendilerine örnek almalarını ve onu sevmelerini emretmiştir. Bazı sûre ve âyetlerde, Hz. Peygamberin çocuklu undan, onun çıktığı toplumun dini ve ahlakî anlayışından, Peygamberliğinden, slâm Dini'ni tebli ederken karşılaştığı zorluklardan, gazve ve seriyyelerinden, aile hayatından, Ashabın durumundan bahsedilmekte ve târihi olaylara yer verilmektedir. Bütün bu hususlar hem bazı Kur'an ayetlerinin daha iyi anlaşılabilmesi; hem de Hz. Peygamberin iyi bir şekilde tanınip bilinmesi için, Müslümanları, onun hayatı ve ahsiyetiyle yakından me gul olmaya sevkettir.²²

Kur'an-ı Kerim'den sonra slâm dininin ikinci kaynağını tekil eden Hz. Peygamber'in "sünnet"inin tesbiti, yani hadislerin toplanması, slâm Dünyası'nda Târih yazıcılığının başlamasında çok mühim tesirler icra etmiştir. öyle ki bataba iman ve ibadet esasları olmak üzere, hukukî, idarî, askerî ve ahlakî konularda ve günlük hayatın tanziminde, 'Hz. Peygamber'in sünneti' ile ilgilenmek, büyük bir zaruret olarak kendisini hissettirmiştir. Hz. Peygamber'in hayatında ve daha sonra, Ashab'tan elliye yakın ahsiyetin hadis yazdıklarını görüyoruz. Bu faaliyet Tabiun devrinde, çok daha geniş boyutlar içerisinde devam etmiştir. Hiç üphe yok ki hadisler, Hz. Peygamber'in hayatı ve ahsiyeti, gazve ve seriyyeleri için esas ve birinci elden kaynak hüviyetindedir. Bununla birlikte bazı muhaddisler, hukukî veya baka sahalardaki hadis yazma faaliyetinden ayrı olarak, Hz. Peygamber'in gazve ve seriyyelerine dair hadisleri, müstakil eserler halinde toplamaya başlamışlardır. Bundan dolayı megâzî çalı anların öncüleri, tabiun devrinin muhaddisleri olmuştur. Bu husus hadis çalı maları ve eserleri içerisinde gazve ve seriyyelere yer verilmesine mani olmamıştır.²³

Siyer ve Megazi

slâm aleminde târih yazıcılığının siyer ve megazi ile başladığı bilinmektedir.

²¹ Kasım ulul, a.g.e., s. 18

²² Mustafa Fayda, a.g.m., s. 358

²³ Fayda, a.g.m., s. 358

“Siyer” kelimesi, “sîre”nin ço ulu olup her ikisi de Hz. Muhammed (s.a.v.)’in hayat hikâyesi (hal tercümesi) için kullanılmaktadır. Zamanla ‘soy dizini, do umu, çocuklu u, gençlik yılları, peygamberli i, Mekke ve Medine’de cereyan eden olaylar ve sava lar dâhil, do umundan ölümüne kadar Hz. Peygamber’in hayatından bahseden kitaplar’, ‘Siyer-i Nebi, es-Sîretü’n-Nebeviye veya kısaca Siyer’ diye isim almı lardır.²⁴

“Magzâ” sözcü ünün ço ulu “megâzî” kelimesi ise sava , sava yeri demek olup Hz. Muhammed’in gazvelerinin ve seriyyelerinin târihini ifade etmektedir. Bu alanda yazılmı kitaplara da ad olmu tur.²⁵

Bundan anla ıldı ina göre siyer; daha umumî, megâzî; daha hususîdir.²⁶ Bununla beraber megazi kavramı zamanla siyerle e anlamda kullanılmı tır.²⁷

Siyer, bir taraftan âlî ilimlerden olan Hadis’in ubesi, di er taraftan alet ilimlerinden olan târih’in bir ubesidir. Hz. Peygamber’in söz ve fiillerini içermesi açısından hadis ilminin, hayatı hakkında bilgiler vermesi açısından ise slâm târihinin bir ubesidir. Bu sebeple ilk siyer müellifleri hadis alimleri olmu lardır. Siyerle ba layan slâm târihçili i umûmî târihçili e do ru geli mi tir.²⁸

lk siyer ve megazi alimlerinin genellikle muhaddis oldu u ve derledikleri târihî bilgileri hadis sıralama usulüne göre sıraladıkları kabul edilmektedir.²⁹ Fakat bu hususa bazı itirazlar da vakidir. slâm târihçili inin, hadislerle ve hadis rivâyetiyle ba ladı mını kabul etmekle beraber bu tarzın ‘hadisçilik’ oldu unu yani ‘slâm Târihçili i’nin ilk olarak ‘hadisçilikle’ ba latılmasını kabul etmeyen bir müellif, ilk dönem siyer ve megazi âlimlerinin muhaddis olarak görülmesini isabetsiz bulmakta, târih ilminin ba langıçta hadis ilminin bir ubesi oldu u hususundaki genel kanaatin de sorgulanması gerekti ini dü ünmektedir. Çünkü hadisle târihin usul açısından ortak

²⁴ Hüseyin Algül, **slâm Târihi**, stanbul, Gonca Yayınevi, 1986, C. 1, s. 13; “Siyer” kelimesi bir de “Devletler Umûmî ve Husûsî Hukuku” dallarında bir terim olarak kullanılmı tır.

²⁵ Sabri Hizmetli, a.g.e., s. 61

²⁶ Algül, a.g.e., s. 13

²⁷ Hizmetli, a.g.e., s. 61

²⁸ zmirli smail Hakkı, **Siyer-i Celîle-i Nebeviye**, Darulhilâfe, Tevsî-i Tıbbât Matbaası, 1332 (1914), s. 8

²⁹ Algül, a.g.e., s. 15; Sehabi de bundan dolayı Târih ilmini hadis ilminin dallarından biri olarak kabul etmi tir. (bkz. Kasım ulul, a.g.e., s. 30)

metodolojiye sahip olduklarını söylemek zordur. Aralarındaki benzerlik sadece ortak kaynak ahısar ve rivâyet formundaki kısmî benzerliktir.³⁰

Siyer ve megazi sahasındaki ilk telif çalı malarına gelince bu hususta Mustafa Fayda unları söylüyor:

“Siyer ve megazi sahasındaki ilk telif çalı maları, bazı ashabin çocukları olan muhaddisler tarafından yapılmı tır. Hz. Peygamberin gazvelerine dair sorulan sorular, megâzînin tedvinini hazırlamı tır. Ba ta Medine olmak üzere bazı merkezlerde vâliler, kumandanlar ve ileri gelen kimseler; Bedir sava ı nasıl oldu? Bu gazveye kimler i tirâk etti? Katılanların sayısı ne kadardı? gibi soruları, rivâyet kâbiliyeti ve ezberleme melekeleri olan kimselere sorarlar; gece meclislerinde bu konuları dinlemekten zevk alırlardı. Rivâyet kâbiliyeti olanlar da, bu ve benzeri konulardaki bilgilerini ashâbın sözlerine veya Hz. Peygamber’in hadisine istinâden söylerlerdi. Esasen ashabtan bazı kimseler, Hz. Peygamber’in hayatının çe itli yönlerine ait çok geni bir târihî malzemeyi; bunlar arasında Hz. Peygamber’in slâmiyet’e davet mektuplarını, Medine’ye gelen bazı heyetlere ait bilgileri toplamı lardı. Bazı ashab çocuklarından bize intikal eden rivâyetlerde: “Dedelerimizin kitabında gördü üme göre” veya “Babamın kitabında gördü üme göre” gibi ifadelerin yer aldı mı görüyoruz. Mesela, el-Vâkıdî (ö.207/822)’nin kaynakları arasında yer alan böyle bir eser, müellifi olan sahabînin torunu Ebu Amr b. Hureys el-Uzrî’ nin elinde bulunuyordu.”³¹

Yazar ayrıca Abdullah b. Abbas (ö.68/688), Abdullah b. Amr b. el-As (ö.65/685), el-Bera b. Âzib (ö.74/693)’in siyer ve megazîye dair çe itli konuları içine alan rivâyetlerinin yazılı metin halinde oldu unun kuvvetle muhtemel bulundu unu söylüyor.³² Bu üç isimle beraber Alâ b. el-Hadramî, Humeyd ve Sad b. Ubâde isimli sahabîlerin Hz. Peygamber’in siyer ve megazisine dair ilk telifleri yapanlar oldukları bildirilmektedir.³³

³⁰ Hanefi Palabıyık, “I. Oturum: Sözlü Gelenekten slâm Târihçili ine”, **slâm Târihinin Problemleri Kolokyumu**, anlıurfa, 14-15 Mayıs 2008, s. 19-21

³¹ Mustafa Fayda, a.g.m., s. 360

³² Fayda, a.g.m., s. 360-61

³³ Fayda, a.g.m., s.360-61; Sabri Hizmetli, a.g.e., s.63-64

Urve (ö.94/713), Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713), Ubeydullah b. Kab b. Mâlik el-Ensârî (ö.97/715), Ebu Amr Âmir b. erâhil e - a'bî (ö.103/721), el-Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 107/725), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732), Asım b. Ömer b. Katade (ö. 120/737), urahbil b. Said (ö. 123/740), Zührî (ö. 124/741), Ebu shak Amr b. Abdullah el-Hemdânî (ö. 127/745), Yakub b. Utbe (ö. 128/746), Abdullah b. Ebî Bekr (ö. 130 veya 135/747 veya 752), Musa b. Ukbe (ö. 141/758), Muhammed b. shak (ö. 151/768) ilk dönem siyer ve megazi ile me gul olmu âlimlerdir.³⁴

Elimizdeki en eski siyer ve megazi kayna ı Muhammed b. shak'ın Kitabü'l-Megâzî'sidir.³⁵ bn shak ile vekayi arasında râvîler az oldu undan rivâyetlerinde hata ihtimali de azdır.³⁶ Di er âlimlerin eserleri ise günümüze müstakil olarak de il ancak ba ka eserlerde kullanılarak gelebilmi tir.³⁷

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî (ö. 207/822)'nin el-Megâzî'si de zamanımıza kadar vasıl olmu tur. Kadı Iyaz el Yahsûbî (ö. 544/1149)'nin ifa'sı*, Ebu'l-Ferec bnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin Vefa'sı** ve Ahmed el-Kastallânî (ö. 923/1517)'nin el-Mevâhibü'l-Ledünniye'si en güzel siyerlerdendir. Halebî'nin (ö.1044/1635) Siyer'i*** ile Zeynî Dahlan'ın (ö. 1304/1886) Siyer'i**** de ayan-ı mütalaadır.³⁸ Bu sonuncu eserde Ahmed Dahlan, me hur dört siyer kitabını (Siyer-i bn Hi am, Siyer-i bn Seyyidinnas, Siyer-i âmiye, Siyer-i Halebiyye) esas almı , ayrıca Kadı Iyaz el-Yahsûbî'nin ifa'sı ile erhlerinden ve Kastallanî'nin Mevahibü'l-Ledünniye'si ile erh-i Zerkanî'den yararlanmı tir.³⁹

³⁴ Yavuz Yıldırım, “ zmirli smail Hakkı'nın slâm Târih Yazıcılı ı le lgili Bir Yazma Eseri: nceleme Ve Çevrimyazı”, **stanbul Üniversitesi lâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, S. 12, s. 116; Mustafa Fayda, a.g.m., s. 361; Sabri Hizmetli, a.g.e., s. 64

³⁵ Bk. Muhammed bn shak bn Yesar, **es-Sîre**, n r. Muhammed Hamidullah, Fas (Ma rib), 1976

³⁶ Yıldırım, a.g.m., s. 117

³⁷ Da nık durumdaki bu malzemenin bir araya toplanmak suretiyle, kayıp siyer külliyyatının yeniden in ası, slâm Târihçili ine önemli katkılar sa layacaktır.

* Kadı yaz el-Yahsubî, e - ifâ bi Tarîfi Hukûki'l-Mustafâ

** Ebu'l-Ferec bnü'l-Cevzî, el-Vefâ bi Ahvâli'l-Mustafâ

*** Halebî, es-Siretü'l-Halebiyye veya nsanü'l-Uyûn

**** Ahmed Zeynî Dahlan, es-Siretü'n-Nebeviyye ve Âsâru'l-Muhammediyye

³⁸ Yıldırım, a.g.m., s. 117

³⁹ Hüseyin Algül, a.g.e., s. 17-18

Umumî Târihler

Her medeniyetin Târih anlayışında dünya Târîhi fikri bir ekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü medeniyetin evren tasavvurunun temel bölümlerinden biri Târîhtir. Medeniyetler dolayısıyla da onu kuran toplumlar, kendilerini tanımlamak için, Târihlerini bu bağlamda kökenlerini, ilk insandan başlayarak açıklamak ve kimliklerinin dayanaklarını göstermek durumundadırlar.⁴⁰ Bu telakkîye göre Hz. Âdem'in yaratılışından başlayarak derlenen bilgiler ölçüsünde çeşitli milletlerden sınırlı olarak bahseden fakat Siyer de dâhil olmak üzere slâm devlet ve milletlerine dair ayrıntılı bilgi veren eserler yazılmaya başlanmıştır.⁴¹ Umumî Târih adını alan bu eserlerin ilki İbn Vâzih el-Yakubî (ö. 292/905)'nin Târih'idir.⁴²

Hususi Târihler

İlk dönemde siyer ve meğaziye ait kitaplar yazılırken fetihlere ait kitaplara da lüzum hissedildi. Çünkü haraç konulabilmesi için bir beldenin anveten mi sulhen mi yoksa emanen mi fetholunduğunu bilmek iktiza ediyordu. Bazı yerlerin fethinin ne suretle olduğu konusunda ihtilaf hasıl olduğundan fethin târihini de zabt ve tedvine mecbur kalındı.⁴³

Bazı slâm târihçileri kitaplarını şehir isimleriyle telif etmişlerdir. Yine slâm Devletleri ve Halifelerini konu edinen târih kitapları da yazılmıştır.

Tabakât Kitapları

Hadislerin senetlerinin araştırılması "isnad"ı ortaya çıkardı. Zamanla bu isnad târiki, târih, nahiv, edebiyat gibi fûnûna da teşmil edildi. Sadece rivâyetle zayıf rivâyet, doğru haberle yalan haber birbirinden tefrîk edilmek gerekiyordu. Bu da râvîlerin hayat hikâyeleri bilinmeden yapılamazdı. Şu halde her bir ilmin râvîleri bir takım tabakalara ayrıldı. Böylece tabakât-ı müfessirîn, tabakât-ı muhaddisîn, tabakât-ı huffâz,

⁴⁰ Ayhan Bıçak, **Târih Metafizikleri**, İstanbul, Dergah Yay., 2005, s. 60

⁴¹ Hüseyin Algül, a.g.e., s.18

⁴² Yavuz Yıldırım, a.g.m., s. 120

⁴³ Yıldırım, a.g.m., s. 117

tabakât-ı fukahâ, tabakât-ı mütekellimîn, tabakât-ı lugaviyyîn, tabakât-ı üdebâ, tabakât-ı uarâ, tabakât-ı etubbâ, tabakât-ı nahviyyîn, tabakât-ı nessâbîn hatta tabakât-ı mugannîn gibi binlerce kitab istifadeye sunuldu. Zamanımıza kadar gelen tabakât kitaplarının en eskisi, “Vâkıdî’nin Kâtibi” olarak bilinen Muhammed bn Sad (ö. 230/845)’ın Kitâbü’t-Tabakâti’l-Kebîr’idir.

Teracim ve Mucemât

slâm alimlerinin hal tercümeleri önceleri tabakât itibariyle yazılırdı. Sonraları alfabetik olarak yazılmaya ba landı. Bunlara terâcim ve mucemât adı verildi. Terâcim kitaplarının en me huru 681/1282 târihinde vefat eden bn Hallikan’ın Vefeyâtü’l-Ayân’ıdır. 764/1363’de vefat eden Salahaddin el-Kütübî’nin Fevâtü’l-Vefeyât’ı ve yine aynı Târihte vefat eden Salahaddin es-Safedî’nin el-Vâfi bi’l-Vefeyât’ı da me hur teracim kitaplarındandır.

Araplarda Târih Gelene i: Eyyâm, Ahbâr, E âr, Ensâb

slâm öncesi Araplarında ilmî anlamda de ilse de, basit formda bir Târih anlayı nın mevcut oldu unu söyleyebiliriz. Arapların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan Târih telakkisinde, Eyyâmü’l-Arab ve ensâb (soybilgisi) etkindir. Arap edebiyatında, Arap kabileleri arasında vuku bulan sava larda cereyan eden olayların nesir veya nazım halinde anlatıldı ı kıssa çe idine “Eyyâm” adı verilmektedir. Eyyâmü’l-Arab’la ilgili rivâyetler II/VIII. Yüzyıldan itibaren tedvin edilmeye ba lamı tır. Ancak bu müdevvenat günümüze kadar intikal etmemi , Târihî ve edebî di er eserler vasıtasıyla bizlere gelmi tir. Bazı kaynaklarda Eyyâmü’l-Arab’a dair anlatılanlar, slâm’ın do u undan 150 yıl kadar öncesine kadar uzanmaktadır. Cahiliye dönemi Târihi için zengin bir malzeme ihtiva eden “Eyyâm”ı, Târihçiler ve dildiler kaynak olarak kullanmı lardır. Nitekim Katip Çelebi, ilm-i eyyâmi’l-Arab’ı, Târihin bir dalı olarak kabul ederken kimi de di er milletlerdeki destanlar mesabesinde oldu unu ileri sürmektedir. Cahiliye toplumu bilincinde ve mantı ında yer eden eyyâm lafzının, aynı anlamda ve aynı kullanı la slâmi dönemde de devam etti ini görmekteyiz.

Nitekim gazve ve seriyyeler hakkında anlatılanlar, slâmi dönemdeki Eyyâmü'l-Arab'ın ilk örneklerini meydana getirmektedir.⁴⁴

Ayrıca Arapların mefahir ve menâfire önem vermeleri onları kendi neseblerini korumaya götürmü , bu da bir nevi 'geçmişin bilgisi' olan 'neseplerce'lerin hıfzına vesile olmuştur. Ensâbla ilgili bilgilerin de esasını ahbâr teşkil etmektedir. Araplar Cahiliye devrinde ekseriyetle ifahi, zaman zaman da yazılı olarak rivâyet etmişler, slâm'dan sonra ise belli usul ve esaslara bağlı olarak birçok eser kaleme almışlardır. Bu arada pek çok kabilenin, neseplerini rivâyet eden râvîlerin bulunduğu bilinmektedir.

Ahbâru'l-Arab da denen eyyâmü'l-Arab, bir kavim, kabile veya aşıs, bir ülke, bölge veya şehir, bir hadise vs. hakkında naklolunan bilgiler, sözler ve rivâyetlerdir. slâmiyetten önce destanî, menkabevî unsurları, târihî unsurlarına galip gelen bu rivâyetlerin slâmiyet'ten sonra târihî vasfı ön plana geçmeye başlamıştır. Ahbârî kadîmîlerden, emsal ve ensâba dair bilgilerden ayrı ele almak mümkün değildir. Eyyâmü'l-Araba dair rivâyetlerde, ahbâr ve ahbâr daima iç içe olup bunlar birbirlerini açıklayan unsurlardır.⁴⁵

Özetlersek, siyer ve megazi ile başlayan slâm târihçiliği tabakât, teracim, neseb kitapları ile devam ederken Abbasiler devrindeki fütühatla beraber yeni medeniyetlerle karşılaşımı ve slâm târihine fütuh ve peygamberler târihi de dâhil olarak slâm târihçiliği genel târihçiliğe doğru gelişmiştir. Böylelikle hicri III. asır slâm târihçiliğinin altın devri olmuş ve bu yüzyılın ortalarında sistemli târih yazıcılığı başlamıştır. Hicri IV. asırda ise Taberi gibi büyük târihçilerle olgunluk devrini yaşayan slâm târihçiliğine millî ve mahallî nitelikteki târihler de eklenerek hususî târihlerde büyük artış olmuştur. Bu asrın bir diğer özelliği ise târih yazarlarının büyük çoğunluğunu saray hizmetlileri ve devlet memurlarının oluşturması, din âlimlerinin târih yazıcılığı ile fazla uğraşmamasıdır. Hicri V. asırda umumî ve millî târihler yazılmaya devam etti ve VI. asırda vakanüvislikte, yaratılışla başlayan "insanlık târihçiliği"nin veya slâm'la ortaya çıkan "umumî târihçiliğinin" yeniden revaçta olduğu

⁴⁴ Hanefi Palabıyık, a.g.m., s. 16

⁴⁵ Palabıyık, a.g.m., s. 17-19

görüldü. Hicri VI. ve VII. asırda hal tercümesi türünde târih yazıcılığına da devam edildi. Sonraki asırda târih kitapları iyice çoaldı. Hicri IX. asırda, slâm târihçiliği, ünlü sosyolog ve târihçi İbn Haldun (ö. 808/1406) ile yeni bir devre girdi. Geleneksel metodla yazılan en eski slâm târihi kitaplarını ve yazarlarını sert bir dille ele tiren İbn Haldun târihçilikte yeni bir ça açtı. slâm târihçiliğinin tenkit usullerini tesbit etti, ilk defa târih metodolojisi ve târih felsefesi konularını müstakil olarak ele aldı. Hem ahsi mü ahedelerinden yararlandı hem de târih malzemesini tenkit usulleri istikametinde de erlendirdi. İlmî ve tenkidî olma vasıflarını haiz olan slâm târihçiliğini ba latı.⁴⁶ Sonraki dönemlerde de Arapça, Farsça ve Türkçe pek çok târih yazılmıştır.⁴⁷ Bu târihlerin bir kısmında müverrihler İbn Haldun'dan etkilenmiş ve ilmî-tenkidî eserler vermişlerdir.

OSMANLI TARİH YAZICILIĞI VE TARİH YAZICILIĞI

Osmanlı Devleti, kurulduğu coğrafya ve kendinden önceki Türk-slâm devletlerinden miras aldığı birtakım özellikler nedeniyle, mevcut bir Türk-slâm geleneğinin takipçisi olmuştur. Bu geleneğin bir neticesi olarak Osmanlı târih yazıcılığını slâm târih yazıcılığının devamı olarak kabul edebiliriz.⁴⁸ slâm târih yazıcılığının Osmanlı'ya etkilerini kabaca iki başlıkta toplayabiliriz: Arap târih-yazıcılığının etkisi, İran târih-yazıcılığının etkisi. Binaenaleyh Osmanlı târih-yazıcılığında Türkçe'nin yanında Arapça ve Farsça da kullanılmıştır.

Osmanlı târihçiliğini birkaç başlık altında inceleyelim:

Kuruluş Dönemi

Osmanlı Beyliği fetih ve gaza ruhu ile ortaya çıkmış, sınırlardaki akıncı beyler ve dervî gazilerin faaliyetleri ile büyümüş, güçlenmiştir. Bu gerçeğe uygun olarak

⁴⁶ Sabri Hizmetli, a.g.e., s. 68-71

⁴⁷ Yavuz Yıldırım, a.g.m., s. 125-128

⁴⁸ Fakat bununla beraber altı asır boyunca Târihçiliğinin her türünde "Osmanlı tarzı" olarak bilinen yeni bir anlayışın tekkül ettiği de görülmektedir. (Bk. Mehmet Pırlı, "Osmanlı Târih Yazıcılığı", **Yeni Türkiye (701 Osmanlı Özel Sayısı 3)**, 2000, C. ?, S. 33, s. 616)

kurulu devrinde ortaya konulan ilk örnekler menâkıbnâme ve gazavatnâme türünden eserler olmu tur. ⁴⁹

Bugün elimizde mevcut olmayan fakat *A İkpa azade Târihi* gibi pek çok esere kaynaklık eden XV. yüzyılın ba larında yazılmış olan *Yah i Fakih Menâkıbnâmesi* ve bugün elimizde mevcut en erken Osmanlı târihi olan XV. yüzyılın ba larında yazılmış Ahmedî'nin *skender-nâmesi*'nin *Dâstân-ı Tevârih-i Mü'lûk-ı Âl-i Osmân* isimli bölümü bu türün ilk örnekleridir.

İlk dönem Osmanlı târihçili inin orijinal kaynakları olan menâkıbnameler dinî-hamasî edebiyatın bir ürünüdür. Men ei, bir taraftan popüler Türk destanlarında di er taraftan, megâzî, siyer ve menâkıbname edebiyatıyla ilgili slâm gelene inde aranmıştır. Bu ilk dönem eserlerine menâkıbname yerine gazavatname de denir. Bu iki terimin aralarında fark gözetilmeden kullanılmış olması, Osmanlı sınır boylarındaki dervi ve gazîlerin genelde aynı ki iler olmasıyla alakalıdır. Halil nalcık bu menâkıbnameleri ikiye ayırıyor. İki, Osman Gazi'nin hanedanın gelece iyle ilgili gördü ü rüyası gibi tipik halk hikâyelerine dayanan menâkıbnameler, di eri ise gerçek târihi malumata dayanan menâkıbnameler ve gazavatnamelerdir. Ona göre ancak bu ikinci türün, târih çalı maları için bir ehemmiyeti vardır. ⁵⁰

Anadolu'da Selçuklu sultanlarının ve Türkmen be lerinin saraylarında “târih-hanlar” (târih okuyucular) ve menâkıbnâme okuyan halk airleri mevcuttu. Osmanlılar bu gelene i devam ettirmişlerdir. Gazavatname formundaki târihi eserler, ricat halinde sultanın gururunu ok umak ve edebî zevkini tatmin etmek için yüksek sesle okunuyordu. Zamanla, sarayın ve yüksek sınıfların ilgilenmeye ba lamalarıyla, yüksek bir edebî üslupla ve ekseriyetle Farsça olarak, fevkalade ince bir zevk ürünü menâkıbnâme ve gazavatname türleri yazıldı. Ahmedî'nin Türkçe *Dasitân*'ı, bunların ilk örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. ⁵¹

⁴⁹ Mehmet p irli, a.g.m., s. 616

⁵⁰ Halil nalcık, Osmanlı Târihçili inin Do u u, I, Eri im: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/translation4.html>, 10. 06. 2010

⁵¹ Halil nalcık, Osmanlı Târihçili inin Do u u, III, Eri im: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/translation4.html>, 10. 06. 2010

Ankara bozgunu ve Timur felaketinden sonra (1402) Çelebi Mehmed döneminde Osmanlı Devleti'nin yeniden toparlanması ve II. Murad'ın saltanatında devletin güçlenmesi târihçilikte de kendisini hissettirmiştir. Bu devirde târih türleri açısından oldukça muhteva ve mesaj bakımından da bir zenginlik ortaya çıkmıştır. Ayrıca slâm târihinin önemli bazı eserleri II. Murad'ın teviki ile tercüme edilmiştir.⁵²

İlk dönem Osmanlı târihi için önemli olan kaynaklardan biri de saray takvimleridir. Saray takvimleri müneccimler tarafından hazırlanan kısa metinli manzumeler olup Hazreti Adem'den itibaren peygamberlerin ve halifelerin kronolojik listeleri ile Selçuklu, Osmanlı ve Karamanlıların târihlerine ait önemli olayları ihtiva ederler. Bu takvimlerde ayrıca kehanetler ve rüya tabirleri ile ilgili bilgiler gibi çeşitli konulara ait malumat da bulunur. Bunların en eskisi 824 (1421) yılına ait olup Farsça'dır.⁵³

II. Murad'ın cülûsunun ilk yıllarında hazırlanmaya başlanıp Kanunî devri ortalarına kadar devam eden, *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân* diye adlandırılan popüler târih kitapları da bu ilk dönemin önemli kaynaklarıdır. Yazıldıkları dönemde geniş bir okuyucu kitlesi bulduklarından dolayı kütüphanelerdeki nüsha sayıları oldukça fazladır.⁵⁴

Yakın zamanlarda bulunan Kaşifî'nin 1456 yılında Farsça olarak kaleme aldığı *Gazavât-ı Sultân Murâd bin Mehemmed Hân** isimli eseri yine II. Murad dönemi için önemli bir kaynaktır.⁵⁵

İstanbul'un fethini müteakip târih yazıcılığında canlanma olmuş ; ilk standart dünya ve Osmanlı târihi yazma denemeleri bu dönemde yapılmıştır. Buna rağmen târihçilik fazla gelişmemiştir. Bu dönemde yazılmış üç mühim târih vardır. Bunlar; Enverî'nin 869 (1465) yılında bitirdiği ve Veziriazam Mahmud Paşa'ya sunduğu 3730

⁵² Mehmet Pırlı, a.g.m., s. 616

⁵³ Erhan Afyoncu, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Târihi Araştırma Rehberi**, İstanbul: Yeditepe Yay., 2007, s. 20

⁵⁴ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 21

* Ne reden: Halil Nalcık-Mevlud Özü, Ankara, 1978

⁵⁵ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 22

beyitten olu an mesnevi tarzındaki *Düstûrnâme* isimli eseri, ükrullah bin ehabeddin Ahmed'in *Behçetü't-Tevârîh* isimli Farsça olarak yazılmış eseri ve Veziriazam Karamanî Mehmet Pa a'nın *Tevârih-i Selâtinü'l-Osmâniye* isimli Arapça mensur târihi.⁵⁶ Bu eserlerin Osmanlı öncesi kısmı muhtelif kaynaklardan, çok muhtasar olan Osmanlı dönemleri ise büyük ölçüde târihi takvimlerden ve menâkıbnamelerden istifade ile yazılmıştır. Ancak bunlar târih yazıcılığı açısından önemli bir merhale teşkil edecek eserler değildir.⁵⁷

Fatih devrinde târih literatüründeki asıl gelişme, yarı resmi nitelikte olan saray târihçiliğinin, yani ehnâmeciliğinin başlamasıdır. Fetihden sonra İstanbul'a gelen birçok air, II. Mehmed tarafından saraya alınmış ve kendilerine maaş bağlanmışlardır. Saray ehnâmeciliğinin tesirinde kaleme alınan devrin padişahını öven bu airler, Osmanlı Türkiyesinde bu türün ilk örneklerini vermişlerdir. Diplomasî târihinin bir numaralı kaynağı olan mün'eat mecmuası meydana getiren geleneğinin de bu padişah döneminde başladığı söylenebilir.⁵⁸

Fatih'in târihçisi diye bilinen Tursun Bey ise gördüğü hadiseleri süslü ve külfetli bir dille *Târih-i Ebü'l-Feth* adıyla kaleme almıştır. Saltanat kurumunu, hükümdarların ahlakî ve hukukî vasıflarını da inceleyen bu eser hadiseleri sistematik olarak anlatan bir târihten ziyade Fatih ve II. Bâyezid'a methiye özelliği taşıyan bir hükümdar târihidir. Saray târih yazıcılığında sıkça görülen bu türün Osmanlı sahasında yazılmış ilk örneğidir.⁵⁹

II. Bayezid'in saltanatı ise birbirinden değerli târihlerin telifi ile yeni bir dönem olmuştur. Osmanlı târih yazıcılığında altın çağına başlangıcı olarak nitelendirilen bu devirde dil, üslup, muhteva ve tür açısından büyük hamle yapılmış ve târihçilik sağlam bir zemine oturmuştur. Sistemli târih yazıcılığına geçiş de bu dönemde

⁵⁶ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 22-23

⁵⁷ Mehmet Pırlı, a.g.m., s. 617

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Kaynakları", Erişim: <http://eskieserler.net/dosyalar/m1939nrl.pdf>, 10. 06. 2010

⁵⁹ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 24

ba lamı tır.⁶⁰ Bunun ilk ba arılı örne i ise ilk dönem Osmanlı târihine ait teferruatlı bilgi veren ilk eser olarak kabul edilen *A ıkpa azâde Târihi*'dir.

İmiye sınıfından 1520'li yıllarda vefat eden Mehmed Ne ri'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ* isimli eseri ise genel bir dünya târihidir. Ancak bu eserin sadece Osmanlı târihi ile ilgili kısmı elimize ula mı tır.⁶¹ Müellif, A ıkpa azade'nin, Târihi Takvimlerin ve di er kaynakların birbirine uymayan kronolojilerini usta bir târihçi titizli i ile birle tirmi tir ve bu kaynakları dikkatli ve tenkidî bir tarzda de erlendirmi tir. Bu sebeble Ne ri Târihi kendisinden sonraki târihçiler için önemli bir kaynak olmu ve yeni yazılan târihlere tesir etmi tir.⁶²

Mehmed bin Hacı Halil el-Konevî, *Târih-i Âl-i Osman* isimli Farsça olarak yazılmı eserinde Türkiye Selçuklularından bahsettikten sonra 889 (1484)'a kadar Osmanlı târihini anlatır. Bir di er Farsça târih Mu'âlfî mahlaslı Seyyid Mir Ali bin Muzaffer'in *Hünkâr-nâme*'sidir. Bu eserde Fatih dönemi ele alınmı tır. Manzum olarak Firdevsi'nin *ehnâmesi*'nden ilham alınarak yazılan bu eserde üslup ön plana çıkmı tır.⁶³

Bu ilk dönem eserleri üzerinden Osmanlı târihçili ine bakarsak u tespitleri yapabiliriz:

Ba langıçta; destani, menkabevi mahiyette Türkçe olarak yazılan Osmanlı târihleri, devletin büyümesi ve ihtiyaçlarının farklılaşması döneminde devlet gelene ini devam ettirdi i Fars- slâm co rafyasına yönelerek buranın târih-yazıcılı ı gelene inden istifade etmi tir. Farsça ve Arapça târihlerin yazılması, bu târihlerin bazılarının(Ahmedî, ükrullah, Enverî) Hz. Adem'in yaratılı ıyla ba layıp çe itli hanedanları anlatıp bu zinciri Osmanlı'ya ba laması yani Osmanlı târihini, kâinat târihinin bir parçası olarak ele alması bizlere Osmanlı Devleti'nin cihan ümul bir yapıya do ru gitti ini gösteriyor. Böyle cihan ümul bir anlayı için gelene in bütün unsurlarından

⁶⁰ Mehmet p irli, a.g.m., s. 617

⁶¹ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 25

⁶² Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 25-26

⁶³ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 28

beslenmesi gerektiğini idrak eden Osmanlı aklı târih-yazıcılığında da bu gelenekten istifade etmiştir.

Olgunlaşma Dönemi (XVI-XVII. Yüzyıllar)

XVI. asra yüz elli yıllık târihçilik tecrübesi ile girilmiş, XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı târihçiliği eser sayısı ve çeşidi, dil, üslub ve muhteva özellikleri ile zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde hem daha fazla hem de çok geniş ve ayrıntılı eserler kaleme alınmıştır. Bunun sebebi II. Bayezid'in bütün ilim adamlarını himaye etmesi ve onları eser yazmaya teşvik etmesi olmuştur. Onun için bu dönemde gerek târih alanında ve gerekse diğer ilim dallarında önemli eserler meydana getirilmiştir. Osmanlı târih yazıcılığında çok daha hacimli ve çok ciltli eserlerin ise II. Bayezid devrinden sonra yazıldığı görülmektedir. Ancak bu eserlerin yazılmasında da II. Bayezid'in rolü vardır. II. Bayezid, Müeyyездade'nin teşviki ile *dris-i Bitlisî* ve *Kemalpa azade*'yi İran'da yazılmış büyük klasik târihler gibi Osmanlı târihi yazmakla görevlendirmiştir⁶⁴ ki bu Osmanlı târihçiliğinde yeni bir anlayışın başlangıcı olmuştur.⁶⁵

dris-i Bitlisî bu amaçla *He t Behi t*'i yazmıştır. Bu eser, Farsça oldukça ağır, külfetli bir dille ve manzum olarak yazılmıştır. 8000 mısradan oluşur. Tabii olarak bu eseri İran târih yazıcılığı usûlüne uygun olarak yazmıştır. Bekir Kütükoğlu İran men eli bu târih yazıcılığı hakkında şöyle diyor:

“slâmi ilimler çerçevesinde “târih”in, “hadis” ilminin metod ve malzemesine dayanarak tekkül ettiği, belirli hadiselerle aid itimad edilir râvî ve eserlerin haberlerini –hemen hiçbir tahrif ve tefsirde bulunmadan- saf ve külfetsiz bir dille nakl eden bir ilim olarak tedvin edildiği bilinmektedir. Ulemâ elinde bulunan bu klasik slâm târihçiliği yanında, X. Asırdan itibaren, hükümdar saraylarının dar hayatını dile getiren, kaynağının güvenilir olup olmadığı üzerinde durmadan sadece ismini iaretle yetinen, hakikati arama yerine ahlakî telkinleri hedef alan yeni bir tarz târih yazıcılığı, bir çeşit vakanüvislik doğdu. Münhasıran saray katipleri ve devlet adamları tarafından vücûda

⁶⁴ Fehmeddin Bağcı, “İlk Osmanlı Târihçileri”, **Türkler**, ed. Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, C. XI, s. 414

⁶⁵ Mehmet Pırlı, a.g.m., s. 617

getirilen bu ekolün, dar görüşlülük, tarafgirlik, mübalağa etme ve hakikati örtme sıfatları yanında, eski ananenin sade üslûbu yerine, -belki de Farsçanın ve eski İran târîh ananesinin yeniden doğuşunun tesiriyle- belâgatı ve saray kâtiplerinin külfetli ve karışık üslubunu tercih ettiği görülmektedir. Bu yeni tarz, ulemâ târîhçiliği karşısında, hususiyle Türk ve Moğol hükümdarları sarayında büyük rağbet görmüştür. Farsça yazan târîhçilerden mesela Cüveynî (ö. 1283)'nin ve Vassaf (ö. 1312)'in münîyâne üslubu ve ıstılahlı dili, Reîdüddin (ö. 1318) ile Timur ve halefleri devrinin bazı târîhçilerinin sade üslubuna tercih olunmuştur; Mirhând (ö. 1498) ve Hândmir (ö. 1536)'in eserleriyle sanatlı ve tumturaklı târîh yazıcılığı büyük bir itibar kazanmıştır.

Osmanlı târîh yazıcılığının, başlangıçta, sade dille yazılması, destanî ve menkabevî bir vasıfta idiği, zamanla İran târîhçilik ekolünün kuvvetle tesirinde kaldığı, hususiyle, daha sonraki târîhçiler üzerinde müessir olan İdris-i Bitlisî (ö. 1521)'nin eseriyle münîyâne târîh yazma tarzına yöneldiği görülmektedir. Gerçekten, musanna' İran târîhleri ya tercüme edilmiş veya târîh telifleri için model olarak kullanılmıştır.”⁶⁶

İdris-i Bitlisi'nin *He t Behi t* adlı eseri gerek kendi devrinde gerekse daha sonra büyük takdir kazanmış ve tesir bırakmıştır. Eserden büyük ölçüde yararlananlar ve etkilenenler arasında Hoca Sadettin, Âlî ve Müneccimbaşı Ahmed Dede zikredilebilir.⁶⁷

Kemalpa azade (bn-i Kemal) ise İdris-i Bitlisî'nin eserinden de ilham alarak II. Bayezid'in isteği üzerine herkesin anlayacağı, açık bir Türkçe ile târîhini kaleme almıştır. Daha sonra eserine *Selimname* ve *Süleymanname*'sini de ekleyerek on defter halinde *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı abidevî eserini yazmıştır, Türkçe'nin Farsça'dan geri olmadığını göstermiştir. Eser târîhçilik açısından gerçekten o zamana kadar erişilen en mükemmel seviyeyi göstermektedir. Böylece İdris ve bilhassa Kemalpa azade sadece

⁶⁶ Bekir Kütükoğlu, “Katib Çelebi ‘Fezlekesi’nin Kaynakları”, **Vekayi’nüvis Makaleler**, İstanbul, Fetih Cemiyeti, 1994, s. 27

⁶⁷ Mehmet Pırlı, a.g.m., s. 617

standart Osmanlı Târihi yazmakla kalmamı , daha sonraki târihçilere de örnek olmu lardır.⁶⁸

Tevarih-i Âl-i Osman yazma gelene i Fatih Sultan Mehmed zamanından ba layıp XVI. asrın ortalarına kadar devam etmi tir, Oruç b. Adil, Ruhi Çelebi, Hadidî, Lutfî Pa a gibi müelliflerin kaleme aldıkları mensur ve manzum eserler dı ında müellifi belli olmayan birçok anonim Tevarih-i Âl-i Osman yazılmı tır. Üslup ve imlâsından bazıları halk tarafından yazıldı ı anla ılan, menâkıbnameleri ve büyük ölçüde târihî takvimleri kullanan; bu arada gözlemlere de yer veren bu eserler padi ahlara göre kronolojik olarak düzenlenmi , ortak kaynaklardan istifade ile yazıldı ı için aynı olaylar birbirine çok yakın ifadelerle anlatılmı tır. Tevarih-i Âli Osman'lar dı ında târihin farklı alanlarında eserler de yazılmı tır. Bazen bu eserler sadece belli sava ları veya ki ileri anlatmak için kaleme alınmı tır. Bir ehrin, kalenin fethini veya bir sava ın kazanılmasını anlatan eserlere “gazavâtnâme”, “zafernâme”, “sefernâme” denildi i gibi “fetihnâme” adı da verilir⁶⁹. İlk örneklerine “megazi” adıyla Arap edebiyatında rastlanılan gazavâtnâmeler daha çok gayrimüslimlerle yapılan sava ları anlatan eserlerdir. Genel olarak gazanâmelerde tek, gazavatnâmelerde birden çok sava veya akın anlatılmaktadır. Osmanlı târihinin ilk dönemlerinden itibaren seferleri anlatan gazanâme veya gazavatnâmeler belirli bir sava veya sefer hakkında ayrıntılı bilgiler vererek, genel Osmanlı târihlerinin bo luklarını doldururlar⁷⁰.

Selimname-Süleymanname

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni dönemleri saltanat târihçili i açısından zengin bir târih literatürüne sahiptir. Yavuz Sultan Selim dönemini (1512-1520) anlatan bu tarz eserlere Selimname, Kanuni dönemini anlatan eserlere ise Süleymanname adı verilir. şak Çelebi (ö. 944/1537), Ke fî (ö. 931/1524), dris-i Bitlisî (ö. 927/1521), Kemalpa azade (ö. 940/1534), Celalzade Mustafa Çelebi (ö. 975/1567), Muhyî, ükrî-i Bitlisî, Sucûdî, Sadî b. Abdülmüteâl, Kadızade, Ali el-Lahmî, i'rî, Edâî, Hoca

⁶⁸ Mehmet p irlî, a.g.m., s. 618

⁶⁹ Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, **D A**, C. XII, s. 471

⁷⁰ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 41; Geni bilgi için bk. Agah Sırrı Levend, **Gazavâtnâmeler ve Mihalo lu Ali Bey'in Gazavatnâmesi**, Ankara 1956; Mustafa Erkan, “Gazavâtnâme”, **D A**, C. XIII, s. 439-440.

Sadeddin Efendi (ö. 1008/1599), Ebulfazl Mehmed Efendi (ö. 987/1579) Selimnâme yazan başlıca müelliflerdir.⁷¹

Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566) seferler, fetih ve zaferler, imar faaliyetleri vs. Süleymanname'lerin konusu olmuştur. Uzun süren Kanuni döneminin tamamını ihtiva eden Süleymanname yoktur. En kapsamlısı olan Celalzâde Mustafa'nın *Tabakâtü'l-Memâlik*'i bile 1554 yılına kadar gelir. Diğer Süleymanâmelere bazıları Bostan Çelebi, Celalzâde Salih, Gubârî, Mahremî, Hâkî, Eyyûbî ve Senâî yazmışlardır.⁷²

Ayrıca Kanuni döneminde eski geleneğin devamı olarak Osmanlı tarihini umumî dünya ve islâm tarihinin devamı tarzında ele alan eserler yanında, kuruluşuna ilişkin Tevarih-i Âl-i Osmanlar da yazılmıştır.

Hilkatten başlıca eserlere, Matrakçı Nasuh'un *Mecmau't-tevârih*'i, Ramazanzade Mehmed'in *Târih-i Ni ancı*'sı, ve Muslihiddin Lârî'nin *Mirâtü'l-edvâr*'ı, Tevarih-i Âl-i Osman'lara ise Hadîdî'nin manzum, Muhyiddin Mehmed'in ve Lütfî Paşa'nın mensur eserleri örnek gösterilebilir.⁷³

ehnamecilik

ehnamecilik, edebi târihçiliktir ve bu tarz, târihçilerin ürünüdür. Bu târihçilerin ortaya çıkıp yaygınlaşmasında, Firdevsi'nin meşhur manzum destanı *ehname*'sinin büyük rolü olmuştur.

ehname yazıcılığı Fatih devrinde başlamıştır. Fatih, ehlî'yi târihi hadiseleri ehnâme tarzında yazması için görevlendirmiştir, ancak bu ilk ehnâme denemesi başarılı olamamıştır.⁷⁴ Fatih döneminde başarılı olamayan ehnâmecilik Kanunî devrinde resmî bir müessese haline gelmiştir. Osmanlılarda resmi târih yazıcılığı olarak gelişen

⁷¹ Mehmet Pırlı, a.g.m., s. 618

⁷² Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçileri ve Tarih Kaynakları", Erişim: <http://eskieserler.net/dosyalar/m1939nrl.pdf>, 10. 06. 2010

⁷³ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçileri ve Tarih Kaynakları", Erişim: <http://eskieserler.net/dosyalar/m1939nrl.pdf>, 10. 06. 2010

⁷⁴ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 29

ehnamecilikte, saray vukuatı, hükümdarların ve muhitinin faaliyetleri nisbeten edebi ve medihli bir üslub çerçevesinde biraz abartmalı olarak hikâye edilmi tir. ⁷⁵ Kanuni devrinin ilk ehnâmecisi olan Arifî Fethullah Çelebi, ehdî tarafından yarım bırakılan ehnâmeyi yeniden ele almı tir. Farsça olarak yazılan *ehnâme-i Âl-i Osmân* isimli 60 bin beyittlik bu eser be cildir⁷⁶. Arifî'nin ardından ehnâmecili e getirilen Eflatun bin irvânî, onun ba ladı ı *Hünernâme*'yi yazma a devam etmi tir. Ancak onun ölümü üzerine bu eser 1569'da ehnâmeci olan Seyyid Lokman tarafından ikmal edilmi tir.⁷⁷

En me hur Osmanlı ehnamecisi olan Seyyid Lokman bin Hüseyin el-Â urî el-Urmevi, yakla ık 27 yıl sürdürdü ü bu görevi sırasında, *Hünernâme*, *ehname-i Selim*, *ehin ahnâme*, *Zafernâme* gibi eserler kaleme almı tir.⁷⁸

ehnamelerde anlatılan olayların genellikle çok çarpıcı minyatürlerle tasvir edilmesi ve süslenmesi bu eserlere ayrı bir önem kazandırmı tir.⁷⁹

Biyografik Eserler

İlk müstakil eserlerini XV. yüzyılda vermeye ba layan Osmanlı târih yazıcılı ında biyografi tarzı oldukça geç ba ladı ı gibi fazla verimli olmayan bir edebi sahayı da olu turmu tur. Halbuki Osmanlı târihçili inin geni ölçüde etkilendi i slâm târihçili inde tabakât ve teracim-i ahval kitaplarının, özellikle ulema tarafından telifine büyük önem verildi i ve çe itli dallarda bir çok telifatın vücuda getirildi i bilinmektedir. Çok erken devirlerden beri Arap târihçili inde te ekkül eden ve ra bet gören bu tarz, özellikle vekayiname türü siyasî târihçili i saray katiplerine ve memurlara bırakmak zorunda kalan ulemanın geni ölçüde dikkatini, ilgisini çekmek suretiyle, farklı bir mahiyet kazanarak çe itlenmi tir. Önceleri muhaddislerin ve fakihlerin tasnif edilmi listeleri yapılmı ve giderek yüksek ahsiyetlere ait bilgiler için ayrı ayrı mecmualar tertip olunmaya ba lanmı ; sufi çevrelerinin ve velilerin hayatlarını konu edinen bu tür eserler, bazen bir ehir veya bölgeye mahsus me hur kimseler ve

⁷⁵ Mehmet p irli, a.g.m., s. 619

⁷⁶ Tahsin Yazıcı, "Arifî Fethullah Çelebi", **D A**, C. III, s. 371-373

⁷⁷ Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 31

⁷⁸ Afyoncu, a.g.e., s. 31

⁷⁹ p irli, a.g.m., s. 619

hususiyile âlimlere ait biyografi lügatleri ekinde de kendisini göstermi tir. Fakat zamanla biyografi tarzında yeni türler ortaya çıkarak, hususiyile edebiyat ve filoloji sahasında, nahivciler ve filologların hal tercümeleri yanında, air ve edipleri konu alan geni bir edebiyat sahası do mu ; bunu tabipler, matematikçiler, musiki üstatları gibi de i ik meslek kolları ve toplumun çe itli kesimlerine ait mecmualar takip etmi tir. Hatta öyle ki zamanla toplumun hemen her önde gelen kesimini ele alan bir nevi “grup biyografileri” yahut lügatler olu turulmu tur.⁸⁰

Müstakil biyografi kitaplarının yanında di er târih kitaplarına, vekayinamelere hal tercümelerinin eklenmesiyle “biyografi vekayinameleri” denilebilecek yeni bir ekol de do mu tur.⁸¹

Osmanlı târih literatüründe mutena bir yeri olan biyografinin Osmanlı târihçili inin ran edebi târihçili inin etkisi altında kalmaya ba ladı ı dönemde ilk örnekleri uara tezkireleriyle ortaya çıkmı tir. Sehî'nin *He t Behi t*'i bunların ilkidir.⁸²

ehnamelerde, vekayinamelerde, uara tezkirelerinde vs. alanlarda kar ımıza çıkan bu kuvvetli ran tesirinin yanında, Osmanlı devletinde özellikle medreselerde ö retimin mevcut gelene e ba lı kalarak Arapça yapılması da klasik slâm târihçili inin daha çok ulema elinde devam etmesini sa lamı tir. Ulema Arap dünyası ile olan ilmi ve kültürel etkile iminin bir neticesi olarak, târih eserlerini Arapça olarak kaleme almı , üslup ve kaynakların kullanımı açısından Arap târihçili ini tetkik etmi ve bundan etkilenmi tir. Arap târihçili indeki bu ilmî usulle târih yazma gelene ini devam ettiren ulema, târihin çe itli alanlarında eser vermi tir.

⁸⁰ Feridun Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, **slâm Ara tırmaları Dergisi**, 1999, S. 3, s. 83-90

⁸¹ Feridun Emecen, a.g.m., s. 84; dipnot 2'den naklen: “Arap Târihçili inde, vekayinamelere eklenen biyografiler özellikle bnü'l-Cevzi'nin eseriyle yeni bir ekil halinde yerle mi görünüyor. Bu, her sene sonuna konulan vefeyât kayıtlarıyla olmu tur. Zehebî de biyografileri on yıllık gruplar halinde vefeyat ba lıklarıyla vermi tir. Arap kroniklerindeki vefeyat kayıtları için bk. H. Gibb, “ slâmic Biographical Literature”, *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis-P. M. Holt), Oxford University Press, Oxford 1962, s.53-58. ran Târihçili inde de vekayinamelere vefeyât kayıtları eklenmesi oldukça geç ba lamı tir. Meselâ Târih-i Güzîde'de (n r. E. Browne, Gibb Memorial Series XVI/1, Leiden-Londra 1910) detaylı biyografi bentleri vardır. XVI. Yüzyıl müelliflerinden Handmir de Habîbü's-Siyer'inde bu usûlü takip etmi tir. (bk. Ann K. S. Lampton, “Persian Biographical Literature”, *Historians of the Middle East*, s. 141-151)”

⁸² Feridun Emecen, a.g.m., s. 84

Ulema ve me ayihin hal tercümelerini ihtiva eden Ta köprîzade'nin *e - akâiku'n-Numaniye*'si buna örnektir. Bu eser klasik slâm târihçili indeki tabakât ve teracim-i ahval gelene inin genellikle Arap târihçili inde görülen ilmî bir örne idir.

Bu tezkirecilik, tabakât ve teracim-i ahval yazma gelene i müstakil eserler ve zeyillerle Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyete kadar intikal etmi tir. Daha çok uara tezkirecili i ananesinin son mümessili diyebilece imiz bnülemin Mahmut Kemal nal bu devrin en büyük biyografıdır.⁸³

Mehmed Süreyya'nın (ö. 1904) *Sicill-i Osmanî* adlı eseri ile Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1926) *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri ansiklopedik eserler olup biyografi türünün XX. yüzyıl ba larındaki en geli mi örnekleridir.

Di er Târih Çalı maları

XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı târihçili i en mükemmel örneklerini vermi tir. Celalzade Mustafa Çelebi'nin (ö. 1567) *Tabakâtü'l-Memalik ve Derecâtü'l-Mesâlik*'i, Cenâbî Mustafa Efendi'nin *el-Aylemü'z-Zâhir*'i⁸⁴, 1008 (1599)'de vefat eden ünlü Osmanlı eyhüli-slâmı Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tacü't-Tevârih*'i⁸⁵, Âli Mustafa Efendi'nin (ö. 1600) *Kühü'l-Ahbâr*'ı, Selanikî Mustafa Efendi'nin (ö. Tak. 1600) *Târih-i Selanikî*'si, Hasan Beyzade'nin *Târih*'i, Peçevî'nin (ö. 1650) *Târih-i Peçevî*'si, Topçular Katibi'nin (ö. Tak. 1645) *Târih*'i, bu dönemde yazılan ayrı ayrı özelliklere sahip mükemmel Osmanlı târihleridir.⁸⁶

⁸³ Bekir Kütüko lu, “Son Devir Osmanlı biyografik Kaynakları”, **Vekayi'nüvis Makaleler**, s. 211

⁸⁴ Mehmet Canatar, “Cenâbî Mustafa Efendi”, **D A**, C. VII, s. 352-353; Cenâbî Mustafa Efendi'nin klasik Arap Târihçili i gelene ine göre yazdı ı *el-Aylemü'z-Zâhir*, 997 (1588) yılına kadar gelen genel bir slâm Târihidir. Arapça olarak yazılan ve 82 devletin Târihinin anlatıldı ı eserin yakla ık be te biri Osmanlı Târihiyle ilgilidir.(Bk. Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 58)

⁸⁵ erafettin Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, **D A**, C. XVIII, s. 196-198; *Tacü't-Tevârih* Osmanlı mparatorlu u'nun kurulu undan ba layarak I. Selim devri sonuna kadar gelir. Hoca Sadeddin Târihini yazarken Ahmedî, A ıkpa azâde, Ne rîf, Hadidî, dris-i Bitlisî ve bn Kemal gibi bir çok Osmanlı Târihçisini ve olayların akı ma göre çe itli Timurlu, ranlı ve Arap Târihçiler ile bazı vesikaları ve ifahî malumatı kullanmı tir. Eser büyük bir öhret bulmu , zeyiller yazılmı ve Avrupa dillerine çevirileri yapılmı tir. (Bk. Erhan Afyoncu, a.g.e., s. 58-59)

⁸⁶ Mehmet p irli, a.g.m., s. 620

XVII. yüzyılda karımıza çıkan di er bir târihçi Katip Çelebi(ö. 1657)'nin eserleri ise Osmanlı târihçili i için hem muhteva hem de yakla ım bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Târih, teracim, bibliyografi, oto-biyografi, târihî co rafya ve atlas konularında birbirinden güzel, sa lam güvenilir eserleriyle XVII. yüzyıla damgasını vurmu tur. Kendisinden önce yazılanlardan mükemmelen istifade etmi , kaynakları sistemli olarak tahlil ve tenkit ederek, târih telifinde yeni bir çı ır açmı tur. Kaleminden yeti en müellif Batı kaynaklarına da ilgi duyan, onları etkili bir ekilde kullanan ilk Osmanlı târihçisi olmu tur. Daha önce Batı kaynaklarından istifade eden bazı Osmanlı târihçileri bulunmakta ise de bunlar mevzii kalmı tur. Yüzyılın ikinci yarısında Müneccimba ı Ahmed Dede'nin (ö. 1113/1702) *Camii'd-Düvel* adlı Arapça târihi, slâm ve Osmanlı kaynaklarının yanında bazı Batı, özellikle Bizans kaynaklarından yararlanarak hazırlanmı mufassal bir cihan târihidir.⁸⁷

Yine aynı dönemde Batı kaynaklarından ve stanbul'a gelen yabancılardan istifade ederek eser yazan önemli bir târihçi de Grekçe ve Latince bilen Hezarfen Hüseyin Efendi'dir (ö. 1103/1691). *Tenkîhu't-Tevârih* adlı dokuz kısımdan olu an eseri bir dünya târihi olup, özellikle Asya, Amerika hakkındaki bilgileri tamamiyle Avrupa kaynaklarına dayanmaktadır. Böylece Osmanlı târihçilerinden Batı, Bizans ve Roma kaynaklarını kullananlar, yabancı seyyah ve sefaret mensuplarından istifade edenlerin sayısı artmaya ba lamı tur.⁸⁸

Ayrıca bu dönemde Osmanlı târihçili inde, siyasetname, nasihatname, kanunname, seyahatname, sefaretname, müessese ve te kilat târihleri, ehir târihleri, târihî co rafya ve mün eât mecmuası tarzında da pek çok eser yazılmı tur.⁸⁹

De i me ve Yenile me Dönemi

XVIII. yüzyıl Osmanlı toplum hayatında bazı yeniliklerin gözlendi i ve ya andı ı bir dönemin ba langıcıdır. Aynı de i me ve geli meler târihçilikte de gözlenmektedir. Bu geli melerin ba ında XVIII. yüzyıl ba larından Osmanlı

⁸⁷ Mehmet p irli, a.g.m., s. 620

⁸⁸ Mehmet p irli, a.g.m., s. 621

⁸⁹ Bk. Mehmet p irli, a.g.m., s. 621-622

saltanatının sonuna kadar iki yüzyıl devam eden Divan-ı Hümayun'a bağlı vekayinüvisli in te kilidir.⁹⁰

Vekâyinüvislik

Vekayinüvis veya daha sonraki ekliyle vakanüvis, Osmanlı merkez te kilatında vazifeli devlet târihçisine verilen ünvanıdır. Vekayinüvisler, kendilerinden önce yazılanları tedvine ve hizmette buldukları zamanın hadiselerini tahririne memur edilerek Osmanlı târihinin telifine çalışmı lardır.

Vekayinüvislik müessesesinin XVIII. asrın ba larında te ekkül etti i anla ılmaktadır. Vekayinüvisli in men ei hakkında de i ik görü ler ortaya atılmı tır. Bunlardan en çok benimsenenini, bu müessesenin, Kanuni devrinden itibaren devamlı bir devlet hizmeti haline gelen ehnâmecili in de i ik ekildeki bir devamı oldu udur. Ancak, resmi vasfıyla birbirine çok benzeyen bu iki müessesenin gaye, vasıta ve mahsullerinin ana karakterleri bakımından bâriz farklarla ayrıldı ina da dikkat edilmelidir.

Vekâyinüvislik, ilim telakkîsi ve tekni i itibariyle üphesiz, daha önce te ekkül ve tekemmül edip, muayyen kalıplara ba lı numunelerini vermi olan slâmî târih yazıcılı ı ananesine ba lıdır ve tabiatıyla de iki farklı (ilmî ve edebî) târihçili in tesirinde kalmı tır. Müessese, Divan-ı Hümayun kalemleri arasında te ekkül etti ine göre, daha çok in a ve iir sanatında mâhir ve umumîyetle “hâcegan”lık rütbesine ula mı olan katipler arasından seçilen vekayinüvislerin, edebî vasıfları a ır bastı ı muhakkaktır. Bununla beraber, sayıları daha az, fakat eserleri ve ahsiyetleriyle daha çok itibar görmü ilmiye mensubu vekayinüvislerin, edebî kudretleri yanında ilmî târihçilik anlayı ina da sahip buldukları ileri sürülebilir.

Nâimâ Mustafa Efendi ile ba latabilece imiz vekayinüvislik Ra id'den itibaren devamlılık kazanmı , brahim Müteferrika matbaasının kurulu undan sonra da vekayinamelerin sırasıyla basılması dü ünçesi do mu tur.⁹¹

⁹⁰ Mehmet p irli, a.g.m., s. 622

Mütercim Âsım, ânizâde Atâullah, Sahhaflar eyhi-zâde Esad Efendi ve Ahmed Cevdet Pa a gibi ilmiye mensuplarının da deruhte etti i vekayinüvislik Abdurrahman şeref Bey'le nihâyet ermi tir.

Bu yüzyılın ilk çeyre inde brahim Müteferrika'nın gayretleriyle matbaanın kurulması ve birçok târih kitabının basılması önemli bir geli me olmu tur. Ayrıca aynı yıllarda Damat brahim Pa a'nın gayretleri ile te kil edilen tercüme heyetinin, Aynî'nin *kdiü'l-cumân fi Târihi ehli'z-zamân*, skender Bey Mün î'nin *Târih-i âlem-ârâ-yı Abbâsî*, Handmir'in *Habîbü's-siyer*, Müneccimba ı Ahmed Dede'nin *Sahâifü'l-ahbâr fi vekâyii'l-âsâr (Câmiü'd-düvel)* gibi bazı temel târih kitaplarını Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye çevirmesi kayda de er bir geli me olmu tur.⁹²

Özetlersek, Osmanlı târihçili i devletin te ekkülüne uygun olarak yazılan menâkıbname, gazavatname tarzındaki eserlerle ba lamı tur. İlk mütekamil örneklerini ise XV. yüzyılda vermeye ba layan Osmanlı târihçili i öncelikle ulemâ men eli târihçilerin kalemiyle yükselmiştir. Tevârih-i Âl-i Osman adlı Türkçe târih yazan bn Kemal bu alandaki öncü isimdir.⁹³ ster Türkçe isterse Arapça veya Farsça yazılmı olsunlar Osmanlı Türklerince kaleme alınmı târih yazın türlerinin, genel olarak o zamana kadar te ekkül etmi bir slâm târihi yazıcılı ı gelene i içerisinde de erlendirmek gerekmektedir. Eserlerin yazılması dü ünülen içeriklerine göre ekillenen türleri, do al olarak kendilerinden önceki yazarların aynı türdeki eserleriyle benzerlik göstermi tir. Zira gelene in hakim oldu u, ilim adamına ve eserlerine saygının hissedilir ölçüde yüksek olup eserlerini takip etmenin ya da dini ve ilmi bir

⁹¹ Bekir Kütüko lu, "Vekayi'nüvis", **Vekayi'nüvis Makaleler**, s. 103-106

⁹² Mehmet p irli, a.g.m., s. 622

⁹³ bn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, I, haz. şerafettin Turan, Ankara 1970; bn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, II, haz. şerafettin Turan, Ankara 1983; bn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, IV, haz. Koji Imazawa, Ankara 2000; bn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, VII, haz. şerafettin Turan, Ankara 1957 (Bu defterin yayınından sonra konuyla ilgili bir ara tırma yapan Menage, Fatih, nr 4205'te kayıtlı olan nüshanın müellif hattı oldu unu ortaya çıkarmı tir. Bk. V. L. Menage, "Ms Fatih 1405 an Autograph of Kemal Pahsa-zâde's Tevârih-i Âl-i Othmân, Book VII" **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, XXIII/2 (1960), s. 250-264); bn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, VIII, haz. Ahmet U ur, Ankara 1997; IX. defterin ne ri için bk. Ahmet U ur, **The Reign of Sultan Selim I in the Light of Selim-Nâme Literature**, Berlin 1985, s. 65-145; bn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, X, haz. şerafettin Severcan, Ankara 1996. I. Murad dönemine ait III. defter için bk. Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kısmı, nr. 30, vr. 76a-114a (82a-91b arası kayıptır). Bk. **TCYK**, stanbul 1943, s. 122; bn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman**, IV, haz. Koji Imazawa

sorumlulukla eserlerine zeyiller yazılmasının önemli ölçüde yer ettiği bir slâm toplumunda bu son derece doğal bir olgudur.⁹⁴ Özellikle Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren uzunca bir süre Arap topraklarının Osmanlı hakimiyeti altında bulunması da göz önüne alınırsa, Osmanlı'nın bu coğrafyanın târih telakkîlerinden, târih telif tarzlarından etkilenmemesi mümkün değildir. Ancak Osmanlı târihçilerinin kendi içerisinde gerek Arap târihçileri gerekse İran târihçileri etkisinde kalarak bilinçli bir ayrım ve ekollerine gittiklerini söyleyemeyiz.⁹⁵ Yeri geldikçe bütün bu ekollerin metin ve muhteva hususiyetlerinden yararlanılmış ve bu ekoller bazı noktalarda geliştirilmiştir.

Târih ilmi ve felsefesi, târihin faidesi, olayların yorumu ve târihçinin vasıfları konularına özellikle târihçilerin geliştirdiği XVI. asırdan itibaren bazı Osmanlı târihçilerinin eserlerinde çeşitli ekollerde yer verdiklerini görülmektedir. Âlî, Katip Çelebi, Müneccimbaşı, Nâimâ, Cevdet Paşa gibi bazı târihçiler eserlerinin giriş kısmında bu konuları ele almaktasılarda târihçilerin büyük çoğunluğu bu nevi konulara özel olarak yer vermeyip dağınık bir şekilde münasebet düğümüne temas etmektedirler.⁹⁶

Osmanlı târihçilerinin kişileri ve hadiseleri tenkitte kendilerine has özelliklere sahip oldukları bilinmektedir. ehnameci ve vekayinüvisler ile sipari üzerine târih yazarların tenkit konusunda çok dikkatli ve yetersiz olmalarına mukabil münferid târihçilerin tenkit konusunda oldukça cesur oldukları görülmektedir. Tenkitte çeşitli yolların denendiği gözlenmektedir. Bazen doğrudan doğruya yalın ifadeler ile kişileri eleştirilmektedir. Genellikle ise tenkit konusuna çok uygun bir Kuran-ı Kerim ayeti, Hz. Peygamber'in bir hadisi, bir şiiri, bir atasözü veya bir kelam-ı kibar ile gayet imalı ve dokunaklı bir tarzda tenkit yapıldığı görülmektedir.⁹⁷

XVIII. yüzyılda târih telakkîlerinde değişimler görülmeye başlanırsa da esas değişim XIX. asırda olmuştur. XIX. asır Osmanlı târihçilerinde yeni bir dönemin

⁹⁴ Eyüp Başak, "Dil Târihi Kisi Başlamında Osmanlı Türklerinde Arapça Târih Yazıcılığı", **AÜFD**, 2005, C. XLVI, S.1, s. 128-129

⁹⁵ Eyüp Başak, a.g.m., s. 128-129

⁹⁶ Mehmet Pırlı, a.g.m., s. 623

⁹⁷ Mehmet Pırlı, a.g.m., s. 623

ba langıcı olmu tur. Bir taraftan klasik Osmanlı- slâm gelene ine ba lı olarak eserler verilmeye devam etmi , di er taraftan yeni türler ve denemeler ortaya çıkmı tır. Nasıl ki XVI. yüzyıl ba larında Kemalpa azade, XVII. yüzyıl ortalarında Katip Çelebi, Osmanlı târihçili inde bir dönüm noktası ise XIX. yüzyılda da Cevdet Pa a bir dönüm noktasıdır.

B R NC BÖLÜM

1. 19. YÜZYIL TAR İH TELAKK İLERİ

1.1. Batı'da Yeni Târih Telakkîleri

1.1.1. Yeni Evren Tasavvuru ve Târih Anlayışı

Evren tasavvurunun temel sorunu insanın yaratılışı, yaşadığı ortamın düzenlenmesi, bu dünyaya hangi amaçlar için geldiği, bu dünyada nasıl yaşayacağı ve öldükten sonra gideceği yerin özelliklerini belirlemektir. Din temelli medeniyetlerde evren tasavvuru din tarafından çizilmiştir. İnsan yapısı, insanın yapmış olduğu her şey, dinî bir temelle açıklanmıştır. Dinlerde Tanrı, peygamber ve kutsal kitap evren tasavvurunun ilkelerini belirler. Bütün dinlerde olduğu gibi, Hristiyanlık da insanın yaratılışını, bu dünyaya gelişini, bu dünyadaki görevlerinin neler olduğunu, nasıl yaşaması gerektiğini ve öldükten sonraki hayatını açıklamıştır.⁹⁸

Hristiyan öğretisi eski ve yeni ahit üzerine kurulduğunu için Yahudi teolojisi, Hristiyanlar için de geçerli olmuştur.⁹⁹ Bu sebeple Hristiyan târih düşüncesiyle beraber Yahudi târih düşüncesini de göz önüne almak gerekir.

Yeniçağda Batı'da yeni bir evren tasavvuru oluşmuştur. Hristiyanlığın evren tasavvurunun merkezinde Tanrı ve Kilise yer alırken, yeni evren tasavvurunda, insan ve kültürel dünyası hareket noktası haline gelmiştir. İnsan merkezli yeni evren tasavvurunun diğer değerleri, insanın yetenekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda tasvir edilmiştir.¹⁰⁰

Evren: Yeniçağ Avrupa Medeniyeti'nin evren tasavvuru, Yeniçağ felsefesi ve bilim anlayışı çerçevesinde oluşmuştur. Bilimlerdeki gelişmeler dünyayı, evrenin merkezi olmaktan çıkarmıştır.

⁹⁸ Ayhan Bıçak, *Târih Felsefesinin Oluşumu*, 1. Baskı, İstanbul, Dergah Yay., 2004, s. 31

⁹⁹ Bıçak, a.g.e., s. 33

¹⁰⁰ Bıçak, a.g.e., s. 57

Modern bilim dü üncesinin do u unu sa layacak olan târihsel süreç izlendi inde kar ımıza çıkan ilk ahıs Kopernik'tir (1473-1543). Kopernik'e kadarki Batı dü üncesinde dünya merkezli bir evren tasavvuru hüküm sürmekteydi. Kopernik'in ke ifleri dünya merkezli bu evren tasavvurunu yıkmı tır bunun yerine güne merkezli evren anlayı nı ikame etmi tir. Teolojik kozmogoni (evren tasavvuru) de denilen bu eski tasavvura göre evren, teolojik bir mahiyete sahipti ve mükemmellik yukarıdan a a ıya (ay-üstü alemde ay-altı aleme) do ru hiyerar ik bir görünüm arz etmekteydi. Kopernik, güne i merkeze alarak, yeryüzü ile gökyüzünün tamamına aynı dairesel hareketi yüklemek suretiyle, yerin fiziksel yapısı ile gök cisimlerinin yapısını özde le tirmi ve kökü Aristo'ya dayanan hiyerar ik varlık telakkîsinin yıkılı sürecini ba latmı tır. Böylelikle metafizik gerçeklik yerine fiziksel gerçekli i koymu ve bütün evrenin aynı yasalarla yönetildi i sonucuna ula mı tır. Tycho Brahe (1546-1601) ise bu yasaların kesinli i fikrini ileri sürmü tür. Kepler (1571-1630) ise bu çalı maları geli tirmi ve evrenin her yerinde aynı matematiksel yasaların egemen oldu una inanmı tır. Onun için, Tanrı'nın dünyayı yaratırken uydu u ilkeler, sıkı matematiksel ve geometrik irdelemeler yoluyla belirlenmi olup, dünyanın yapısındaki düzenlilik tam anlamıyla geometrik bir karakter arzeder. Fakat modern bilime asıl geçi Galileo (1564-1642) ile olmu tur. O matematiksel akılcılı ı ve niceliksel yakla ımı merkeze alarak deneysel yöntemi kurmu tur. Deneyle matematiksel analizi birle tirmi olmasıyla, deneysel fizik ve modern mekani in de kurucusu kabul edilir. Newton (1642-1727) ise Galileo'nun mekani ini yeryüzünden gökyüzüne çıkarmak suretiyle tek bir do a bilimine geçi i sa layan yakla ımın sahibidir. Tanrı tarafından, matematiksel akıl ve düzenin taleplerine uygun bir biçimde yaratılan evrensel bir sistem fikrini benimseyen bu yakla ımın sonucu, evrenin devasa bir makine olarak algılanması ve rasyonel bir din anlayı mın tesisi olmu tur. Kendi yasalarına göre i leyen bu devasa makinenin – evrenin- i leyi i, son derece objektif olup ahlakî, ilahî, gâî sebeplerle de il, kuvvet, kütle ve ivme arasındaki ili kilere referansla açıklanabilir.¹⁰¹

¹⁰¹ Kasım Küçükalp-Ahmet Cevizci, **Batı Dü üncesi'nin Felsefi Temelleri**, 1. Baskı, İstanbul, SAM Yay., Ekim 2009, s. 118-122

Böylelikle eski tasavvur yerini, bilimsel kozmolojiye bırakmıştır. Fizik bilimindeki gelişmeler ve onun kabul ettiği ilkeler çerçevesinde, mekanik bakışı açısı yeni bir anlayış olarak benimsenmiştir. Fizik biliminin doğası hakkında verdiği bilgiler, kültür alanında da aranmaya başlanarak hayatın bütün vecheleri madde mekanik ilgisini çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır¹⁰². Târihin bilim olup olmadığı tartışmaları da buradan başlar. Târihin verilerinde Fizik biliminde elde edilen kesinliğin aranması, târihin bilimselliğini tartışmaya açmıştır.

İnsan: Francis Bacon (1561-1629) materyalist bir varlık anlayışına sahiptir. Ona göre, görünen ve yasalılığın hüküm sürdüğü dünyadaki şeyler ve insan aklının dışında herhangi bir varlık alanı söz konusu değildir. Bundan dolayı, bilginin elde edilmesinde öncelikli olan deneyim ve bu deneyim sonucundaki verilerin akıl yoluyla öğrenilmesidir. Gerçekliğin deneyim yoluyla edinilen bilgilerden hareketle, olduğu gibi yansıtılabilmesi için zihnin, insanın bireysel varlığı, toplum, dil, kültür ve gelenek gibi, insanı birtakım zihinsel önyargılara sevk eden hususlardan arındırılması gerekir. Zihnini putlardan ve önyargılardan temizleyen insan, öncelikli olarak fizik dünyaya hakim olan mekanik ve matematiksel yasalılığı keşfedecek, daha sonra ise elde edilen bilgiler sayesinde doğayı kendi hizmet ve kontrolüne sunacaktır. Baconcu felsefe nazarında insan, modern bilimle kazanmış olduğu güç sayesinde, teorik alanı pratiğe, pratik alanı da tekniğe indirgeyebilecek ve nihayet bunların hepsini bilimsel bilgi ve yöntem sayesinde sınıflandırarak kendi hizmetine sunabilecektir.¹⁰³ Modern öncesi dönemde, evrenin bütünü içerisinde, evrenin bir parçası olan ve insanın bütüne uyum sağlamak amacıyla olarak görülen akıl, modern dönemle birlikte evreni dönüştürmenin, yeni modlar ve dünyalar icat etmenin biricik referans noktası olur. Kendisini bütünün bir parçası olarak gören modern öncesi insan da, yerini hakikati kendisinden hareketle öğrenemeye muktedir görülen modern özneye bırakır.¹⁰⁴ Böylelikle insan aklın bir güç tarafından kaderi belirlenen bir varlık olmaktan çıkmış ve kendi kaderini belirleyen bir güç haline gelmiştir. Aklın olanın yerini alan “akıl” bütün sorunların üstesinden gelecektir.

¹⁰² Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 57-58

¹⁰³ Kasım Küçükcalp-Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 124-125

¹⁰⁴ Kasım Küçükcalp-Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 128

Tanrısal akla sahip olan insan da biriciktir. Her şeyi evrenin merkezine yerleştiren insan tayin edecektir. Bu da bireyciliğin gelişmesini sağlamıştır.¹⁰⁵

Rönesans ve Reform dönemlerinde yapılan tartışmalar Kuzey Batı Avrupa'da topyekün bir dönüşümün başlayıp geliştiğini göstermektedir. 17 yüzyılda bilim ve felsefe alanındaki gelişmeler, Rönesans ve Reformun ortaya koyduğu düşünceleri sistemleştirmiş ve evren tasavvurunun merkez konularından biri olan, dünyanın evrendeki yeri meselesini yeni bir temele oturtmuştur. Bu nedenle 17. Yüzyıl modern dönemin başlangıcı sayılmıştır ve Descartes (1596-1650) da bu dönemin temsilcisi kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Tanrı merkezli Hristiyan evren tasavvurundan insan temelli bir evren tasavvuruna geçişin felsefi temellendirmesi bu dönemde Descartes eliyle olmuştur. Descartes metafizik sorularının sonucunda tanrı, özne ve nesnenin varlıklarını kanıtlamıştır. Düşünen öznenin nesne üzerindeki hakimiyetinin felsefi temellendirmesini de yapan Descartes rasyonalizmin kurucusu olmuştur. Descartesçi rasyonalizm, Spinoza (1632-1677) ve Leibnitz (1646-1714) felsefeleriyle mantıksal sınırlarının son noktasına taşınırken modern ampirist felsefe de daha önce Bacon ve Hobbes (1588-1679) tarafından atılan temellerini John Locke (1632-1704), Berkeley ve David Hume'un felsefeleriyle sağlamlaştırmıştır.

Descartes, tarih bilgisi konusunda pek bir şey yapmamıştır. Tarihin bir bilgi olduğu na da inanmamıştır. Fakat onun ühüpciliği tarihçileri meydan okumaya itmiş, eleştirilere cevap verebilecek bilgi türünün tarihte de olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Hatta Descartes'in tarih üzerine söyledikleri üzerinden Kartezyen bir tarih anlayışı oluşturulmuştur. Bu anlayıştaki tarihçiler, tarih alanında da felsefe gibi sistematik ühüpciliği ve eleştirilerle keşfetmeye çalışmış, yazılı belgeleri bu kaygılarla değerlendirirlerdir. Belgeleri değerlendirirken yöntem açısından üç ilke belirlemiştir: 1- Hiçbir kaynak ya da otorite, bizi, olmayacağını bildiğimizeye inanmamızı isteyemez. 2- Farklı kaynakları birbirleriyle karşılaştırmak gerekir. 3- Yazılı kaynakları, sözlü kaynaklarla da sınamak gerekir. Bu ilkeler dönemin tarih

¹⁰⁵ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 58

¹⁰⁶ Bıçak, a.g.e., s. 74

sorunlarının a ılmaya çalı ıldı ını göstermenin yanında, târihin yöntemine ili kin felsefî bir yakla ımı da ortaya koymaktadır.¹⁰⁷

1.1.2. Aydınlanma Dönemi

Aydınlanma Dönemi, Avrupa’da XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIX. yüzyılın ilk çeyre ini kapsayan, Yeniça Avrupa Medeniyeti’nin olu um sürecinin temel de erlerinin belirlendi i bir dönemdir. Aydınlanma, salt dü ünsel bir hareket olmayıp bilimsel, kültürel ve toplumsal boyutları olan bir kavramı ifade eder. Ayrıca, bu dönemi temsil eden birtakım dü ünürlerin akli ve bilimi yegane referans noktası sayan bir yakla ım içerisinde, insanı bilginin ı ıyla aydınlatma çabalarıyla seçkinle en kültürel bir dönemi, bilimsel ke if ve ele tiri ça ını ve bu do rultuda te ekkül eden felsefî ve toplumsal hareketi ifade eder.¹⁰⁸ Aydınlanmanın en belirgin özelliklerinden biri öyle ifade edilmi tir. “ üphe bilimin ba langıcıdır; hiçbir eyden üphe etmeyen bir insan, hiçbir eyi tetkik edemez; hiçbir eyi tetkik edemeyen hiçbir eyi ke fedemez; hiçbir eyi ke fedemeyen kördür, ve kör kalır”. Bu anlayı tan hareketle, söz konusu dönemde, birey ve toplum ba ta olmak üzere, bütün temel kurumlar ve kurumları yönlendiren de erler sorgulanmaya ba lanmı tır.¹⁰⁹

İlk temsilcileri arasında Descartes ve Leibnitz’in bulundu u Aydınlanma dü üncesinin en önemli temsilcilerininin, Büyük Britanya’da John Locke, David Hume ve Adam Smith; Fransa’da Denis Diderot, Helvetius, Montesquieu, J. J. Rousseau ve Voltaire; Almanya’da ise Christian Wolf, Johann Gottfried Herder ve mmanuel Kant oldu u söylenebilir.¹¹⁰

Aydınlanma hareketinin en belirgin karakteristiklerininin ba ında, insan aklına duyulan katıksız güven ve deste ini büyük ölçüde bilimden alan ilerleme dü üncesi gelir.Aydınlanmadan insan ya amı ve dü üncesinin her yanını laikle tirme çabası anla ılır. XVIII. yüzyılda ngiltere’de ba layan, daha sonra Fransa ve Almanya ba ta

¹⁰⁷ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 80

¹⁰⁸ Kasım Küçükcalp-Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 134

¹⁰⁹ Bıçak, a.g.e., s. 81

¹¹⁰ Kasım Küçükcalp-Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 135

olmak üzere modern dünyanın hemen her yerinde yansımasını bulmuş olan Aydınlanma düşüncesi; insanı kölele tirip, tahakküm altına aldığı düşünülen mit, hurafe, gelenek gibi hususlara karşı aklî bir aydınlanma iddiasını ifade eder.¹¹¹ Aydınlanma düşüncesi açısından akıl, her türlü sorunu çözecek yegane referans olduğu için bütün inançları, kanunları ve kutsal metinleri yargılama kriteri hükmünde olup, kendisinin herhangi bir kriter tarafından yargılanması söz konusu değildir.

Aydınlanmanın genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: 1- Din temelli açıklama sistemi, yerini akıl temelli açıklamalar ve temellendirmelere bırakmıştır. Ele tikel akıl önceki değer ve kurumları sorgulamaya başlamıştır. Her şeyin ölçüsü olan Tanrı yerine, insan (aklı) ölçü olarak kabul edilmiştir. İnsanın ölçü kabul edilmesi göreceli yaklaşımların artmasına neden olmuştur. 2- İnsan ve kültür sorunları düşüncenin başlıca konusu olmuştur. 3- Metafizik düşünceler üretmek anlamsız bir uğraş kabul edildiği için duyular ve deneye dayalı düşüncelerin hakimiyeti başlamıştır. 4- Devlet, din ve toplum gibi konular soru konusu yapılmış ve kökenlerinin araştırılması felsefenin başlıca konuları arasında sayılmıştır. 5- Teorik tartışmalar toplumun geniş bir kesimi tarafından takip edilmeye başlanmıştır, buna başlı olarak bilgi yaygınlaşmıştır, bilgilenme düzeyi standartlaşmıştır. 6- Edebiyat yeni gelişmeleri konuları arasına katarak, yeni yaklaşımların toplumun büyük bir kısmı tarafından öğrenilmesine yardımcı olmuştur.¹¹²

Bu dönemin akılcı düşünürleri, ele tirdikleri müstebid dindar kitleler kadar, despot bir zihne sahip olmuşturlardır. Dindarların niçin yüzyıllardır ibadet ettiklerini hiç düşünmemişlerdir. İnsanların kalplerinde hiç sönmeyen bir ateşin olduğunu hiç ara tırmamışlardır. Bu türden sorunları batıl itikat ve önyargı olarak değerlendirerek sorunları çözdüklerine inanmışlardır. Sabırsız, kibirli bir davranışla, bütün târihi, kırılmı -burumu bir koca yaprak kaıda benzetmişlerdir. Onlara göre ka ıttaki kırıklıklar ütülendi inde ve ka ıt yine eski düzgünlü üne kavutu unda, bütün sorunlar çözülecektir. Bunun mümkün olduğunu düşünme saflığını göstermişlerdir. Onlara göre insanlık, uzun târihi boyunca yanlış üstüne yanlış dizmekten başka bir şey

¹¹¹ Kasım Küçükcalp-Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 135

¹¹² Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 83

yapmamı tır. Bütün hakikati ortaya çıkardıklarını, bütün karanlıkları nura boacak ı ı ı bulduklarını dü ünen bu rasyonalistler nihayet insanı tanrıla tırmaya kalktılar.¹¹³

Aydınlanmanın tarihe bakı ı sahididen tarihsel de ildi; ana dürtüsü bakımından polemikçi ve tarih dı ıydı. Bu nedenle Aydınlanmacılar genellikle çalı malarını modern döneme yakın olan alanlarla sınırladılar. Çünkü onlara göre insanlık tarihinin aklı olmayan dönemlerinde olanlarla ilgilenmenin bir faydası yoktur.¹¹⁴

1.1.3. Târihçilik ve lerlemeci Târih Anlayı ı

Medeniyetin kurulmasına öncülük eden toplumun ve medeniyeti ta ıyan devletin siyasal yapısının köklerinin bilinip benimsenmesi, medeniyetin kurulu a amasındaki gereklilikleri arasındadır ve bu gereklili i yerine getiren ise târihtir. Târih medeniyetin bütün kurumlarını ve eylem ile amaçlarını me rula tıran bir unsur olarak her zaman etkili olmu tur.¹¹⁵

Yeniça Avrupa Medeniyeti'nde târihçili in kökeni, Avrupa'nın büyümesini sa layan sosyal ve entelektüel düzenin ba langıcına i aret eden dönemde bulunur. 1450-1750 arasındaki 300 yıllık süreci kapsayan döneme, transformasyon (dönü üm) dönemi denir. Bu dönemin özellikleri arasında, antik ve yerli kültürlerle ili kiye girilmesi de önemli bir yer tutar.¹¹⁶

Büyüme sürecindeki Avrupa'nın ya adı ı tartı malı konular, yeni dünya düzenine göre geçmi e bakı , ke iflerle Avrupa dı ı kültürleri tanınması, târih yazıcılı ı üzerinde büyük etki yapmı tır. Olayları yıllıklar ekinde sıralayan eski târih anlayı ı, yeni olu umları açıklayacak malzemeyi verememi tir. Toplumlardaki dönü ümlere ba lı olarak de i en târih bilgisi ve yöntemi, entelektüel ve sosyal de i ikliklerin

¹¹³ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 83-84

¹¹⁴ R. G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtulu Dinçer, Ara Yay., stanbul 1990, s. 91

¹¹⁵ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 60

¹¹⁶ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 61

üretilmelerine yardımcı olmu tur. Târihin olu um sürecindeki toplumlara büyük katkı sa ladı ı görülünce, târih ara tırmaları ciddi bir ekilde ele alınmaya ba lanmı tur.¹¹⁷

Seyahatler ve ke ifler yoluyla ba ka kültürlerle kar ıla mak ve onları tanıma iste i ister istemez ait olunan kültüre yönelmeyi getirir. Kültürleri tanımak için onların târihlerini bilmek gereklili i, târih merakını canlandırmı tur.¹¹⁸ Yeni tanınan kültürlerin de erleriyle, Avrupa de erleri arasında çok büyük farklılıkların oldu u görülmü ve farklılıkların nedenlerini ara tırma çabaları, târih çalı malarında yeni bir pencere açmı tur.¹¹⁹

Aydınlanma bir arayı , bir sorgulama ve kimlik belirleme olması nedeniyle târih anlayı ı ve târih yazımı açısından da önemli bir dönemdir. Rasyonalizmin etkisindeki târihçiler, târihsel olayları en geni boyutlarıyla sosyal, felsefî ve hümanist çerçevede incelemeyi amaç edindiklerinden târih çalı malarında köklü de i iklikler meydana gelmi ve modern dönemin târih anlayı ının temellerini olu turmu lardır.¹²⁰

Bu dönemi târihçili in bunalım ça ı olarak da görebiliriz. Çünkü arayı ların olması bir taraftan yeni tezleri ortaya çıkarırken di er taraftan da bu tezleri çürütüyordu. Târihin ne oldu u veya ne olmadı ı üzerine pek çok tez ortaya atıldı. Târihî üphecilik, vesika kullanma, kronoloji gibi konularda pek çok söz söylenmi tir fakat en genel olarak bu dönemin târih anlayı ına ilerleme dü üncesi damgasını vurmu tur.

Aydınlanma döneminin belirgin özelliklerinden biri de bilimsel ilerleme fikrinden güç alan “ilerlemeci târih anlayı ı”dır. ilerleme dü üncesi Fransız Aydınlanması’nda somutla mı olup ilk defa Turgot tarafından dile getirilmi tir.

Aydınlanma dü üncesinde bir bütün olarak insanlı ın gelece i hakkında sınırsız bir iyimserli in hakim oldu u söylenebilir. Bu iyimserli in temelinde ise bütün yönleri ve her ayrıntısıyla rasyonel oldu u dü ünülen evrenin insan tarafından bilinip kontrol altına alınmak suretiyle yine insanın hizmetine sunulabilece i fikri

¹¹⁷ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 61

¹¹⁸ Bıçak, a.g.e., s. 61

¹¹⁹ Bıçak, a.g.e., s. 62

¹²⁰ Bıçak, a.g.e., s. 88

yatmaktadır.¹²¹ İlerlemeci târih anlayışıyla birlikte ele alınması gereken bu iyimserlik açısından bakıldığında, bütün toplumsal ve ekonomik problemlerin, gerek bilimsel gelişmeler gerekse ihtiyaç duyulan rasyonel düzenlemelerin tahkim edilmesi sonucunda ortadan kalkması kaçınılmazdır.¹²² Bu açıdan bakıldığında insanların elde ettiği bilimsel bilgi birikimine paralel olarak târihteki olumsuzlar ortadan kalkacak ve insanlar daha ahlaklı, uygar ve mutlu bir yaşantıya kavuşacaktır. Altın çağı geçmişi de il yakını bir gelecektir.

Antikçağ düşünürleri döngüsel karakterli bir târih fikrine sahiptiler. Onlara göre, geçmiş ve gelecek, sürekli tekrarın vuku bulduğu gelip geçici bir evrenle ilgili zaman boyutları olarak düşünülmüştür. Oysa modern düşüncede târih, lineer bir karakter taşıyıp, gelişmekte olan bir süreç olarak kabul edilmiştir.¹²³ Bu çizgisel târih anlayışının kökleri Eski Ahid'e dayanır. Târihsel determinizmi de içinde barındıran Yahudilik ve Hristiyanlık zaman anlayışı, seküler bir karaktere bürünüp modern batı düşüncesindeki bütün târih felsefelerine sirayet etmiştir.

İlerlemeci târih anlayışına sahip düşünürlere göre, târih, insanı gittikçe daha çok erginleştirip eritiren bir süreçtir. Târihin manası, insanlığı karanlıktan kurtarıp onu bilgi ve hürlüğe ulaştırmak, ona amaç olarak ilerlemeyi göstermektir. Fontenelle (1657-1757), ilerleme kavramının ilk modern yorumcularındandır. 1688 tarihli makalesinde, geçmişte medeniyetin ilerlediğini, şimdi ilerlemenin devam ettiğini ve gelecekte de ilerleyeceği düşüncesini açıklamıştır. O, entelektüel gelişmeyi, ticaretin yaygınlaşmasına, hümanizme, doğanın yaygın kontrolüne ve deney-gözleme dayandırmıştır. İlerleme sorununu ele alan Leibnitz'e göre târih, aklın gitgide olgunlaşmasıdır, karanlık bir başlangıçtan bu yana artan bir ışıklanmaya adım adım yükselmiştir.¹²⁴

Aydınlanmacıların ortaya koyduğu düşüncelere bakıldığında “dünyevilemi bir din anlayışı”nın hakim olduğu görülür. Dünyevilemi dine, Tanrının yerini akıl,

¹²¹ Kasım Küçükalp-Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 139

¹²² Küçükalp-Cevizci, a.g.e., s. 140

¹²³ Küçükalp-Cevizci, a.g.e., s. 148

¹²⁴ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 94

ilahî takdirin yerini târih almı tır. Akıl ve târih ili kisi, sonraki dönemleri büyük ölçüde belirleyecektir.

1.1.4. Târih Felsefesi

Târih felsefesinin olu um sürecine baktı ımızda bunu mümkün kılan, Greklerde rastlanmayan bir ekilde “târih” kavramının Hristiyanlıkla kazandı ı anlamdır. Grek dü üncesinde insanî geçmi , bir edebi tür olarak târih yazıcılı ı aracılı ıyla, hakkında bilgi edinilen bir zaman parçasıydı ve bu geçmi in, imdi ve gelecek ile sürekli ve nesnel bir ili kisi yoktu. Yahudilik ile Hristiyanlık, Antikça ’dan farklı olarak yeni bir zaman anlayı ı getirir. Bu geçmi - imdi-gelecek ekinde fiziksel içerikli bir zaman kesitleri anlayı ıdır. Bu çizgisel zaman anlayı ı seküler bir karaktere bürünüp modern târih anlayı ına dahil olmu tur.

Belli bir amaca yönelmi (teleolojik), ba langıcı ve sonu olan, kendi içinde süreklilik ta ıyan ve birikimsel olarak devamlı geli en bu yeni zaman anlayı ıyla beraber “gelece e yönelik bir beklenti ile geçmi i tanıma ve bilme” anlamında bir “târih bilinci” de bu yolla modern batı dü üncesine dahil olmu tur.¹²⁵

Hristiyanlık, Antikça ’ın döngüsel târih anlayı ını, kendi içinde süreklili i ve geli imi olan çizgisel târih anlayı ı ile de i tirmi tir. Yani târih tekerrürden ibaret de il, tam tersine, bir daha tekrar etmeyecek olan olaylardan kurulu bir defalık süreçtir.¹²⁶

Hristiyanlık’ta zamanın üç boyutuna göre insanlık târihi u ekilde bölümlenmi tir: Geçmi , ilk günah nedeniyle bu dünyaya sürülmeyle ba lar ve sa’nın bu dünyaya geli ine kadar devam eder. imdi, sa’nın târihi dönü türmesini ve kurtulu a giden yolu temsil eder. Dünya Târihi’nin son eylemi, kurtulu tur. Gelece i temsil eden kurtulu , aynı zamanda dünyanın sonu ve öte dünyadaki ebedî hayattır. Ebedî hayatla birlikte zaman ortadan kalkmaktadır.¹²⁷

¹²⁵ Kasım ulul, a.g.e., s. 312

¹²⁶ ulul, a.g.e., s. 312

¹²⁷ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 39

Hristiyanlıkta târihin döngüsel de il de, gaye yönünde do ru bir çizgi ekinde ilerledi i dü üncesi ve yine Hristiyanlıktaki evrensellik anlayı ı daha sonra târih felsefeleri ve târih metafiziklerinin temel modelini olu turacaktır.

Târih felsefesi deyimi ilkin XVIII. yüzyılda ortaya çıkmı tır. Bu kavramı ilk kullanan Voltaire'dir (1694-1778). Voltaire, 1756'da yayınlanan *Ulusların Töreleri Üzerine Deneme* adlı eserine önsöz olarak ekledi i bir yazısına "Târih felsefesi" ba lı ını koymu tur. Ancak Voltaire târih felsefesi deyince, genel olarak dünya târihini, evrensel târihi anlamaktadır.¹²⁸

Voltaire, Aydınlanma'nın târih görü ünün özü olan ilerleme idesinin en heyecanlı taraftarlarındanır. Voltaire'e göre, do a biliminde oldu u gibi, târihte de tek tek olayları birbirine ba layan kanunlar aranmalı ve târihçi olayların çoklu u ve akı ı arkasında gizli bulunan kanunu bulma a çalı malıdır. Bunun için imdiye kadar yapılmı oldu u gibi, sadece siyasi olu u incelemekle yetinmemeli, devletlerin do u u, yükseli i, yıkılı ı, sava ları yanında dinin, sanatın, bilim ve felsefenin de geli mesi ara tırılmalıdır. Ancak bunlar yapılnca, insan zekasının bugünkü haline gelinceye kadar ne çe it bir yolu arkada bırakmı oldu u kavranabilir.¹²⁹

Târih yazıcılı ının bizatihi kendi içinden gelen, vazgeçemedi i ama en tehlikeli alı kanlı ı dönemleme merakıdır. Dönemleme alı kanlı ı kökü hristiyan târih anlayı na dayanan amaca yönelik (gâf, teleolojik) yorum tarzının ürünüdür. te târih felsefesi, târihi, müellif ve mütefekkirin gaye ve dünya görü üne göre dönemleyen ve de erlendiren daldır.

Voltaire, târihin çe itli devrelerini, aklın idealinin gerçeikle ip gerçeikle memesi açısından incelemi tir. Akıl ölçüleri ile târih gerçe ine yakla an Voltaire, Kutsal Kitabı ölçü diye alan Augustinus-Bossuet'nin târih tablosunu tersine çevirerek bütün geçmi i Yahudi-Hristiyan târihi aleyhine olarak de erlendirmi tir. O be er târihini Yunan-Roma-Rönesans-XIV. Louis Fransa'sı diye ayırır. Bu dönemlerin her biri tekamülün

¹²⁸ Kasım ulul, a.g.e., s. 316

¹²⁹ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 122

muayyen bir safhasıdır. Son devir, her türlü sanat, ilim ve tefekkürün kamil hali, be eriyetin nihâti idir. Aklın kemalidir.¹³⁰

Voltaire'e göre târihin faydası udur: Siyasetçiler ve halk târih aracılığıyla kendi toplumlarıyla diğer toplumları karşılaştırma imkanını bulmakta ve sanat, ticaret ve tarım konularında bilgi sahibi olmaktadır. Geçmişte yapılan büyük hatalar öğrenilir ve yeni hataların önüne geçilmesinde örnek teşkil ederler.¹³¹

18. yüzyılın diğer bir Aydınlanmacı düşünürü olan Montesquieu, uzun târihi araştırmalar sonucunda meydana getirdiği "*Esprit des Lois*" nda, "kanun" kavramını bir hukukçu olarak belirlerken, insanlık dünyasını da fizik tabiatın bir bölümü olarak göz önünde tutan Aydınlanmacı dünya görüşünden kalkar ve "Kanunlar, olguların tabiatından çıkan zorunlu münasebetlerdir" der. Bu halde, tabiatta olduğu kadar toplulukta, fizik dünyada olduğu kadar manevi dünyada da, bir kanuniyet vardır.¹³²

1.1.4.1. Vico

Tarih felsefesi kavramını ilk kullanan Voltaire olsa da, tarih sorunlarının analizleri ve tarih bilgisinin nitelikleri konusunda ortaya koyduğu "*Ulusların Ortak Özünü Çerçevesinde Kurulan Yeni Bir Bilimin İlkeleri*" adlı eseriyle Giambattista Vico(1668-1744), tarih felsefesinin temelini atmış ve tarih felsefesinin babası sayılmaktadır. O tarihi bir bilim olarak ortaya çıkarmak için çaba sarfetmiştir. Fakat Vico, çağının çok önünde olduğu için ortaya koyduğu sorunlar, döneminde pek ilgi görmemiştir. Ancak iki yüzyıl sonra derin anlaşılabilir ve Alman düşünürü onun öretisine sahip çıkmıştır.

Vico'ya göre tarih mevzubahis olunca Descartes'ın kuşkucu unun yeri yoktur. Tarih her şeyden önce içerisinde yaşadığımız halihazırdaki toplumla,

¹³⁰ İber Ortaylı, "Tarih ve Sosyoloji", **Tarih Yazıcılık Üzerine**, ed. Sıddık Çalık, 1. Baskı, İstanbul, Cedit Neşriyat, Eylül 2009, s. 56

¹³¹ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 124

¹³² Kamuran Birand, "18. Yüzyıl Fransız Aydınlanma Tarihçiliği ve Modern Tarihçilik Karısındaki Durumu", AÜ FD, C. V, S. I-V, Yıl:1956, Ankara, 1958, s. 93

çevremizdeki insanlarla payla tı ımız adetlerle ve gelenlerle ilgilidir. Bunları incelemek için gerçekten varolup olmadıklarını sormamız gerekmez.¹³³

Vico iki ey yapmı tır: İkin, onyedinci yüzyıl sonu tarihçilerince ele tirel yöntemde gerçekte tirilen ilerlemeyi sonuna kadar kullanmı ; tarihsel dü ünneyi yazılı yetkelere ba ımlılıktan kurtarıp, gerçekten özgün, ba ımsız, bilimsel veri çözümlenmesiyle tamamen unutulmu hakikatleri yeniden ele geçirilebilir hale getirmi ; böylece onun nasıl ele tirel oldu u kadar yaratıcı da olabilece ini göstererek bu süreci daha ileri bir a amaya götürmü tür. İkinci olarak, tarihsel eserindeki örtük felsefi ilkeleri bilgi kuramına daha geni bir yer isteyerek ve yaygın felsefi kanının darlı ı ile soyutlu unu ele tirerek, Descartesçili in bilimsel ve metafizik felsefesi üzerine misillemeye giri ebilece i bir noktaya dek getirmi tir.¹³⁴

Onsekizinci yüzyıl filozofları zihnin do a denene ye benzerli i konusundaki anlayı larını dile getirmek için, insan do ası dedikleri zihnimiz hakkındaki bilgiye de tamı tamına aynı ilkelerin uydu unu varsayıyorlardı. nsan do asını, hakkında ne kadar çok yada az bilirsek bilelim, tamı tamına do anın oldu u halde kalması gibi, oldu u halde kalan bir ey diye dü ünüyorlardı. Bu varsayım tarih anlayı larını iki ekilde çarpıtıyordu:

1. nsan do asını de i mez sayarak insan do asının kendisine ili kin bir tarih anlayı na ula mayı kendileri için imkansız kıldılar. 18. yüzyıl evrensel bir tarih, insanın tarihini istiyordu. Ama bunun için insan do asının de i ebilir oldu unu kabul etmek gerekiyordu, fakat onlar tarihsel süreçte insan do asının de i medi ini söylüyorlardı.

2. Bu hata aynı ekilde onları geçmi hakkında oldu u gibi gelecek hakkında da yanlış bir görü e götürdü; insan ya amının bütün sorunlarının çözülece i bir ütopya arayı na yöneldiler. Çünkü insan do ası, onu daha iyi anlamaya ba ladı ımız zaman hiçbir de i meye u ramıyorsa, onun hakkında her yeni ke fimiz, imdi bilgisizli imizden ötürü bizi a ırtan sorunları çözecek ve yeni sorunlar yaratmayacaktır. Böylece insan ya amı gittikçe daha mutlu olacaktır.

¹³³ Collingwood, a.g.e., s. 80

¹³⁴ Collingwood, a.g.e., s. 85

in do rusu, insan zihni kendini daha iyi anlamaya ba larsa, böylece yeni ve farklı biçimlerde i lemeye ba layacaktır.¹³⁵

Aydınlanma, ütopyacı beklentilerini aydınlanmı yöneticiler edinme umuduna dayandırırken, Romantikler halk e itimi yoluyla aydınlanmı bir halk elde etme umuduna dayanıyordu. Ama tarih alanında Romantiklerin etkisi bir devrim niteli indeydi. Rousseau'nun tarihi açıkladı ı ilke, bundan ötürü yalnız uygar dünyanın yakın tarihine de il, bütün ırkların ve bütün ça ların tarihine uygulanabilir bir ilkeydi. Geçmi ça lar (barbarlık ve batıl inanç ça ları) en azından ilkece anla ılır hale gelmi ti ve insanlık tarihinin tümünü, insan aklının tarihi olarak de ilse de, en azından iradesinin tarihi olarak görmek imkanı vardı. Bu anlayı a göre tarihçinin, Aydınlanma tarihçilerinin hep yaptı ı gibi geçmi ça lara a a ılama ve tiksinti ile bakmak yerineduyguda olarak bakması ve onlarda gerçek ve de erli insan ba arılarının ifadesini bulması gerekir. Böylelikle tarihsel dü ünçe alanı büyük ölçüde geni lemi ve tarihçiler insanın tüm tarihini ilkellikten ba layıp tamamen aklî ve uygar bir toplumda sona eren tek bir geli me süreci olarak dü ünmeye ba lamı tır.¹³⁶

1.1.4.2. Herder ve Kant

Herder'in (1744-1803) insan do ası anlayı ı antropoloji biliminin do masına yol açmı tır fakat üstün ırk anlayı ı da Avrupa'ya felaketler getirmi tir. Ö rencisi olan Kant (1724-1804) eserinin ilk cildini okuduktan sonra ona bir ele tiri yazmı tır. Her ne kadar hocasının görü lerini be nemese de bu onu tarih üzerine dü ünmeye ve yazmaya sevketmi tir. Kant geçmi tarihi insan aklının bir gösterisi sayar ve bir aklî ya am ütopyasını bekler. O bilgi kuramında akılcılık ile deneycili i birle tirdi i gibi, Aydınlanmanın bakı ını Romantik bakı la da birle tirmi tir.¹³⁷

Kant'ın tarihle ilgili eseri 1784'te yayınlanan "Dünya Yurtta lı ı Açısından Evrensel Bir Tarih Tasarımı" adını ta ır.

¹³⁵ Collingwood, a.g.e., s. 97-98

¹³⁶ Collingwood, a.g.e., s. 99-101

¹³⁷ Collingwood, a.g.e., s. 105-106

Kant'ta tarihin bir bütün olarak akıldır ve geçmi ile bir bütün olarak gelecek halinde abartılı bölünmüş, onun Aydınlanma'dan aldığı mirastır. Tarih hakkında daha fazla bilgisi olsaydı, ilerlemeyi yaratan şeyin saf bilgisizlik ya da saf kötülük değil birbirine karşı bütün iyi ve kötü önelerle birlikte, insan çabasının kendisinin somut gerçekliği olduğu olurdu. Bu abartmalara rağmen Kant tarihsel düşünceye büyük bir katkıda bulunmuştur. Onun ulaşmak istediği, insan ırkının yavaş yavaş nasıl daha akıllı ve dolayısıyla daha özgür olduğunu gösterecek bir evrensel tarih: insan ruhunun kendini geliştirmesinin bir tarihidir. Böyle bir tarihin iki niteliği gerektireceğini söyler: tarihsel bilgi ve felsefi bir kafa, salt bilim bunu yapamaz salt felsefe de; ikisi, ikisine de bir eylem borçlu olan yeni bir düşünme biçimi halinde bir araya getirilmelidir.¹³⁸

1.1.4.3. Schiller

Schiller (1759-1805) Kant'ın takipçisidir. Onun tarih felsefesini bir tarihçi olarak yeniden yorumlar. Romantik okulun tarihsel yöntemini kullanır. Tarihinin incelediği olguların içerisine girmesi gerektiğini söyler. Tarihe salt bir bilim adamı gibi yaklaşmak yerine felsefi bir tutumdan yanadır. Kant gibi tarihi ilkelden modern uygarlığa doğru bir ilerleme olarak kabul eder. Fakat ondan ayrıldığı noktalar da vardır:

1.Kant ilerlemenin hedefini gelecekteki bir mutluluk çağına yerleştirirken, Schiller şimdiye yerleştirir. Evrensel tarihin son amacının modern yapının nasıl olacağını göstermek olduğunu söyler. 2.Sanat, din, iktisat vb. tarihini de evrensel tarihin içerisine sokar.¹³⁹

1.1.4.4. Fichte

Fichte (1762-1814) de Kant'ın öğrencisidir fakat onunla aynı noktalar da vardır. Ona göre tarihinin başlıca işlevi, içerisinde yaşadığı tarih dönemini anlamaktır. Her tarih döneminin ya da her ayrıntısına sızan kendine özgü bir özelliği vardır. Fichte'nin yapmak istediği; çağın kendine özgü yapısını çözümlenmek, ana çizgilerin neler olduğunu, başka çizgilerin onlardan nasıl çıktığını göstermektir. Bunu her çağın

¹³⁸ Collingwood, a.g.e., s. 114

¹³⁹ Collingwood, a.g.e., s. 115-116

tek bir tasarımın ya da kavramın cisimle mesi oldu unu söyleyerek ortaya koyar. Her kavramın üç a ama içeren bir mantıksal yapısı oldu unu dü ünür: tez, antitez, sentez. Kavram ilkin saf ya da soyut bir biçim alır, sonra kendi kar ıtını do urur ve kendini kendiyile bu kar ıt arasındaki bir antitez olarak kavrar. Tarihin temel kavramı Kant'ta oldu u gibi, aklî özgürlüktür ve özgürlü ün, herhangi bir kavram gibi bu zorunlu a amalardan geçerek geli mesi gerekir. Fichte'nin çalı maları Hegel'de olgunla mı tır.¹⁴⁰

1.1.4.5. Hegel ve Marx

Herder'le ba layan tarihsel hareket Hegel'le (1770-1831) doruk noktasına ula mı tır. *Tarih Felsefesi* adlı eseri, tarihi ilk kez felsefî dü ünçe a amasına eri tirmi , tamamen özgün ve devrim niteli inde bir eserdir. Hegel'de tarih felsefesi, tarih üzerine felsefî olarak dü ünme de il, tarihin kendisi olmu tur. Bu felsefî tarihte, olgular saptanmakla kalmayıp, olguların niye oldukları gibi olup bitti inin nedenleri kavranarak anla ılacaktır. Ve bu tarih insanlı ın evrensel tarihi olacak ve ilkel ça lardan bugünkü uygarlı a do ru bir ilerlemeyi sergileyecektir. Sistemi içerisinde pek anlamlı olmasa da felsefî tarihin yanıtlaması gereken esas soru, Devlet'in nasıl ortaya çıktı ı sorusudur.

Hegel tarih felsefesinin ana çizgilerini Herder, Kant, Schiller ve Fichte'den almı tır ama onların görü lerini ola anüstü bir ustalıkla ba ımsız bir kuram içinde biraraya getirmi tir. Yani unsurları aynıdır ama terkibi orijinaldir.

Hegel ilk olarak do ayla tarihin farklı eyler oldu unu vurgular. kisi de bir süreçtir ama do anın tarihi yoktur. Do a süreçleri döngüseldir ve devamlı kendini yineler. Bu açıdan evrimi reddeder. Tarih ise hiçbir zaman kendini yinemez, onun hareketleri daireler üzerinden de il, sarmallar üzerinden geçer ve görünü teki yinelenmeler hep yeni bir ey edinmi olmakla farklıla mı tır.

kinici olarak, ona göre her tarih dü ünçe tarihidir. Tarihçinin i i, insanların ne yaptıklarını bilmek de il, ne dü ündüklerini anlamaktır.

¹⁴⁰ Collingwood, a.g.e., s. 117-121

Üçüncü olarak, tarihsel sürecin itici gücü akıldır. Tarihte olup biten her şey, insan iradesiyle olup bitmiştir, çünkü tarihsel süreç insan eylemlerinden oluşur; insan iradesi ise, insanın eylemde dışsal olarak kendini dile getiren düncesidir.

Hegel, Aydınlanmanın tasarladığı soyut aklî insanın hiçbir gerçek yanı olmadığını inanıyordu; gerçeklik her zaman hem aklî hem tutkulu, hiçbir zaman yalnızca biri ya da öteki olmayan, tutkuları aklî bir varlığın tutkuları, dünceleri tutkulu bir varlığın dünceleri olan bir insandır; dahası, tutkusuz hiçbir akıl ve hiçbir eylem olmaz. Bunun için Hegel, insanlık tarihinin kendini tutkuların bir gösterisi olarak sergilediği yollu kabul edilmiş olgunun, onun akılla denetlenmediğini kanıtlamayacağını ileri sürer.

Hegel aklı insan yaşamının dışındaki bir şey içerisinde, kör ve tutkulu insanların kendilerinin de il, aklın amaçları olan amaçları aracılığıyla ortaya çıkan bir şey içerisinde ki ile tiriyor. Bu tarihte uygulanan planların Tanrı'nın planları olduğunu ve kesinlikle insanların planları olmadığını ekleindeki ortaçağ teolojik tarih anlayışına ya da tarihte uygulanan planların insanın de il doğanın planları olduğunu söyleyen Kant'ın ve Aydınlanma tarihçilerinin gizli teolojik görüşüne benziyor. Fakat akıl ile tutku arasında bulunduğunu ileri sürdüğü ilki ki, Tanrı ya da akıllı doğa ile tutkulu insan arasındaki ilki ki de il, insan aklı ile insan tutkusu arasındaki ilki kidir.

Dördüncü olarak, her tarih düncesi tarihi olduğundan ve aklın kendini geliştirmesini sergilediğinden, tarihsel süreç aslında bir mantıksal süreçtir. Tarihte olup biten gelişmeler hiçbir zaman tesadüf değildir, zorunludur; bizim tarihsel sürece ilişkin bilgimiz de *a priori*dir, zorunluluğu görebiliriz. Hegel Kant gibi saf *a priori* bilgiyi, *a priori* öeler içeren bilgiden ayırıyordu ve tarihi ilkinin de il ikincisinin bir örneği sayıyordu. Artlarındaki düncelere de il de, yalnızca olaylara baktığımızda hiçbir zorunlu bağlantı göremezsiniz. Salt olaylar arasında hiçbir şey yoktur ama tarih eylemlerden oluşur ve eylemlerin bir içi bir de dışı vardır; dışı yanında, eylemler mekana ve zamana bağlı salt olaylardır ve bağıka türlü değildir; iç yanında, eylemler mantıksal bağlantılarla birbirine bağlı düncelerdir. Hegel'in yaptığı tarihinin ilkin belgeleri ve öteki kanıtları inceleyerek deneysel çalışması gerektiğini vurgulamaktır; olguların ne

oldu unu ancak bu yolla saptayabilir. Ama sonra olaylara içeriden bakması ve o açıdan neye benzediklerini anlatması gerekir.

Hegel'in diyalektik tarih felsefesine göre bir kavram kendi karıtını türetir sonra onu aarak ilerler. Buna göre Yunanistan kendi karıtı olan Roma'yı türetmiştir ve bu tez ile antitezden bir sentez olarak Hristiyan dünyası doğmuştur.

Be inci olarak, Hegel'e göre tarih gelecekte de ilimdi bitmiştir. Ona göre tarihçinin geleceğe ilişkin hiçbir bilgisi yoktur. Henüz gerçekleşmemiş olguları belirlemek için elinde hangi belgeler, hangi kanıtlar vardır? Ayrıca tarihçi tarihe nedensel felsefi bakarsa, geleceğin kendisi için kapalı bir kitap olduğunu, her zaman da böyle olması gerektiğini o denli açıkça kabul eder. Ona göre gelecek bilgi nesnesi de il, umutların ve korkuların nesnesidir; umutlar ve korkularsa tarih deildir.¹⁴¹

Marx'ın (1818-1883) tarih görüşü Hegelinkinin hem sağlam hem zayıf yanını tartışır: sağlam olanı mantıksal temel kavramlar örüntüsüyle olguların arkasına sızmasıdır; zayıf olanı ise tek başına akli olarak insan yaşamının tek görünümünü (Hegel'de siyasal, Marx'ta iktisadî görünüm) seçmesindedir. Ona göre tarihsel gelişme sürecinde tek bir ana çizgi vardır, o da iktisadî yapıdır. Diğer çizgiler onun yansımalarıdır. Marx'a göre örneğin, birtakım insanlar birtakım felsefi görüşleri kabul ediyorlarsa da, onları kabul etmelerinin hiçbir felsefi gerekçesi yoktur, yalnızca iktisadî gerekçeleri bulunur.

Hegel özgürlüğü üç aşamayla betimler: doğu dünyası için birisi özgürdür, Yunan-Roma dünyası için kimileri özgürdür, modern dünya için herkes özgürdür.

Marx'ın doğadan çıkardığı üçleme ise şöyledir: ilkel komünizm, kapitalizm, sosyalizm.

¹⁴¹ Collingwood, a.g.e., s. 123-130

Marx, 18. yüzyılın tarihsel olayların do al nedenleri oldu u ilkesini öne sürüyordu fakat Hegelci diyalekti i de kullanıyordu. Sonunda yaptı ı i tarihi do a biliminin egemenli ine geri götürmekti.¹⁴²

1.1.5. Pozitivizm ve Tarih

Pozitivizm, ortaça da felsefenin teolojinin hizmetinde bulunması gibi, do a biliminin hizmetinde bulunan felsefe diye tanımlanabilir. Pozitivistlerin do a biliminin ne oldu una dair kendi kavrayı ları vardı, iki eyden olu tu unu dü ünüyorlardı: ilki, olguları belirleme, ikincisi yasaları biçimleme. Olgular do rudan do ruya duyularıyla belirleniyordu. Yasalar bu olgulardan tümevarım yoluyla genelleme yaparak biçimleniyordu. Bu etki altında pozitivist tarih yazımı denebilecek yeni bir tarih yazımı ortaya çıktı.¹⁴³

Tarihçiler kendilerini co kuyla pozitivist çizginin ilk bölümü içerisine atarak, belirleyebilecek bütün olguları belirlemek için çalı maya ba ladılar. Bu tarihsel bilgi de büyük bir artı a yol açtı. En iyi tarihçi en büyük ayrıntı uzmanı olmu tu. Evrensel tarih ülküsü bo bir dü diye süpürölüp atıldı. Tarihçiler olguları belirlemekle u ra rken pozitivist sistemi kavramı olan filozoflar “Tarihçiler ikinci a amaya ne zaman geçecekler?” diye sormaya ba ladılar. te tam da bu sırada August Comte (1798-1857) ortaya çıktı ve tarihsel olguların nedensel ba lantılarının ke fedilmesi gerekti ini söyleyerek bunu yapacak olanın yeni bir bilim, toplumbilim (sosyoloji), oldu unu söyledi. Tarihçi olguları tespit edecek, toplumbilimci bu olgular arasındaki ba lantıları ke federek yasaları biçimlendirecekti. Toplumbilimci tarihçinin topladı ı olguları bilimsel olarak dü ünüp tarihi bir bilim düzeyine yükselten bir çe it üst-tarihçi olacaktı.¹⁴⁴

Tarihsel süreç, pozitivistler için do al süreçle özde ti ve do a biliminin yöntemlerinin tarihin yorumlanmasına uygulanabilir olu unun nedeni buydu. Darwin evrim teorisiyle birlikte ise, bilimsel bakı açısı, tarihsel bakı açısına teslim oluyordu,

¹⁴² Collingwood, a.g.e., s. 131-134

¹⁴³ Collingwood, a.g.e., s. 135

¹⁴⁴ Collingwood, a.g.e., s. 137-138

imdi ikisi de konularını ilerleyici diye tasarlamakta uyu uyordu. imdi evrim hem tarihsel ilerlemeyi hem de do al ilerlemeyi kapsayan genel bir terim olarak kullanılabilir. Bu yüzyıl (19.yüzyıl) içerisinde tarihçiler filolojik ele tiri yöntemini buldular ve tarihsel kaynakları bu yöntemle ele almaya başladılar. Tarihçiler kendi i lerini kendi tarzlarıyla nasıl yapacaklarını ö rendiler ve pozitivistlerin kendilerine yaptı ı ça rıyı, varsayılan ikinci a amaya geçme ça rısını reddettiler. Tarihçilik iki eye odaklanmı tı: ayrıntı konularla tam olarak ilgilenmek ve olguyu bütün öznel ö elerden arındırarak oldu u gibi vermeye çalı mak.¹⁴⁵

1.1.6. Bilimsel Târihçilik

Hafızayla ili kisi açısından târihçili i üç kısımda ele almak mümkündür. İki sözlü târih; ikincisi geleneksel târihçilik; üçüncüsü bilimsel târihçiliktir.

Yazının icadından önceki topluluklar, sözlü târih gelene iyle kendi geçmi lerini dile getirmi lerdir. Bu tür topluluklarda toplumsal hafıza ile târihin tam olarak örtü tü ü söylenebilir. Çünkü geçmi lerini ancak hafızalarında tutabilmektedirler. Sözlü gelene in hakim oldu u topluluklarda, târihin ba lıca konusu kökendir. nsan olmanın en önemli ilkelerinden biri, geçmi in bilincinde olmaktır. Geçmi bilinci, ilkin köken sorunuyla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla köken, târihçili in ilk konusu kabul edilir.¹⁴⁶

Geleneksel târihçilik ise öncelikle yazılı târihçiliktir. Yazının icadıyla ba layıp 19. yüzyıldaki bilimsel târihçili e kadar olan dönemdir. Efsane temelli sözlü kültürlerde zamanın döngüsel oldu u inancı, olayların tekrarlanabilirli ine imkan vermektedir. Yahudi-Hristiyan inancından kaynaklanan, târihin biricik oldu u dü üncesine sahip geleneksel târihçilik târihin dü z bir çizgi ekinde devam etti ini ve tekrarın olmad ını savunmaktadır.

¹⁴⁵ Collingwood, a.g.e., s. 139-141

¹⁴⁶ Ayhan Bıçak, "Hafıza ve Târih", **Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Ara tırmaları**, ed. aban Teoman Duralı, stanbul, Ülke Yayın-Haber, Mart 2003, S.3, s. 141-142

Geleneksel târihçilikte yazının icadıyla beraber hafıza gerilemeye başlamıştır. Fakat sözlü târihçilik ve hafıza, geleneksel târihçiliğin içinde uzun bir dönem yaşamaya devam etmiştir.

Geleneksel târihçiliğin en önemli konuları dinî ve siyâsî konulardır. Bu dönemde târihi olaylar dinî çerçevede yorumlanmıştır. Bu târih anlayışında toplum, yönetimi elinde bulunduran hükümdarların ahsında temsil edilmeye çalışılmıştır. Hükümdarların yaptıkları işler târihin başlıca konusu olmuştur.¹⁴⁷

Yeniça Avrupa Medeniyeti'nin şekillenmeye başlamasından itibaren, târih iki çizgi izlemiştir. İki, târih olayını felsefî bir tarzda ele alıp derlendirmektir. Bu yaklaşım, önce târih bilgisinin yapısı ve yöntemi üzerinde durarak târih felsefelerinin oluşmasını sağlamıştır, sonra da, bazı filozofların târih felsefesinin kapsamını genişleterek, insanlık târihinin bütünü hakkında, kavramsal analizlere dayalı sistematik yapılar ortaya koymalarıyla birlikte, târih metafiziklerine dönüşmüştür. İkinci, târih yazıcılığıdır. Târih yazıcılığı, târihin neden araştırılacağı, nasıl araştırılacağı, nelerin konu yapılacağı, nasıl anlatılacağı gibi temel sorunlardan hareketle târihsel bir olayı ya da olaylar dizisini yazılı bir çalışmaya haline dönüştürmedir. İkinci çizgi târih biliminin kuruluşuna ya da târihin bilimselleştirilmesine giden yolu oluşturmuştur. 19. yüzyıl hem târih felsefelerinde en üst noktaya ulaşılması nedeniyle hem de târih yazıcılığının bilimselleştirilmesi çabalarıyla târih yüzyılı olarak anılmaktadır.¹⁴⁸

19. yüzyılın târih yüzyılı sayılmasının başlıca nedenleri şunlardır:

1- Aydınlanmanın ortaya koyduğu ilerleme ve târih anlayışlarına bağlı olarak, Hegel, Comte ve Marx gibi düşünürlerin, târihi, düşüncelerinin temel unsuru olarak sunmaları.

2- Târihin doğaya bilimi gibi olma çabaları.

¹⁴⁷ Ayhan Bıçak, a.g.m., s. 143-144

¹⁴⁸ Bıçak, a.g.e., s. 137

3- Târihçilerin do a bilimleri etkisinde târihi bilimselle tirme çabalarının en üst seviyeye çıkması ve bu amaçla üniversitelerde târih bölümlerinin kurulması, târih ara tırma tekniklerinin ve di er donanımların artması.

4- Milletle me sürecinde, toplumların kendi üstünlüklerini târihsel olarak kanıtlama pe ine dü melerinden, târih çalı malarının sayısının artması.¹⁴⁹

Bilimsel anlayı ın târihçilikteki etkisi 18.yüzyıldan itibaren görülmeye ba lamı ve 19. yüzyılda târihçilik alanında çok büyük de i melere neden olmu tur. Târihi do a bilimi türünden bir bilim yapma çabaları olumlu ve olumsuz sonuçlar do urmu tur. Bilimsel târihçilik bilim olma kaygısı nedeniyle, kavramla ma ve nesnelle me kaygısı gütmü tür. Kavramla ma ve nesnelle me esas itibariyle öznenen insandan ba ımsızla tırmayı amaçlar. Târih çalı maları nesnelle tikçe, toplumdan ve toplumun duygu durumundan uzakla mı tır. Nesnel târihçilik toplumun genel hafızasında yer etmekten çok, e itimli ve konuyla ilgili kesimlerin benimseyebilece i bir ö reti haline gelmi tir.

Târihçilikte yeni yöntem ve bilgi anlayı ı târihi hayattan soyutlamaya sebep olmu tur. Târihle toplum arasındaki ili ki hakkında fazla kafa yormadan geleneksel hafızanın kar ısına, târihin e itimden geçirilmi hafızası konulmu tur.¹⁵⁰ Ayrıca toplumsal varolu iktisadî ve siyâsî de erlerle temellendirilmeye çalı ılmı tır. Târih siyasetin aracı haline getirildi inde, târih yazıcılı ı, ulusçulu un bir parçası olmu tur.

19. yüzyılın sonu itibariyle çok sayıda târihçi, Voltaire ve Gibbon gibi aydınlanma yazarlarının hem de Ranke gibi romantiklerin evrenselle tirici e ilimlerine kar ı çıkmı lardır. Popüler millîyetçi târih, ngiltere’de Macaulay, Fransa’da Michelet, Almanya’da Treitschke ile en yüksek noktasına ula mı tır. Bu millîyetçi tavır en bilimsel çalı maları yapan târihçileri de etkilemi tir. Hemen hemen tüm târihçiler, târih ara tırmasının birincil nesnesinin ulus-devlet oldu unu kabul etmi lerdir. Târihçinin

¹⁴⁹ Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 138

¹⁵⁰ Ayhan Bıçak, a.g.m., s. 145

vazifesinin ise esas itibariyle devletlerin kökenleri ve gelişmelerini, bunların birbirleriyle ilişkilerini incelemek olduğu görüşü yaygın kabul görmüştür.¹⁵¹

Târîhin bilimselleştirilmesi çabaları Alman târih okuluyla başlamış, pozitivizmle devam etmiştir. Fakat bu çabalara ciddi eleştiriler de yapılmıştır. Wilhelm Dilthey (1833-1911) pozitivist târih anlayışının eleştirisini yapmış ve doğa bilimleriyle kültür bilimlerini ayırarak kültür bilimlerinin epistemolojik olarak temellendirilmesini yapmaya çalışmıştır. Karl Popper de târihin doğa bilimleri gibi bir bilim olduğunu savunanlarla, tersini savunanların argümanlarını sıralamış ve bunları değerlendirilmeye tabi tutmuştur. Târihselcilerin de ciddi bir eleştirisini yapmıştır.

Bilimsel târihçilik, târih araştırmalarında çok önemli gelişmeler kaydederken, aynı zamanda, toplumun târihten uzaklaşmasını da sağlamıştır. Târih çalışmalarının dar alanlar üzerinde yoğunlaşması, sadece alanın uzmanlarına hitab eder duruma gelmesi ve târih teliflerinde kuru teknik bir dil kullanılması geniş kitlelerin târih çalışmalarından faydalanmasını engellemektedir. Alanlar hakkında bilgiler çoaldıkça, toplumun genel târihini yazmak da zorlaşmaktadır. Gelişen noktada târih yazıcılığı, toplumsal varoluşun dayanağı olmaktan çıkmış ve bir tekniğe dönüşmüştür. Bununla birlikte târih bilgisinde nesnellik artmıştır.¹⁵²

1.2. Osmanlı'da Yeni Târih Telakkîleri

1.2.1. Osmanlı Modernleşmesi

Modernleşme süreci, zihni temellerini aydınlanma felsefesinin temel önermelerinde, siyasî temellerini ulus-devlet yapılanmasında, ekonomik temellerini sanayi devrimi ve kapitalizmde bulan modernitenin ilk olduğu Batı Avrupa'dan dünyanın diğer bölgelerine yayılma, benimsenme ve yerleşme süreci olarak

¹⁵¹ Richard J. Evans, **Târîhin Savunusu**, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Ankara, İnce Kitapevi, 1999, s. 34

¹⁵² Ayhan Bıçak, a.g.e., s. 186

görölmü tür.¹⁵³ Osmanlı modernle mesi de bu sürecin bir parçasıdır. Her medeniyetin temelinde üç tasavvur vardır. Tanrı tasavvuru, insan tasavvuru, Evren tasavvuru. Osmanlı zihin dünyasında bu tasavvurlara göre olu mu farklı bir ben-idraki mevcuttu. Bilgi anlayı nı temsil eden bir âlim prototipi vardı ve bu bilgiyi nesilden nesilden aktaran bir sisteme de sahipti. Batıyla etkile im sürecinde Osmanlı'nın zihin dünyasında kırılmalar olu maya ba lamı ve sahip oldu u tasavvurlar bu süreç içerisinde dönü üme u ramı tır. Bu sürece Osmanlı modernle mesi diyebiliriz. Bu dönemde kullanılan dil ve kavramların dönü mesi, zihin dünyasını da de i tirmi tir. İlk amada kadim ile cedit, eski fikirlerle yeni fikirler, geleneksel olanla modern olan yan yana ya amayı sürdürmü tür. Fakat modern fikirler ve müesseseler zamanla eski fikir ve müesseseleri tasfiye etmeye ba lamı tır.

Modern telakkîler Osmanlı'nın târih ve zaman algısını da da ıtmı tır. Yeni târih telakkîleri, klasik târih anlayı nın yerine geçmi tir. Yine varlık ve bilgi anlayı ıyla beraber klasik usul ve yöntemler de terk edilerek, modern metodlar benimsenmi tir. Kullanılan bu yeni usullerle klasik ilimlere/ slâmî ilimlere her yakla mada, tasfiye edilmesi gereken devasa bir alanla kar ıla ılmaya ba lanmı tır. Osmanlı- slâm târih telifleri de metodolojinin keskin kılıç darbeleriyle parça parça olu bir yı nın müsvedde ka ıt haline dönü mü tür.

Bugün slâm dünyasının kar ı kar ıya oldu u ilmî dura anlı nın en önemli sebeplerinden birisi, bu târihsel kopu tur.

Osmanlı Batılıla masını Lâle Devri (1718-1730) ile ba latmak do ru olacaktır. Bu dönemde Türk-Fransız sosyal yakınla ması artmı , Avrupa ülkelerine elçiler gönderilmi , ticaret, kültür ve sanat hayatı geli tirilmi tir. Matbaa Türkiye'de 1492'de Yahudiler, 1567'de Ermeniler ve 1627'de de Rumlar tarafından kullanılmaya ba lanmasına ra men, Türkler ancak bu dönemde, 1727'de Matbaa kurup kitap basmaya ba lamı lardır. Matbaanın Türkiye'de kurulmasında Macar dönmesi brahim

¹⁵³ Ahmed Davudo lu, "Modernle me Sürecinde Entelektüel Dönü üm ve Zihniyet Parametreleri", **Modernle me, slâm Dünyası ve Türkiye**, ed. Sabri Orman, 1. Baskı, stanbul, Ensar Ne riyat, 2001, s. 361-392

Müteferrika kadar, Paris elçisi Yirmi-sekiz Mehmet Çelebi'nin o lu Sait Efendi'nin Paris'teki incelemelerinin de payı vardır.

1716 yılında Rochefort adlı bir Fransız subayı III. Ahmet'e "*Bâb-ı Âlî Hizmetinde Bir Ecnebi Askerî Mühendisler Kıtası Te kiline Dair*" on sayfalık bir rapor vermiştir. I. Mahmut döneminde (1730-1754), Fransa kralından kaçıp Türkiye'ye sığınan Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Pasa)'nın kurduğu Humbarahane, Osmanlı'nın askerî sisteminde de iimin bala ması olarak kabul edilebilir. Pa a'nın teklifi ile 1734 yılında Üsküdar'da bir de Hendesehane açılmıştır. III. Mustafa zamanında (1757-1773), gene Fransa'da yeti mi bir Macar soylusu olan Baron de Tott, topçuluk ve istihkamlık alanında birçok yenilikler yapmıştır. Bundan sonra gelen dönemlerde Avrupa'dan uzmanlar getirilerek Batı tipi subaylar yeti tirecek okulların kurulmaya bala ndı ı görülmektedir. 1773'de Mühendishane-i Bahri-i Hümayun, 1795'de Mühendishane i Berri-i Hümayun açılmıştır. III. Selim (1789-1807) Avrupalı devletlerde meydana gelen de i meleri yakından takip etmek, bunlardan faydalanmak lazım geldi ini bilmekteydi. Bu amaçla elçilik i lerini yürütmek ve devlet i lerine vakıf adamlar yeti tirmek için Avrupa'daki dost devletler nezdine birer ikamet elçisi göndermeyi uygun görmü tür.

III. Selim, Nizam-ı Cedid askerî birliklerini kurarken Fransa'dan 15 askerî uzman istemi tir. Ama Osmanlı ordularının modernizasyonunda sveç, Prusya ve ngiliz subayları da çalı maya bala lamı lardır. 1795'te açılan Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'un ö retimi de genellikle Fransızca kaynaklardan yapılmı tır. Zaten programı da Fransız askerî okullarından alınmadır.

1700'lerden bala layan genellikle askerlikle ili kili Avrupa'yla olan bu ilk alı veri ler ilk kez kültürel ve sosyal hayat üzerinde bazı hafif etkiler do urma a bala ladı.¹⁵⁴

Batının bazı fikirleri Osmanlıya ilk defa Peçevî, Katip Çelebi, Hezarfen Hüseyin Efendi, Müneccimba ı gibi Osmanlı müverrihlerinin eserleriyle girmeye

¹⁵⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Do u u**, çev. Metin Kıratlı, 2. Baskı, stanbul, TTK Yay., 1984, s. 47

ba lamı tır.¹⁵⁵ Fakat bu kavramlar çok mu laktır. Fransız devrimi Müslüman toplumun her kesimini az çok etkileyen ilk büyük hareket olarak Batılı fikirlerin Osmanlıya giri kanallarını geni letmi tir. Fakat bu etki ilk etapta dolaylıdır. Daha çok devletin gayr-i Müslim unsurlarını etkilemi ve onlarda “özgürlük, e itlik, karde lik” sloganlarıyla millîyetçi bir dü ünçe geli mesine sebep olmu tur. 1808 yılında Sırp ayaklanmasıyla ba layan ve 19. yüzyıl boyunca önce Balkanlarda sonra Asyadaki eyaletlerde geli en millîyetçilik, Osmanlı devletinin yıkılmasında en önemli etken olacaktır.¹⁵⁶

Osmanlı devlet ricali Tanzimat dönemi boyunca bu kopu u önlemeye çalı mı tır. Fakat bu kavramlar (hürriyet, e itlik, millîyet) Osmanlı zihin dünyasına da yerle mi tir.

1820’lerde ba layan dilin sadele tirilmesi çabaları da modern bir anlayı ın ürünü olarak Osmanlı zihin dünyasını de i tiren önemli bir etkidir.

1.2.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Târih Anlayı ı

1.2.2.1. Tanzimatın Dili

Bir toplumun bir devletin bünyesinde meydana de i imleri anlamada, o toplumun o devletin dilinde meydana gelen de i meler önemli bir yer tutar. Dil bir yönüyle toplumun yansıması iken, öteki yönüyle de toplumu ekillendirir. Siyasî toplumsalla mada, kurulu bir düzenin sürdürülmesinde, yeni kurulan bir siyasî-sosyal düzenin me rula tırılmasında, toplumun biçimlenmesinde, sosyal grup ve kurumların, siyasî kurum ve kurulu ların kimlik kazanmalarında, kendilerini ifade etmelerinde dil çok önemli bir yere sahiptir.¹⁵⁷

Osmanlı kültüründe dil, varlık kavramıyla ili kisi çerçevesinde ele alınmı tır. Bu ba lamda sahih bir dil bilgisi, sahih bir din ve varlık tasavvuru için elzem kabul edilmi tir.

¹⁵⁵ Bernard Lewis, a.g.e., s. 53

¹⁵⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernle en Türkiye'nin Târihi**, çev. Yasemin Saner, 23. Baskı, stanbul, leti im Yay., 2009, s.51

¹⁵⁷ Ejder Okumu , “Tanzimatın Dili”, **Osmanlı Devletinde E itim Hukuk Modernle me**, 1. Baskı, stanbul, Özgü Yay., 2006, s. 235

Klasik dönemde Osmanlı kültür hayatında Türkî-i basit(kaba Türkçe)-Türkî-i fasih tartışmaları önemli tartışmalardır. Pek çok şair ve yazar Türkçe'nin imkanlarının zenginliğini ifade etmişlerse de bu dilin gelişmemesi sebebiyle bilginin belirli bir seviyeden geçmemesi halk nezdine indirgenmesinde basit Türkçe'nin problemlere yol açacağını düşünülür. Çünkü bir döneme kadar Türkçe hakikate ilişkin nazari bilgiyi temsil edebilecek yeterlilikte değildir. Bu sebeple ilmi eserlerde umumiyetle Arapça kullanılmıştır. 16.yüzyıldan sonra ise Türkçe'nin gelişmesiyle birlikte Türkî-i fasih olmuştur ve bu Türkçe İstanbul merkezli olarak Osmanlı uleması ve saray çevresinde kabul görmüştür. Türkî-i fasihten yana olan Gelibolulu Mustafa Âli'nin neticelerine değiniriz:

1-Osmanlı kültür hayatında cari olan dil, Arapça, Farsça, Türkçe ve Çatayca'dan mürekkeptir.

2-Bu dil temiz, süslü ve tatlıdır.

3-Bu dili konu makmüstehabtır.

4-Türkî-i basitin, yukarıdaki özellikleri içeren Türkî-i fasih konu anlarının engellenmesi vaciptir.¹⁵⁸

Bu fasih Türkçe'yi kullanan Osmanlı alimleri kullandıkları dile Osmanlıca değil Türkçe diyorlardı. Ve bu Türkçe Tanzimat dönemine kadar en üst düzeyde kullanılmıştır. Tanzimat döneminde ise modernleşme hareketlerinin halka ulaştırılması, benimsetilmesi, bilginin/siyasî ve dinî üst kültürün standart hale getirilmesi, demokratikleştirilmesi, daha doğru bir ifadeyle halktan gelebilecek muhalefetin zayıflatılması¹⁵⁹ doğrultusunda fasih Türkçe terk edilerek basit Türkçe devlet politikası olarak benimsenmiştir.

Bilginin seçkin üst zümreye hitab etmekten çıkıp halka ulaştırılması, basitleştirilerek halkın seviyesine indirilmesi, yani kitleselleştirilmesi anlamındadır. Bu

¹⁵⁸ İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı'da Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri", **Kutadgubilig**..., Mart 2003, S.3 s. 161

¹⁵⁹ İsmail Kara, a.g.e., s. 85

çerçeve de Tanzimatla birlikte slâm dünyasında ve Türkiye’de ortaya çıkan ey, bilginin düzle tirilerek avamın seviyesine indirilmesidir. Temelde siyasî bir problem olarak görülen bilimin ve bilginin halka mal edilmesi olgusunda bir indirgeme söz konusudur. Bu aslında farklı derecelerdeki algılamaların asgarîye indirilmesidir.¹⁶⁰

Halkın e itilmesi, bilginin yaygınla tırılması Tanzimat dönemi resmi evrakında bile sık sık dile getirilen bir husustur. Bu amaçla yeni okullar (Darulmaarif, Dârulfünûn vs.) açılmıştır. Bunun için dilin sadele tirilmesi, tektiple tirilmesi ısrarla vurgulanır. Mesela II. Mahmud, Takvîm-i Vekâyî Nazırını halkın anlayacağı dil kullanmadığı için terslemi tir.¹⁶¹

Encümen-i Dani ¹⁶²,in amaçlarından biri de “yazı dilinin Türkçeyle tirilmesi yoluyla Türk dilinin geli tirilmesi”dir. Yine bu encümen, matbu Vasıf Târîhi ile Üss-i Zafer arasındaki (1118-1241) devrenin vekayiiini yazmakla görevlendirdi i Cevdet Pa a’ya, “elfâz-ı garibe istimalinden ve tekellûfât-ı mün iyânedен sarf-ı nazarla herkesin anlayacağı tabirat ile”¹⁶³ yazmasını tenbih etmiştir. Cevdet Pa a da vekâyî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin “kaba Türkçe ile tahririni iltizam” eylemiştir.¹⁶⁴

Maarif-i Umumîye Meclisi, vatandaşın talim ve terbiyesinde Târîhin ehemmiyetini idrak etmiş ve Târîh teliflerinin ne rini lüzumlu görmü tür. Fakat bu eserler yukarıda belirtildi i gibi “kaba Türkçe” ile yani sade, basit ve anlaşılır bir ekilde yazılacaktır.

Cevdet Pa a Tezâkir’inde öyle diyor: “Re id Pa a takımının efkârı ne r-i maârif ve ta’âmîm-i terbiye ile devleti usûl-i cedîde-i Avrupa’ya tevfkân tanzîm etmek hususu idi. Efkar-ı atîka ashâbı ise buna nazar-ı adâvet ile bakarlardı.”¹⁶⁵ Bu ifadeler

¹⁶⁰ Ejder Okumu , a.g.m., s. 244-245

¹⁶¹ Konur Ertop, “Tanzimattan Cumhuriyete Dil Sadele mesi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yay., Eylül 1985, 11. Fasikül, C. II, s. 333

¹⁶² Encümen-i Dani ’in tekkülü, nizamnamesi, dahilî ve hâricî azaları ve bu azalarda aranan özellikler ile yapacağı hizmetler hususunda ayrıntılı bilgi için bk. **BOA**, . **MVL 208/6740** (1267. C. 13).

¹⁶³ Fatma Aliye, **Ahmed Cevdet Pa a ve Zamanı**, yay. haz. Metin Hasırcı, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 75

¹⁶⁴ Zeki Arıkan, “Tanzimattan Cumhuriyete Târîhçilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI, s. 1584

¹⁶⁵ Cevdet Pa a, **Tezâkir (I-IV)**, yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yay., 1986, II. Baskı, C. IV, s. 23-24

Tanzimat ricalinin yüzünü hangi yöne çevirdi ine i aret etmesi bakımından önemlidir. Tanzimat dilinin muhtevası ve yapısını belirleyen de bu yön olmu tur.

Sadele tirme çabaları bilgi-havas ve bilgi-avam ili kisi veya tartı masını gündeme getirmekle birlikte, bilginin vulgarizasyonu veya avâmîle tirilmesini ortaya çıkarmı olmak bakımından önemlidir. Dilin sadele tirilmesi ilk a ama olarak kabul edilebilir. Fakat mesele sadece dilin sadele tirilmesi de ildir. Daha sonraki süreçte kullanılan dil adım adım seküler bir mahiyet arz etmeye ba lamı tır. Tanzimat dilinin, Tanzimat öncesinden farkı ve günümüze kadar nasıl bir seyir takip etti ini görmek bakımından, kendisi de dilde sadele menin öncülerinden biri olan Cevdet Pa a'nın u cümleleri önemli ipuçları ve ayrıntılı veriler getirmektedir:

“Eslafımız, ‘çünkü vezir oldun neylersin malı, neylersin canı’ derler imi . Sonra can daha tatlı, daha kıymetli mi oldu bilmem, fakat o mertebe fedakarlık devirleri geçti. Re id Pa a, ‘neylersin malı derim amma, neylersin canı diyemem’ der idi.

Sonraları mala muhabbet daha ziyade arttı. ‘Mal canın yongasıdır’ sözü mesel-i sâir oldu. Ahlak bozuldu. Sermâye-i sıdk u istikâmet azaldı. Sahîhan sâdık âdemlere nedret geldi.”¹⁶⁶

Dilin de i iminde, Batı diline ait kavramların Türkçeye giri inde II. Mahmud döneminde kurulan ve Tanzimatın devlet ricalini yeti tiren Tercüme Odası'nın etkisi büyüktür. Yine aynı ekilde yeni açılan okullarda okutulan tercüme kitaplar, gazeteler, sefaretname türü eserler, kısacası Batıyla giri ilen etkile imin bütün unsurları bu dilin olu masında büyük etkiye sahiptir.

Tanzimat politikalarının halka benimsetilmesi sürecinde ise modern ve seküler düzenlemelerde genellikle dinî veya me rula tırıcı isimlendirmeler kullanılmı tır. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye, Usûl-i Nizam-ı Müstahsene, Tanzimat-ı Hayriye vs.

¹⁶⁶ Ejder Okumu , a.g.m., s. 237

Gazeteler aracılığıyla Türkçe'ye giren Batılı kelimeler ve kavramlar konusunda istatistik veriler sunan araştırmalar da vardır.¹⁶⁷ Fakat düşünce dünyamızda mühim yer tutan birkaç kavramdan bahsetmek herhalde daha faydalı olacaktır.

Mesela “terakkî” kavramı. Bu kavram geleneksel Osmanlı târih ve zaman görüşünün de işine işler eder. Avrupa'nın progress kelimesine karşılık olarak kullanılan terakkî kavramıyla, ilerlemeci-seküler târih anlayışı dini kaynaklı eski târih anlayışımızın yerine geçmiştir. Tabii ilk amada tam olarak böyle anlaşılmıyordu muhtemelen, daha sonra bu kavramın zihin dünyamızda işgal ettiği alan tam da progress'le örtüşmektedir. Yine ulûm-fünûn, sanat kavramları bu dönemde yeni bir anlam kazanmıştır.

Tanzimat döneminde dilin de işimi başlamında ele alınması gereken kavramlardan biri de “vatan”dır. Bu kavramı gayri Müslimlerin askere alınması meselesinde Cevdet Paşa da kullanmıştır. O vatan kelimesinin savaşta Müslüman askerini teşvik etmeye yetmeyeceğini, çünkü “vatan” deyince askerinin aklına doğulu yer, köyünün meydanları geleceğini ifade ediyor. Askerini teşvik edenin gayret-i diniye olduğunu vurguluyor. Fakat daha sonra Osmanlılık politikalarıyla da irtibatlı olarak vatan, “home” karşılığı olmaktan çıkarak “patriot” karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yani Avrupadaki siyasî anlamını kazanmıştır.

“Hürriyet” kavramı da bu dönemde de işimdir. Bu konuda Bernard Lewis şöyle diyor: “Hürriyet kelimesi 1800'den önce İslâm dillerinde, esirlik karşılığını ifade eden, esas itibarıyla hukûkî bir deyimdi. On dokuzuncu yüzyıl esnasında Avrupa'dan gelen yeni bir siyasî anlam kazandı ve hem iç despotizme hem de dış emperyalizme karşı mücadelenin savaş narası oldu. Örgütlenmiş hürriyet anayasaları, temsilî hükûmeti ve hukûkun egemenliğini gerektiriyordu. Sonuç olarak da bunlar İslâmî allâmelerinden ve eski zamanların otokratik idare memurlarından farklı bir hukukçular ve politikacılar sınıfı ile laik bir hükûmete ve kanunlara ihtiyaç gösteriyordu.”¹⁶⁸

¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kökolu, “Osmanlı Basını: Çeri ve Rejimi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yay., 1985, C.I, s. 68-93

¹⁶⁸ Bernard Lewis, a.g.e., s. 55-56

Aynı yazar “e itlik” kavramı hakkında unları söylüyor: “E itlik, farklı bir anlam kazanmak e ilimi gösterdi. Sosyal ve ekonomik e itsizlik büyük ikâyet konuları de ildi. slâm toplumu, devrim öncesi Avrupa’nın katı sosyal engellerini ve sınıf imtiyazlarını tanımamı tır; geli memi ekonomisi, servetin hem edinilmesini hem de harcanmasını sınırlamı , bu suretle zengin ile yoksul arasında göze batar e itsizliklerin ortaya çıkmasını önlemi ti. Toplumun korporatif yapısı ve slâmlı ın ahlak ve merhamet gelenekleri, iki grup arasındaki bo lu a yine de bir dereceye kadar köprü kurmu tu. Fakat e itlik ilkesinin ki iler üzerinde fazla çekicili i olmadıysa da gruplar üzerinde etkisi daha çok oldu. Çok geçmeden, milletler arasında e itlik iste i yükseldi ve bu, zamanla yeni bir Batılı ilke olan millî özgürlük ilkesiyle birle ti.”¹⁶⁹

Yine “millet” kavramıyla ilgili olarak u de erlendirmeleri yapıyor: “Batı’nın bir dil, ırk ve toprak varlı ı olarak millet kavramı Müslüman Do u tarafından bilinmiyor de ildi; fakat hiçbir zaman grup birli inin ilk temeli olmamı tı. Birlik temeli, dini toplum içinde, ortak hanedan ba lılı ı ile kuvvetlendirilmi , iman karde li i idi. Bugüne kadar Batılı vatanseverlik ve millîyet kavramları hiçbir zaman tamamen eski kalıpların yerini almamı tır... On dokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyıl ba larındaki reform hareketlerinin târihi, geni ölçüde, Batılı e itim görmü aydınların slâmlı ın dini toplumu üzerine kalıbı koyma çabalarıyla ilgilidir.”¹⁷⁰

Bernard Lewis’e göre bu kavramların etkisi ilk etapta sınırlı ve örtülüdür. Fakat zamanla bu kavramlar yalnız Türkiye’nin de il, bütün slâm dünyasının görünü ünü, kendi bilincini ve beklentilerini de i tirecek olan sürecin ba langıcı olmu lardır.¹⁷¹

1.2.2.2. Târihçilik

XVIII. yüzyıl ba larından itibaren çe itli alanlarda görülen Batılıla ma çabaları, Osmanlı târih yazıcılı ını da önemli ölçüde etkilemi tir. Tanzimat dönemi, bu etkilenme dikkate alındı ında Osmanlı târih yazıcılı ının dönüm noktası diye kabul

¹⁶⁹ Bernard Lewis, a.g.e., s. 56

¹⁷⁰ Lewis, a.g.e., s. 56

¹⁷¹ Lewis, a.g.e., s. 56

edilir.¹⁷² Bu döneme kadar olan Osmanlı târih yazıcılığı, umumîyetle klasik dönem olarak tesmiye olunmaktadır.

Uzun bir süreci ifade eden bu dönemin târih yazıcılığının genel özelliklerini tesbit etmeye çalışmak ciddi bir uğraştır. Fakat dikkati çeken bazı hususlar vardır ki bunlar Tanzimat dönemi Osmanlı târihçiliğiyle klasik dönem Osmanlı târihçiliğini birbirinden tefrik etmemizi kolaylaştıracaktır.

Osmanlı târih yazıcılığı, köken olarak Arap ve Fars kroniklerine; muhteva olarak, Ortadoğu devlet ve toplumlarındaki nasihatname geleneğine bağlıdır.¹⁷³

İlk dönem Osmanlı târihçiliğinde menâkıbname, gazavatname türü eserlerin önemli bir yeri vardır. Bu dönem târihçisi menkıbenin, rivâyetin çarpıcılığını, târihin sosyokültürel yardımcı bilimleri ve teknikleriyle puslandırmak istemez, daha doğrusu böyle bir problematikten habersizdir.¹⁷⁴

16. yüzyılın müverrihi ise, eski İran-Arap târih yazıcılığını, edebiyatını iyi bilen ve kendinden önceki kroniklerin bilgisiyle devrinin rivâyet, olay ve tartışmalarını kullanan bir adamdır.¹⁷⁵

Yine bu dönem târihçiliğinde, ehnamecilikle başlayan vakanüvislikle devam eden bir çeşit devlet memuriyeti vardır. Her ne kadar vakanüvislik Tanzimat döneminde de devam etmişse de klasik dönemde daha yoğun olarak bu tarz târih yazıcılığı, günün iktidar sahiplerini de ilse bile, o toplumda var olan ideolojinin hatta resmi ideolojinin ve bildirgeciliğin ihtiyaçlarına cevap verir. Bu dönem târih yazıcılığı bir üslub, bir edebiyattır ve müverrihin en çok meşgul olduğu, en maharetli olduğu düzey budur. Târih yazıcılarının ve vakanüvislerin genelde ilmiye sınıfından değil de kebbe takımından çıktığı da bununla alakalıdır.¹⁷⁶

¹⁷² Zeki Arıkan, a.g.m., s.1584

¹⁷³ İber Ortaylı, “Osmanlı Târih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler”, **Târih Yazıcılık Üzerine**, s.85

¹⁷⁴ Ortaylı, a.g.m., s. 86

¹⁷⁵ Ortaylı, a.g.m., s.86

¹⁷⁶ Ortaylı, a.g.m., s. 81-82

Belli bir kültür atmosferinin mensubu, bir dünya görüşü ünün sahibi olarak Osmanlı târih yazıcısının kalemi kendi dünyasıyla sınırlıdır. Zamanı ve mekanıyla sınırlı bir târih yazıcılığıdır bu ve bütün geleneksel toplumlardaki târihçilikte bu özellik görülür. Fakat bunun bazı istisnaları da yok değildir:

Daha 16. yüzyıllardan itibaren bazı Osmanlı târihçileri, Avrupa kroniklerine ilgi duymaları, bu eserleri kendi dillerinden veya tercüme ettirerek okumalarıdır.

Feridun Bey, efsanevi Kral Bohemond'dan kendi zamanına kadar Fransa târihini, Divan-ı Hümayun tercümanlarından Hasan bin Hamza ve Ali bin Yusuf'a çevirtirmiştir. Peçevî, büyük ölçüde İtalyan'ın Macarca târihlerinden, Almanca bazı kaynaklardan yararlanmış ve târih mekanını imparatorlukuna taşımıştır. İtalyanca, Yunanca ve Latince bilen Hezarfen Hüseyin Efendi, Yunan-Roma dahil bir dünya târihi kaleme almayı denedi (*Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk*). Ayrıca, *Târih-i Devlet-i Rumiye* (Roma Devleti Târihi)'yi yazdı. Osmanlı müverrihleri içinde geni leksikografi, coğrafya ve nebatat bilgisiyle tanınan Katip Çelebi Johann Cario'nun Frank Kronikini (1548 Târihli) ve Chalcocondyles'in eserini Türkçe'ye çevirdi. Yine *Yunan ve Roma ve Hristiyanların Târihleri Üzerine Hayırlı İsimler* adlı eserini yazdı.¹⁷⁷

Avrupanın kurduğu yapının temelinde filolojik çalışmalar yer almaktadır. Târih çalışmalarında da bu böyledir. Yukarıda bahsettiğimiz eserlerde filolojik metin analizleri yoktur fakat Osmanlı'nın kendi dünyasına bir alakası ortaya çıkmakta ve yabancı kaynaklar ve diller kullanılmaktadır. Yeni târih yazıcılığı ise bu adımlarla başlamıştır.

18. yüzyıl Osmanlı târihinin en az bilinen yüzyıldır fakat 19.yüzyılda ortaya çıkan deizm ve dönümün kökenlerini bu yüzyılda aramak gerekir. Avrupa'da ortaya çıkan yapı ilk ciddi tesirlerini bu yüzyılda yapmaya başlamıştır. Osmanlı'da hümanist kültür, bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Batı tarzı eğitim kurumları için ecnebi hocalar

¹⁷⁷ İber Ortaylı, a.g.m., s. 85

getirilmiş , tercüme yapılmıştır. Barok zevki Türkiye'ye girmiştir. İbrahim Müteferrika'nın matbaası da büyük bir etki yapmıştır.¹⁷⁸

Her alanda ortaya çıkan bu tesirlerle beraber Osmanlı mütefekkirleri tercüme yoluyla Yunan-Roma dünyasını, Batı'yı tanımaya başlamıştır. Bu süreçte Fransız kültürü ve Fransızca en önemli rolü oynamıştır. Tercüme genellikle kaynak dilden (Latince, Yunanca gibi) değil Fransızca'dan yapılmıştır.

19. yüzyılda artık Osmanlı tarih yazıcılığında bir dönüşümler. Osmanlı dünyasını bakışlarının da bulunduğu bir dünyanın içinde anlamaya çalışmak yani senkronizasyona özen göstermek, vekayiname ve rivâyetlerin yanında vesikalara da el atmak, yabancı dildeki tarihleri okumak, bu dönüşümün genel özellikleridir. Bu tarz ilmi tarih sentezleri ilk olarak yabancılara yaptırılmıştır (Hammer ve Zinkeisen). Tarihi bu şekilde, mukayese ve dış dünya ile bağlantısını kurarak yazan bizde Hayrullah Efendi olmuştur.

Hayrullah Efendi (1820-1866) *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*¹⁷⁹ adlı eseriyle geleneksel tarihçilikle modern tarihçilik arasında bir köprü sayılabilir. Eseri "dünya tarihini toplu olarak görme denemesi" olarak görülebilir.

Fakat asıl önemli eser, son devir Osmanlı medreselerinin yetiştirdiği en önemli isim olan Ahmed Cevdet Paşa'nın kaleminden çıkmıştır. Cevdet Paşa'nın *Tarihi* ve tarihçiliği, bu açıdan önemlidir.¹⁸⁰

Avrupa'da ortaya çıkan yeni tarih telakkileri ve tarih yazımı bu dönemde Osmanlı tarihçiliğine ciddi tesirler yapmıştır. Tarih felsefesi diye adlandırılan bu tarz bir tarih telakkisi ve yorumunun bizde ilk ciddi temsilcisi Cevdet Paşa olmuştur.¹⁸¹ Esasen İslâm dünyesinde ilk tarih felsefecisinin İbn Haldun olduğu kabul ediliyor ve Cevdet Paşa da İbn Haldun'dan çok etkilenmiştir. Bu tarz tarih telakkisi ve yazımı daha çok Avrupa meneldir. Zira bu tarz tarihçilik daha önce İbn Haldun'dan etkilenen

¹⁷⁸ İber Ortaylı, "Türkiye'de Klasik Çağın Algılanması", **Tarih Yazıcılık Üzerine**, s. 72

¹⁷⁹ 18 cüz olup yarım kalan bu eser 1853-1875 yılları arasında yayınlanmıştır.

¹⁸⁰ Cevdet Paşa'nın Tarihçiliğimize etkisi müstakil başlık altında incelenecektir.

¹⁸¹ Ortaylı, "Tarih Üzerine Bir Mülakat", **Tarih Yazıcılık Üzerine**, s. 96

müverrihlerde ortaya çıkmayıp Ahmed Cevdet Pa a'da ortaya çıkmı tır. Ahmed Cevdet Pa a döneminde Avrupa hakkında bilgilenme düzeyi ve Avrupa'nın tesiri çok üst düzeydedir. Belki de Ahmed Cevdet Pa a, döneminin târih telakkîlerini kendi dü ünçe gelene imizde aramı ve buna benzer bir târih anlayı ını bn Haldun'da bulmu tur. bn Haldun'un Cevdet Pa a için önemi bu açıdan da de erlendirilmelidir.

Avrupa'da hakim olan târih felsefelerinde târihi dönemlere ayırma tutumu vardır. Mesela Voltaire çizgisel bir târih anlayı ıyla târihi dönemlere ayırma ve aklın kemale erdi i dönem olarak XIV. Luois Fransası'nı kabul etmi tir.

Ahmed Cevdet Pa a da dönemlendirme mevzusundan bahseder. Pa aya göre Avrupa'da târihin ba langıcı olarak Hz. sa'nın do umu (milat) kabul edilmi tir. Bu da onların kültürleri açısından çok normaldir. Fakat Müslüman toplumlar için târih ba langıcı "hicret" olmalıdır. Zira bizim kültürümüz için en anlamlı olay budur.

Pa a, Avrupalı târihçilerin târih ça larını genel dünya târihi açısından Eskiça (Hz. Adem devrinden Batı Roma'nın çökü üne kadarki devre), Ortaça (stanbul'un fethi veya Amerika'nın ke fine kadar olan dönem), ve Yeniça olarak sınıflandırmalarını da benimsememi buna kar ılık târih ça larının " slâm Öncesi" ve " slâm Sonrası" diye ikiye ayrılması gerekti ini belirtmi tir. Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e kadar olan döneme "Eskiça ", bu târihten sonraki döneme de "Yeniça " denilmesinin daha uygun olaca ını ileri sürmü tür¹⁸². Yine Yeniça 'ın da matbaadan önce ve sonra diye ikiye ayrılabileninden ama bu tür taksimlerin itibari oldu undan bahsetmi tir.¹⁸³

Daha sonraki süreçte Cevdet Pa a'nın bu taksimlerine itibar edilmemi ve târih kitapları artık Batı men eli taksimleri ve dönemlendirmeyi kullanmaya ba lamı tır. Günümüzde de hala bu dönemlendirme cârîdir.

¹⁸² Cevdet Pa a, **Târih-i Cevdet** (Tertib-i Cedid), C. I-XII, kinci Tab, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309, C. I, s. 213

¹⁸³ Cevdet Pa a, **Tezakir** I-IV, yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Basımevi, 1986, C. IV, Tezkire no: 40, s. 240-242

Avrupa’da geli en ve 19.yüzyılda millîyetçi hareketlerin do masına yol açan millet fikri, Avrupalılarla ve Avrupâî fikirlerle temas kuran Türk aydın ve devlet adamlarının dikkatini çekmi tir. Onlar bu fikirle, devlete geleneksel slâmi yapısından farklı bir biçim vererek mparatorluk sınırları içindeki bütün etnik ve dini gruplar arasındaki ba ları sa lamla tırmak istiyorlardı. Bu yolla Tanzimat liderleri Osmanlılık doktrinlerini Osmanlı vatanına ve Osmanlı hanedanına ba lılık temeli üzerinde kurmayı ümit etmi lerdi. Zira 1800 ba larında Osmanlı nüfusunun neredeyse yüzde kırkı gayr-i Müslim idi ve bu nüfus Fransız ihtilalinin etkisiyle olu an millî egemenlik fikrinden etkilenmi ve ayrı ayrı ba ımsızlık taleplerinde bulunmaya ba lamı lardı. Bu nüfusu ve toprakları Osmanlı devleti içinde tutmak Tanzimat politikalarının ana gayelerinden biri olmu tu. Bu sebeble özellikle Balkanlara devletin büyük yatırımları olmu tur. Bununla irtibatlı olarak târih yazıcılı ında da Osmanlı milleti fikri önemli bir yer tutmaya ba lamı tır. Namık Kemal’in (1840-1888) târihle ilgili eserlerini bu açıdan de erlendirmek gerekir. Romantizmin tesirindeki millîyetçilik fikrine göre, bir milletin varlı ını devam ettirebilmesi için geçmi zaferlerin hatıralarına dönmenin önemi büyüktür. Bu açıdan Namık Kemal’in eserlerine baktı ımızda, imparatorlu un yayılma ça ının eski parlak günlerini kendi zamanındakilere anımsatmak isteyen bir görü ün a ır bastı ı sezilmektedir.

Bu amaçla bir Osmanlı târihi kaleme alan Namık Kemal eserinin önsözünde: “Târihin yalnız erbab-ı hükûmet için de il, efrâd-ı millet için elzem oldu unu” ve Avrupa’da târih ilminin di er ilimler gibi “deryalar kadar” geni ledi ini ve her alanda pek çok târih eserinin bulundu unu belirtmekte; buna kar ılık “bizim lisanda ise... devletin umum vekâyiini câmi bir târih mevcut de ildir” diye yakınmaktadır. Bu bakımdan eseriyle böyle bir bo lu u doldurmaya çalı tı ını belirtmektedir. Öte yandan slâmın ilerlemeye engel oldu u yolundaki Ernest Renan’ın iddialarına kar ı Renan Müdafaaamesi adlı eserini kaleme alarak slâm târihine bir uygarlık sorunu olarak e ilgi tir.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Zeki Arıkan, a.g.m., s. 1587

Bu dönemde Osmanlıcılık ölküsüne dayanan târih anlayı ı yanında Türkçülü e dönük târih çalı maları da yava yava gündeme gelmeye ba lamı tır. Avrupadaki Türkoloji çalı maları, Türklerin slâmlıktan önceki târihleri hakkında yeni bilgiler vermeye ba lamı tır. Batı Türkolojisinin Türk aydınlarını en çok etkileyen eserler unlardır: 1- Franz Joseph de Guignes'in *Histoire Générale des Huns, des Turks, des Mongoles, et Autres Tartares Occidentaux* (Hunlar, Türkler, Mo ollar ve Di er Batı Tatarlarının Genel Târihi) adlı eseri. Bu eser Paris'te 1756-1758'de yayınlanmı tır. 2- Arthur Lumley Davids'in, *A Grammar of the Turkish Language* (Türk Dili Grameri) adlı eseri olup 1832 yılında Londra'da basılmı tır. Fransızca'sı ise 1836 yılında Paris'te basılmı tır. 3- Leon Cahun'un, 1896 yılında Paris'te yayınlanan *Introduction a l'Histoire de l'Asie* (Asya Târihi'ne Giri) adlı eseri. Bu eserlerin yanı sıra Macar Türkolo u Arminius Vambery'nin (1832-1913), Fransız Antoine Isaac de Sacy, Alman Wilhelm Friedrich Radloff, ngiliz Elias John Wilkinson Gibb gibi 19.yüzyıl oryantalistlerinin Türk aydınları üzerinde önemli etkileri olmu tur.¹⁸⁵

Aslen Polonyalı olup ihtida eden Mustafa Celaleddin Pa a (1826-1876) tarafından yazılıp 1869 yılında stanbul'da yayınlanan *Les Turcs Anciens et Modernes* (Eski ve Yeni Türkler) adlı eser de önemli etkiler yapmı tır. Mustafa Celaleddin Pa a, kendisinden önce Davids'in de yaptı ı gibi Türklerin medeniyete olan hizmetlerinden bahsetmi , ayrıca ırk bakımından asılları üzerinde de bir hayli durmu tur. Türklerin ve Hunların veya Mo olların ırk olarak akraba oldukları fikrinin yanlı oldu unu ispata çalı an Pa a, Türklerle Avrupalıları büyük Touro-Aryan ırkının üyeleri olarak görmü tür. Pa a bu teziyle Türkleri Avrupa'ya yakla tırarak Balkanlardaki isyanları bertaraf etmek, Avrupa'nın Türklere kar ı duydu u geleneksel dü manlı ı azaltmak istiyordu.¹⁸⁶ Vambery ise Pa a'nın aksine Türkler ile Mo ollar arasında ırk ve dil ba ları oldu una i aret etmi tir.

Tarih tenkidi fikirleri ve yeni tarih telakkilerinin yayılmasında, Ahmed Vefik Pa a'nın 1863'te Darulfünun'da tarih felsefesine dair verdi i konferans notlarının 44

¹⁸⁵ Zeki Arıkan, a.g.m., s. 1587; David Kushner, **Türk Milliyetçili inin Do u u 1876-1908**, çev. evket Serdar Türet-Rekin Ertem-Fahri Ertem, II. Baskı, stanbul, Kesit Yay., 2009, s. 28-30

¹⁸⁶ David Kushner, a.g.e., s. 29

sayfa olarak *Hikmet-i Tarih* ismiyle ne rolunmasının ve Gelenbevizade Ahmed Tevfik Bey'in 1878'de, Sultan Abdülhamid namına tarihte usul mevzuu üzerine yazdığı 43 sayfalık *Hamidetü'l-Usul* adlı eserinin yayınlanmasının etkisi büyüktür. Arapça gibi Fransızca'yı da bilen bu iki zat eserlerinde İbn Haldun'dan başka Fransızların tarih felsefesine ve usulüne dair ne ettikleri eserlerden de istifade etmişlerdir.

Ahmed Vefik Paşa'ya göre "tarih ilmi, geçmiş hadiselerin sebep ve hikmet-i zuhurunu, milletlerin yükselişini, inişini ve inkırâzının sebeplerini aydınlatarak istikbali düşünmeye yol açtı. İnanılmaz bütün ilimlerin en büyüğü ve en faydalısıdır. Hikmet-i tarihten haberdar olanlar akıl mizanına müracaat ettiklerinden efsane ve safsataya aldanmaktan kurtulurlar ve her devrin fikir cereyanlarına tenkîdî nazarla nüfûz edebilirler. Bunu bilenler Tevrat'taki Amelika ile Amerika'yı, sihir ve simya hezeyanları ile Eflatun ve İbn Sina felsefesini karıştırmazlar; geçmiş hadiselerin neden ve nasıl zuhuru meseleleri üzerinde durarak kıyas ve tatbikle muhakeme ederler."¹⁸⁷

Gelenbevizade Ahmed Tevfik Bey'in üzerinde İbn Haldun'un etkisi fazladır. İbn Haldun'daki "tavırlar" ve "göçebelerin asabiyeti" nazariyesini kabul ettiği gibi onun tarihî olayların anlaşılmasında çok önemli gördüğü ele tiri metodunu da geliştirmiştir. Batıdaki Thucydides'ten, Polybois'ten, Tacitus'tan, Voltaire, Montesqieu ve Gibbon'dan haberdardı; ama onun için rehber daha ziyade İbn Haldun'du. Ona göre usûl-i tarihin bir bilim olarak talim ve tedrisi gereklidir.¹⁸⁸

Mustafa Nuri Paşa'nın *Netâyicü'l-Vukûât* (İstanbul, 1878-1911) adlı eseri, Ahmet Vefik Paşa'nın *Fezleke-i Târih-i Osmanî* (İstanbul, 1286) adlı eseri, Süleyman Paşa'nın, Davids'e ve diğer Avrupalı yazarlara dayanarak yeni tip bir Türk ulusçuluğunu illeyen *Târih-i Alem* adlı eseri, diğer önemli eserlerdir.

¹⁸⁷ Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, II. Baskı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969, s.169

¹⁸⁸ Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2008, s. 155

1.2.2.3. Cevdet Pa a'nın Târihçili i ve slâm Târih Yazıcılı ına Etkisi

1.2.2.3.1. Hayatı ve Eserleri

Ahmed Cevdet Pa a, 1823 (1238 h.) yılında Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğdu mu tur. Dedesi Hacı Ali Efendi'nin te viki ve deste iyle Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi'den Arapça okuyarak tahsil hayatına başlamıştır. Örendi i Arapça ile klasik slâmi eserleri okuyacak seviyeye ula tı. Kadı naibi Hacı E ref Efendi ve Müftü Hafız Mehmet Efendi'den de çe itli dersler aldı. Sülüs ve nesih icazetine hak kazanarak "Vehbî" mahlasını da burada almıştır. İlim tahsilindeki azim ve evkini gören dedesinin ve muhtemelen Lofça'daki hocalarının da te viki ile 1839 (1255 h.) yılında 16 ya ında İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'da, Fatih medresesinin yeti tirdi i ulema zümresinin son büyük temsilcilerinden feyz alan Cevdet Pa a o dönemde İstanbul'da bulunan ulemeden ve bunlar arasında bulunan hocalarından öyle bahseder:

"...Ol vakit İstanbul'da hayli ulemâ-yı a'lâm olup birinci tabakada bulunanların en me hurları, Ak ehirli Ömer Efendi ve mamzade Esad Efendi ve Antakyalı Said Efendi ve Denizlili Yahya Efendi ve tabaka-i sâniyede bulunanların en eref-razları, Vidinli ve Giritli hoca efendiler ile ehri Hafız Efendi idi. Bu tabakaricalinden Hekim Hamit Efendi namında Fatih'te ders okutur bir hoca var idi. Gayet ezkiyâdan (zeki) idi. Lâkin tababet ile me gul oldu undan uzun uzadıya derse bakmazdı. Maa-hâzâ, kuvve-i zekâsı hasebiyle, bilâ-mütâlâa tedris eylerdi. Meccânen talebeye bakar ve biçâregâmı görüp gözetir hâyır bir zat idi. Ve tabaka-i sâlisede, Hâfız Seyit Efendi ile Birgivî akir Efendi olup, Hafız Seyit Efendi'nin ulûm-i Arabiye'de yed-i tûlâsı ve akir Efendi'nin fûnûn-i hikemiyede ve ale'l-husus ilm-i mantıkta, meleke-i tâmmesi var idi...Hafız Seyit Efendi, Çar amba Pazarında smail Efendi Medresesi'nde münzevî olup kimseyle ihtilaf etmezdi. Ak am sabah derse çıkıp, sair vakitler odasına kapanır ve daima mütalâa ile me gul olurdu. Eyyâm-ı tatil demeyip talebe mevcut oldukça tedris eylerdi. İban-ı erifin duhûlünde talebe hep ta raya gitmekle okutacak âdem bulamazdı. Ben de ondan başka hoca bulamazdım. Binaenaleyh, yalnız başına ondan, ta bayram ak amına kadar ders okurdum. Bu cihetle, İstanbul'da tahsil eyledi im malumatın ço u ondandır. Gayet zeki ve hallâl-i mü kilât

bir zat-ı celilü's-sıfat idi. Lâkin takriri gayet süratli olup dersi müntehilere (son sınıf) mahsus idi..."¹⁸⁹

Cevdet Pa a di er ö rencilerin on yılda tahsil edemedi i ilimleri be -altı senede tahsil etmi tir. Di er talebeler cerre çıktıkları için senenin ancak dokuz ayında ilim tahsil edebiliyorlardı. Cevdet Pa a ise ailesinin malî deste iyle zamanını tamamen tahsile hasr eder, yalnız bayram günleri tatil yapar, geceleri yata a yatmayıp kitap üzerinde uyur, uyanıp yine kitaba sarılırdı. Bu kesif me guliyet onu zayıf dü ürdü. Hocası Hekim Hamid Efendi'nin ikazı¹⁹⁰ üzerine vaktinde yatıp kalkma a, hatta tatil günlerinde teneffüs için Murad Molla Dergahına devam ederek Hafız Tevfik Efendi'den Farsça ö renmeye ba ladı. Sultan Mecid'in hazır bulundu u bir merasimde de Murad Molla eyhi'nden Mesnevî-hanlık icazeti aldı (1260/1844).¹⁹¹

air Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki kona ına devamla evkî ve Örfî Divanı'nı okudu. Böylece iire heves etti. Hocası Fehim, eslafta iki me hur Vehbî (Seyyid ve Sümbülzade Vehbî) olması hasebiyle ona "Cevdet" mahlasını verdi (1259/1843).¹⁹² Ayrıca Süleyman Fehim Efendi'nin yarım bıraktı ı Saip Divanı'nın da Kaf harfinden sonrasını erhetmi tir.¹⁹³

Cevdet Pa a tasavvuf mesle ine ba lı olmadı ı halde bu çevrenin daima içerisinde bulunmu tur. Hangi tekkeye varsa ikballe kar ılanan Ahmed Cevdet Efendi, mesnevi-han olması hasebiyle Mevlevi dergahlarında hususi bir teveccüh görmü tür.¹⁹⁴ Devrinin me hur mutasavvıfı Ku adalı brahim Efendi'yi de tanıımı , bazı meselelerde ona müracaat etmi tir.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Cevdet Pa a, **Tezakir**, 40- Tetimme, yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yay., 1986, s. 15-16; Musa Çadırcı, "Cevdet Pa a'nın Medreselerle İlgili Görü leri", **Ahmet Cevdet Pa a (1823-1895) Vefatının 100. Yılına Arma an**, Ankara, TDV Yay., 1997, s. 79

¹⁹⁰ Cevdet Pa a, Tezakir, 40-Tetimme, s. 12-13

¹⁹¹ Cevdet Pa a, Tezakir, 40-Tetimme, s. 16-17; Bekir Kütüko lu, "Tarihçi Cevdet Pa a", **Ahmed Cevdet Pa a Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, stanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 107

¹⁹² Bekir Kütüko lu, a.g.m., s. 107

¹⁹³ Ali Birinci, "Müzakere", Ahmet Cevdet Pa a (1823-1895) Vefatının 100.Yılına Arma an, s. 58

¹⁹⁴ Cevdet Pa a, Tezakir, 40-Tetimme, s. 17-18

¹⁹⁵ Cevdet Pa a, Tezakir, 40-Tetimme, s. 15

Ocak 1844'te, 22 yaşında iken Premedi kazası kadılığı göreviyle devlet hizmetine girmiştir.¹⁹⁶ 1845'te "btidâ-i Hâric İstanbul Ruusu" olarak tarik-i tedris dahil olarak müderris olmuştur.

Bu sırada Mustafa Reşid Paşa sadrazam olup, yeni kanunların tertip ve tanzimi ile uğraşmaktaydı. İhtiyaç ettikçe hadiselerle temas eden emrî hükümlerden malumat almak için Meihat (Eyhulislâmlık) makamından münevver fikirli, vaktin icaplarını anlar bir alimin gönderilmesini istemiştir. Meihat makamının seçtiği kişi, genç ilim adamı Ahmed Cevdet Efendi olmuştur. O günden sonra Reşid Paşa'nın dairesine devamı bala ve ekser akamlarını onun konağında geçirmiştir. Paşanın takdirini kazanmış, çocuklarının talimine de memur edilmiştir.¹⁹⁷ Siyasi hayatı da bu şekilde başlamıştır. 1849'da ilmiye rütbelerinden "Hareket-i Haric" derecesine ulaşmıştır. Bu arada Kavaid-i Osmaniye adlı kitabı üzerinde çalışmıştır. 1850 yılında Meclis-i Maarif-i Umumîye azalığı ve Darulmuallimin müdürlüğüne tayin edilmiştir.¹⁹⁸ 1851 yılında kurulan Encümen-i Daniş'in azaları arasında yer almıştır. Bu encümenin gayesi tahsil, terbiye ve kültür sahasında gerekli çalışmaları yapmak, kurulacak olan Dârülfünûn için kitap hazırlamak, ilim ve fenlere dair lüzumlu Türkçe kitaplar telif etmek veya gerekli kitapları tercüme etmek yoluyla ilmin memlekete yayılmasını sağlamak ve halkın bundan istifadesini sağlamak olarak umumî kültür seviyesini yükseltmektir. Bu maksadla 1853 senesinde encümende bir Osmanlı Târihi kaleme alınması kararlaştırılmıştır. Bu vazifeyi uhdesine alan Ahmed Cevdet Efendi 1855 senesinde Vakanüvislik vazifesine getirildi ve son cildini 1886 senesinde tamamladı. Târih-i Cevdet'ini yazdı. 1854 senesinde Süleymaniye payesini alarak kibar-ı müderrisin sınıfına girdi. 1856'da mevleviyet derecesindeki Galata Kadılığı'na getirildi, hemen arkasından "Mekke-i Mükerrreme Payesi" aldı. 1861'de ise "İstanbul Payesi"ni ihraz eyledi. O yıllarda İbn Haldun'un Mukaddimesi'nin eksik olan tercümesini tamamladı. 1863 yılında Anadolu Kazaskerliği payesine ulaştı. 1866 yılında Kazasker payesinde iken tarik deşirip vezirlik rütbesini ihraz ederek Paşa oldu. 1868 senesinde Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nazırı oldu. 1869

¹⁹⁶ Cevdet Paşa, Tezakir, 40-Tetimme, s. 18

¹⁹⁷ Ahmet İmirgil-Ekrem Bursa Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul, KTB Yay., 2008, s.

19

¹⁹⁸ Ahmet İmirgil-Ekrem Bursa Ekinci, a.g.e., s. 20

yılında Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Cemiyeti tekil olarak reisliğine Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. 1872 yılında Evkaf, 1874 yılında ise Maarif Nazırlığı'na getirildi. Bundan sonra ara sıra görevden alınıp sonra tekrar iade edilerek Adliye, Maarif, Dahiliye, Evkaf, Ticaret ve Ziraat Nazırlığı yapmıştır. Beşinci defaki Adliye Nazırlığı'ndan 1890 yılında ayrıldı ve 1895 yılında da vefat eyledi.¹⁹⁹

Eserleri şunlardır:

Târih-i Cevdet: Osmanlı Devleti'nin 1774'de imzalanan Küçük Kaynarca Muâhede'sinden 1826'da "Vaka-i Hayriye" denilen Yeniçeriliğin kaldırılışına kadar olan târihini ihtiva eden tenkitçi ve tahlilci bir târih anlayışı ile hadiselerin gerçek sebepleri ve illetlerini araştırdığı on iki ciltlik ve otuz yılda tamamlanan eserdir.²⁰⁰

Kıssas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ: Hz. Adem'den Hz. Muhammed (s.a.s)'e kadar gelen peygamberlerin kıssalarını, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hayatını, Hulefâ-i Râidîn devrini, Emevî ve Abbasî hükûmetlerini, Tavâif-i Mülûk'u ve Sultan II. Murad'ın saltanat yılları (1421-1451)'na kadarki Osmanlı dönemini içine alan on iki cüzden oluşan bir slâm Târîhi'dir. Eserin ilk altı cüzü Cevdet Paşa tarafından 1874-1889 yılları arasında; son altı cüzü de kızı Fatma Âliye Hanım tarafından 1915'de yayımlandı.

Tezâkir-i Cevdet: Cevdet Paşa'nın vakanüvislik yaptığı şubat 1855 târihinden 13 Aralık 1866 târihine kadarki geçen zamanda mühim hadiselerle dair tuttuğu notlardan müteekkildir. Bu notları bir nizam ve tertibe sokarak halefi Ahmed Lütfi Efendi (1817-1907)'ye 1871 yılından, 1881'e kadar muhtelif târihlerde ve tezkireler halinde göndermiştir. Eser Cavid Baysun (1899-1968) tarafından neşredilmiştir.²⁰¹

Maruzât: Sultan II. Abdülhamid'e 1839-1876 yılları arasındaki târihî ve siyasî hadiseleri takdim etmek için hazırlanmıştır. Tezâkir'le aynı zamanlara aid olmasına

¹⁹⁹ Ahmet İmrişgil-Ekrem Bursa Ekinci, a.g.e., s. 20-31

²⁰⁰ Târih-i Cevdet'in basımları hakkında liste için bkz.: Seyfettin Özege, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, İstanbul, 1978, C. IV, s. 1737-1738; Franz Babinger, **Osmanlı Târih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983, s. 412

²⁰¹ Bk. Cevdet Paşa, **Tezâkir**, I-IV, yay. Cavid Baysun, T.T.K. Basımevi, Ankara 1986

ra men gayesi ve muhtevası açısından farklılıklar taşıyor. Beş cüzdandan ibarettir. Eser Yusuf Halaçoğlu tarafından neşredilmiştir.²⁰²

Kırım ve Kafkas Tarihçesi: Kırım Tarihi, Kırım meurlarının hayatı, Kafkasya'nın tarihi coğrafyası ile buralarda yaşayan toplulukların etnografyasının kaleme alındığı küçük bir eserdir. Halim Giray (v.1823)'ın Gülbün-i Hânân isimli eserinden istifade edilerek yazılmıştır.²⁰³

Mukaddime-i Haldun: Haldun'un el-ber adlı Arapça tarihinin birinci cild altıncı faslının tercümesidir.

Cevdet Paşa'nın tarih ile ilgili eserleri bunlardır. Diğer eserleri ise şunlardır: Divançe-i Cevdet, Kavaid-i Osmaniye, Belâgat-i Osmaniye, Medhal-i Kavâid, Kavâid-i Türkî, Takvîmü'l-Edvâr, Miyar-ı Sedâd, Âdâbu Sedâd fî İlmî'l-Âdâb, Hülâsatü'l-Beyân fî Te'lîfi'l-Kurân, Âsâr-ı Ahd-i Hamîdî, Hilye-i Saâdet, Malûmât-ı Nâfia, Mecmûa-i Âliye.²⁰⁴

1.2.2.3.2. Tarihçiliği

Yaşadığı dönemin kendisine yüklediği misyon sebebiyle üstlendiği vazifeleri hakkıyla yerine getiren, devrine damgasını vuran ve kendisinden sonra gelenleri de fikrî, siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda etkileyen insanların sayısı oldukça azdır. Böyle insanlar genellikle zor zamanlarda, kriz dönemlerinde ortaya çıkarlar. Osmanlı devletinin en ciddi medeniyet krizini yaşadığı 19. yüzyılda da tarihçi, hukukçu, düşünür, sosyolog, edip ve eğitimci sıfatlarıyla Ahmed Cevdet Paşa karımıza çıkmaktadır.

Tarihi süreci idrak etmek, insanın ve toplumun geleceği için ayaklarını basabileceği sağlam bir zeminin yaratmak demektir. Cevdet Paşa'yı anlamak da bize 19. yüzyıl Osmanlısını anlamamızın kapılarını açacak ve 19. yüzyılın kendi yaşadığımız dönemle irtibatını kurmamıza yardımcı olacaktır. Fakat Cevdet Paşa'yı anlamak, onun düşünce dünyasına nüfuz edebilmek, ahlakının her yönüyle tedarik edilmesiyle

²⁰² Bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Maruzât**, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yay., 1980

²⁰³ Bk. Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, Kostantiniyye, Matbaa-i Ebu'z-ziyâ, 1307

²⁰⁴ Cevdet Paşa'nın eserleri için ayrıca bkz.: Yusuf Halaçoğlu-M. Akif Aydın, "Cevdet Paşa", **D A, C. VII**, s. 443-450

mümkün olabilecektir. Bu ise çalı mamızı kat kat a acak bir u ra tır. Buna ra men Cevdet Pa a'nın dü ünçe portresine târihçili i yönünden bakmak, onu bu çerçeveden de erlendirmek, dü ünçe halkalarından birini hatta en önemlisini kavramamıza yardımcı olacaktır. Bu yoldan devam ederek onun Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa adlı eseri üzerinden slâm târih yazıcı na etkisini inceleyece iz.

Cevdet Pa a'nın bütün çalı malarının merkezinde sahip oldu u târih bilinci yer alır. Bilinç, kendi durumunu kavrama ve bu durumu geçmi e ve gelece e göre düzenlemedir.²⁰⁵ Yani bilinç tam olarak bilinmeyen iki ey –geçmi ve gelecek- arasında ince bir köprü in a eden unsurdur. Birey kendini geçmi e bakarak tanımlar ve adlandırır. Kendinin bilincine varır ve gelece e uzanır. Gelecek hayalde oldu u gibi geçmi , hafızada vardır. Birey olmak için gerekli olan kendilik ve hafızadır. Toplum için ise bu kimlik ve târihe tekabül eder.

Toplum bilincinin temel dayanakları ise târih ve siyaset bilinçleri olmaktadır. Târih, uzun zaman sürecinde toplumun üretti i kültür ve kültürü ta ıyan temel kurum ve de erlerin, toplumun zihniyetini olu turmasını ve gelece e yönelmesini sa larken, siyaset bilinci gelecekle ilgili olarak topluma amaçlar ve bunları gerçekle tirecek yollar üretir.²⁰⁶

te Cevdet Pa a'nın târihçili i bizi onun sahip oldu u târih, toplum ve siyaset bilincine ula tıracaktır.

Osmanlı târih yazıcılı ı, slâm dünyasında daha önce te ekkül edip standart numunelerini veren iki tarz tahririn kuvvetli tesirinde kalmı tır. Bunlardan ilki, ilmi târihçilik diyebilece imiz klasik slâm târihçili i olup, mevsuk kayna ı tesbitte, rivâyetin sıhhatini tayinde sa lam metodlara dayanan, tasvirde sade ve külfetsiz dil kullanmayı tercih eden tarz olup daha ziyade ulemanın inhisarında kalmı tır. Edebî târihçilik diyebilece imiz ikinci tarz, Farsçanın ve eski ran efsanelerinin yeniden ortaya çıkı ı devresinde do an, kayna ının itimada ayan olup olmadı ını ehemmiyetli

²⁰⁵ Ayhan Bıçak, “Cevdet Pa a'nın Târih Bilinci”, Ahmet Cevdet Pa a (1823-1895) Vefatının 100.Yılına Arma an, s.18

²⁰⁶ Ayhan Bıçak, a.g.m., s. 20

görmeyen, hakikatı arama yerine ahlakî telkinleri gaye edinen, klasik ananenin sade dil ve üslubu yerine, tumturaklı, külfetli ve belagatli dili tercih eden; çok defa ba lı bulundu u muhitin görü ünü aksettirdi i için de tarafgir olan bir tarz olup Türk ve Mo ol devletlerinde büyük alaka görmü , hükümdarlarca himaye ve te vik olunmu tur.²⁰⁷

Yukarıda bahs edilen bu iki tarz târih yazıcılı ı Osmanlıda bir arada ya amı tır. 19 yüzyılda ise târih yazıcı ında büyük de i imler olmu tur. Ahmed Cevdet Pa a, bir taraftan Katip Çelebi, Müneccimba ı, Naima gibi târihçilerin devam ettirdi i ilmî târihçili in son büyük mümessili, di er taraftan da bu târihçilerden farklı olarak modern târihçili in ilk temsilcisidir. Klasik ilmi târihçilikle modern târihçilik arasında bir köprüdür.

Cevdet Pa a ile bu müverrihlerin arasındaki ortak özelliklere baktı ımızda kar ımıza u hususlar çıkmaktadır:

Evvela bu müverrihler bn Haldun'dan belli ölçülerde etkilenmi lerdir. kinci olarak da târih teliflerinde Batı kaynaklarını da kullanmı lar hatta yeri geldikçe Avrupa târihinden bahsetmi lerdir. Fakat Ahmed Cevdet Pa a bütün bu hususlarda hepsinden üstündür. Ayrıca ya adı ı dönemin genel telakkîleri de Ahmed Cevdet Pa a'nın târihçili ine tesir etmi tir.

bn Haldun'un Cevdet Pa a'ya Tesiri

slâm dünyasında birçok dü ünürden farklı olarak XIV. yüzyılda bn Haldun (1332-1406) belirli bir “iktisadî görü ” ve “târih anlayı ı”na sahip olmakla dikkat çekmi tir.²⁰⁸

Katip Çelebi, Müneccimba ı, Naima, XVIII. yüzyıl ulemasından olup bn Haldun *Mukaddimesinin* be faslını Türkçeye tercüme etmi olan Pirizade Sahip Molla, Cevdet Pa a'nın muasırlarından Hayrullah Efendi, Abdüllatif Suphi Pa a ve Tunuslu

²⁰⁷ Bekir Kütüko lu, a.g.m., s. 110

²⁰⁸ Ahmet Zeki zgoer, **Ahmet Cevdet Pa a**, 1. Baskı, stanbul, ule Yay., 1999, s.50

Hayreddin Pa a, bn Haldun'dan müteessir olmu lardır. Fakat Osmanlı târihçileri içinde bn Haldun ile fikren ve fiilen en çok alakadar olan Ahmed Cevdet Pa a olmu tur.²⁰⁹

Ahmed Cevdet Pa a'nın dü ünçe yapısının olu umunda bn Haldun'un etkisi önemli bir yer tutar. Talebesi Selim Sabit'e Pa anın: “ Efkârımın te ekkülünde Michelet ve Taine ile, bn Teymiye, bn Haldun ve Nakdü'r-Rical sahibi Zehebî...çok müessir olmu lardır. Alman müste riki Hammer ile ngiliz müverrihi Buckle ve Macaulay; Fransız alimi Montesqieu'den çok istifade ettim.” dedi i nakledilmi tir.²¹⁰

Pa a'nın garblı müelliflerden istifadesi tartı malıdır ama bn-i Haldun'la münasebeti pek açıktır.

Pa a özellikle târihin tanımı, asabiyet ve tavırlar nazariyesi gibi noktalarda ve târihî olayların izahında bn Haldun'dan etkilenmi tir.²¹¹

Cevdet Pa a'nın modern târihçili in öncüsü olma hususiyeti onun Osmanlı târihçili ine getirdi i yeniliklerde ortaya çıkmaktadır:

1-Cevdet Pa a sa lam bir senkronoloji bilgisine sahiptir. Olayların zamanlamasını ve birbiriyle olan ilgisini iyi kurmaktadır. Osmanlı târihi ve Avrupa târihini eserinde (*Târih-i Cevdet*) birbiriyle ilgisini kurarak incelemi tir. Bu modern bir metoddur. Daha önce de Avrupa târihi veya dünya târihiyle ilgilenen târihçilerimiz olmu sa da bu tarz ilk defa Cevdet Pa a tarafından uygulanmı tir.

2-Fransız htilali'nin önemini kavramı tir. O bu ihtilalin Avrupa ictimâî ve kültürel hayatında yeni bir devir te kil etti ini, devletler arası ili kilerde yeni bir sistem yarattı nı görmü tür. Bu yeni Avrupa'da Osmanlı devletinin konumu nedir ve onun hayatını ne gibi geli meler etkileyecektir, sorusuna cevap aramaktadır. Bunun için Avrupa'nın siyasi tekamülünü, müesseselerini tetkik etmi tir.

²⁰⁹ bn Haldun'dan etkilenen müellifler hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ejder Okumu , **Osmanlı'nın Gözüyle bn Haldun**, stanbul, z Yay., 2008

²¹⁰ Bekir Kütüko lu, a.g.m., s.111

²¹¹ Ahmet Zeki zgoer, a.g.e., s. 51; Bekir Kütüko lu, a.g.m., s. 111

3-Rusya târihi de Cevdet Pa a'yı me gul eden bir meseledir. Osmanlı inhitata sürüklenirken Rusya'nın tekamül etmesi ve kuvvetlenmesini ve Küçük Kaynarca'dan beri Osmanlı-Rus münasebetlerini anlamak için Rusya'nın modernle me târihine bakmakta ve Osmanlı modernle mesi ile kayda de er mukayeseler yapmaktadır.²¹²

Târih teliflerinde sade, açık ve herkesin anlayabilece i bir üslub kullanan Cevdet Pa a, belgeleri yorumlama ve de erlendirme açısından modern târihçili in önderli ini yapmı tır. Yorumlama ve sentez yönlerinden kendinden önceki ve sonraki vakanüvislerden çok üstün vasıflara sahip bir târihçi olan Cevdet Pa a ilmî tenkidi, târihçili inin merkezine yerle tirmi tir.

Bilgi birikiminin büyük bir kısmını te kil eden fıkıh, tefsir, tasavvuf, edebiyat, mantık ve hikmet gibi ilimlerin konuları ve metotları hakkında Cevdet Pa a'nın yenilikler getirdi ini söylemek zordur. Bu ilimlerdeki ba arısı, derin bir bilgi, sa lam bir muhakeme, mevcudu yeni bir tarzda ele alma, bu bilgileri yaygınla tırma, bu ilimlerle pratik konular arasında ba lantılar kurma gibi hususlar etrafında dü ümlenir. Hazırlamak için büyük emek sarfetti i Mecelle'deki yakla ımı, yeni ictihadlar ortaya koyma ya da birçok ki inin ısrarla savundu u ictihad kapısının açılması ekinde de il Hanefi mezhebi içindeki görü lerde tercihte bulunma tarzındadır. Dolayısıyla klasik ilimlere tenkidçi bir gözle bakmadı ı gibi slâm dünyasının o günkü durumlara dü mesinin ana sebeblerinden birinin asırlardır slâm dünyasına hakim olan ilimler ve bu ilimlerin ço u birer de i mez hakikat telakkî edilen ilkeleri oldu unu görmekten uzaktır. Ancak Cevdet Pa a'nın ilmî mesaisinin en önemli kısmını verdi i târih ilmi ve bu ilmin inceledi i konularla ilgili görü leri üzerinde dikkatle durulmalıdır.²¹³ Batı medeniyeti ve Osmanlı üzerine dü üncelerini en çok bu alanda yazdı ı eserlerde ortaya koymu tur. Önce Cevdet Pa a'nın ilim tasnifinde târihin yerine bakalım:

Cevdet Pa a ilim tasnifi hususunu ba lıca iki eserinde ele almı tır. Bunlardan biri Beyânu'l-Unvân, di eri ise Belâgat-i Osmâniye'dir.

²¹² İber Ortaylı, "Cevdet Pa a ve Avrupa Târihi", **Târih Yazıcılık Üzerine**, s. 166-167

²¹³ Harun Anay, "Ahmed Cevdet Pa a'nın Modernizme Bakı ı", **Ahmed Cevdet Pa a Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 69

Tedvin olunmu ilimleri ba lıca iki kısma ayırmaktadır: 1- Naklî ilimler, 2- Aklî ilimler. Naklî ilimleri de erî ve Arabî diye ikiye ayırmı tır. Bu tasnife göre târih ilmi, hadis ilminin bir cüzü olmak hasebiyle bir taraftan erî ilimlere dahil olur, di er taraftan da Arabî ilimlerin furûâtından olan Fenn-i muhâzarattan addedilir.²¹⁴

Cevdet Pa a'nın ilim tasnifinde târihin yeri görüldü ü gibi klasik Osmanlı ilim tasniflerindeki yerinden farklı de ildir. Fakat Cevdet Pa a'nın târih ilmine verdi i önem biraz daha farklıdır. Ça nın da bir gere i olarak o târih ilmini bütün çalı malarının merkezine koymu tur.

Cevdet Pa a'ya göre târih, halka (efrad-ı nasa) geçmi olayları ve eserleri, devlet adamlarına da bilinmesi lazım gelen sırları ö reterek onları tecrübe sahibi kılar. Yoksa insanın her eyi tecrübe etmeye imkanı yoktur. Bu açıdan târih bir ibretler kitabıdır.

Târih ilminden asıl maksat ise geçmi teki olayların gerçekte ip gerçekte medi ini, gerçekte mi se hakiki sebeblerini tesbit etmek ve bu yolla malumat sahibi olup uyanık olmaktır. Târihçinin görevi ise, faydalı ve ibretli haberleri, hakiki sebeblerini ara tırarak herkesin anlayacağı vechle sade ve açık bir üslubla (selis ve münakkah olarak) ifade etmektir. Yoksa tekellüflü ve a dalı bir üslubla (tekellüfât-ı mün iyâne ile) fazilet ve hünerini sergilemek veyahut gazete gibi günlük olayları sıralamak de ildir. Bu tarz eserlerin gayesi târihî fayda de il güzel söz söyleme sanatına (fenn-i in âya) bir hizmettir. Arap târihçiler bu iki tarz târih yazımını birbirine karı tırmadılar, fakat daha sonra gelenler maksadını tayin etmede acz göstererek bu iki tarz târih yazımını birbirine karı tırdılar. Ve hangisine hizmet ettiklerini bilmeden yazdıkları târih eserlerinden de bir fayda hasıl olmadı.²¹⁵

²¹⁴ Ahmed Cevdet Pa a, **Beyânu'l-Unvân**, stanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1289, s. 34-39; Ahmed Cevdet Pa a, **Belâgat-i Osmaniye**, stanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1298, s. 6

²¹⁵ Cevdet Pa a, **Târih-i Cevdet** (Tertib-i Cedid), C. I-XII, 2. Tab, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309, C. I, s.14,

Cevdet Pa a'nın târih ilmine bakı ı anahatlarıyla böyledir. imdi Pa a'nın târih eserlerinde kullandı ı bazı kavramlara bakalım.²¹⁶

Temeddün veya Medeniyet: Medeniyet, tavırlar nazariyesiyle do rudan irtibatlı olarak her toplumun geçti i bir merhaledir. Hadariyet demektir. bn Haldun her medeniyetin do up geli erek ortadan kalkaca ını savunurken Cevdet Pa a bu anlamda bir târihi determinizmi kabul etmiyor.²¹⁷

Terakkî veya ilerleme: Bu kavram (progress) o dönem için Batı'da, târihin tekrar etti i, altın ça ın mazide oldu u ve gelece in gittikçe kötüye gitti i anlayı mın tersine altın ça ın gelecekte kurulaca ı, gelece in mutluluklar getirece i ve her türlü de i ikli in, terakkinin, iyiye do ru oldu una dair bir inancı ifade etmektedir. Bu da evrimci ve pozitivist bir târih anlayı ıdır. Cevdet Pa a ise tavırlar nazariyesiyle de irtibatlı olarak bu kavram ile, her ça ın ihtiyaçlarını dikkate alarak geli tirilecek ilim, medeniyet, gelenek ve devlet anlayı ı gibi hususları kasetmi tir.

Cevdet Pa a eserlerinde asrın icaplarına uygun tavır almak gerekti ini sık sık ifade eder. Buna uygun davranmayarak “usul-i cedide”²¹⁸ dedi i batı medeniyetinden alınan ilimleri ve bunların metodlarını kabullenmeyip direnenleri “mutaassıb”, “efkar-ı atika sahibi”²¹⁹ gibi olumsuz sıfatlarla niteler. Ona göre medeniyetlerin geçirdi i çe itli devirlerde farklı tavır almak ve buna göre müesseseler geli tirmek gerekir.²²⁰

Ona göre Devlet-i Aliyye'nin ve slâm medeniyetinin geri kalmasının sebepleri unlardır: Kanun-i kadîme muhalefet, asrın icablarına uymamak, ilim ve maarife gereken önemi vermemek, sınırları fazla geni letmek, dı dünyayı özellikle de Batı dünyasını iyi tanımamak.²²¹ Bunlardan ilk ikisini ana sebep olarak kabul edebiliriz. O zaman yapılması gereken, kanun-i kadime muhalefet etmeden asrın icaplarını yerine getirmek, olacaktır. Biri klasik Osmanlı- slâm dü üncesine i aret ederken di eri Batı'ya

²¹⁶ Bu kavramlar hususunda bkz. Harun Anay, a.g.m., s.70-71

²¹⁷ Bk. Ümit Meriç, **Cevdet Pa a'nın Cemiyet ve Devlet Görü ü**, stanbul, 1979, s.43

²¹⁸ Cevdet Pa a, Tezakir, C. IV, s. 26

²¹⁹ Cevdet Pa a, Tezakir, C. IV, s. 23

²²⁰ Cevdet Pa a, Târih-i Cevdet, C. IV, s. 46-47

²²¹ Harun Anay, a.g.m., s. 72

i aret ediyor. Cevdet Pa a'nın târihçili ine de yansıyan bu tavır Tanzimat dönemi siyasetinin de en belirgin vasfıdır. Fakat sahip oldu u “biz uuruyla” Cevdet Pa a'da en üst düzeyde kendisini gösteren bu dengeli sentez daha sonraki müelliflerde a ırlı nı daha da fazla Batı'ya kaydıracak ve Osmanlı- slâm kimli ini tanınmaz hale getirecektir.

Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ

Cevdet Pa a bu eseriyle slâm dünyasında “hurafelerden arındırılmı ve dili sade” bir slâm târihi yazmaya yönelen ve bu dü üncesini büyük ölçüde neticelendirmeyi ba aran ilk müelliflerden biridir.²²²

Bu eserin çocuklar için yazıldı ı, bundan dolayı da dilinin sade oldu u yazılmı sa da²²³ bu yeterli bir açıklama de ildir. Cevdet Pa a Valide Sultan'a yazdı ı bir mektupta Kısas-ı Enbiyâ'yı yazma sebebini öyle anlatıyor: “Bu kitabın telifinden maksad-ı aslî halka akâid-i slâmiye'nin me'hazı olan siyer-i seyyidü'l-enbiyâyı erh etmek ve neticesinde hilâfet-i seniye-i slâmiye'nin kadr u erefini nev-resîdegân-ı hadîka-i slâma gere i gibi ö retmektir.”²²⁴

Cevdet Pa a 16 evval 1307 târihinde II. Abdülhamid'e sundu u arizada, yalnızca ayet ve sahih hadislerden yola çıkarak dili sade bir slâm târihi yazmak istemesinin gerekçelerini sıralar:

“...Maksad-ı aslî olan Kısas-ı Enbiyâ bahsine gelince arz u beyandan müsta nî oldu u üzre Siyer-i Enbiyâ'ya akâyid ve efkâr-ı nâsa hâlel verecek ve din-i slâm aleyhine ne riyât ile me gûl olan misyonerlere ser-ri te-i itiraz olabilecek rivâyât-ı zaîfe karı mı oldu u halde bir taraftan da Êrânîler bu karı ıklıktan istifâde ederek nice ekâzib-i bâtıla derc ile telif ettikleri kütüb ve resâili memâlik-i mahrûsede ale'l-husûs diyâr-ı Irak'ta ne r ile avâm-ı nâsın akâyidini ihlâl ve nice Sünnîleri mezheb-i

²²² smail Kara, a.g.e., s.83

²²³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Ça da la ma**, yay. haz. Ahmet Kuya , stanbul, Yapı Kredi Yay., 2010, 15. Baskı, s. 257-258: “...Kuran'ın çevrilemeyi i kar ısında Cevdet Pa a, slâm din ve ahlakıyatının en sert yüzlü kitabı olan *Birgivi Risalesi* yerine, okul çocuklarının yarı masal, yarı Târih biçiminde slâmlı ı kavramalarına yardımcı olmak üzere *Kısas-ı Enbiya ve Târih-i Hulefâ*'yı yazdı.”; Bekir Kütüko lu, a.g.m., s. 114

²²⁴ Cevdet Pa a, **Tezakir**, yay. Cavid Baysun, Ankara, TTK Yay., 1967, C. IV, s. 127

bâtıllarına idhâl etmekte olduklarından siyer-i enbiyâ ve tevârih-i hulefâ o türlü hurâfâttan tecrîd ve mücerred Kur'ân-ı Kerîm'de ve ehâdîs-i sahîhada ve rivâyât-ı mevsûkada münderic kıssaları cem ile bir kitab telif olunarak evvelâ akâyid-i diniye ve sâniyen efkâr-ı mezhebiye tashîh olunmak devletce arzu olunmakta idi. Ve bunda üçüncü bir maksad-ı hafî var idi ki hilâfet-i nebeviyenin ne vechile Devlet-i Osmaniye'ye geçti i ve Âl-i Osman'ın bi-hakkın hâiz-i hilâfet-i nebeviye oldukları ezhân-ı enâma bi't-tedric yerle tirilmek ve çocukların efkârı bu yolda terbiye ettirilmek arzusundan ibarettir. Eskiden vükelâ-yı devlet böyle eyleri dü ünüp âtî için tedâbir-i lâzime ittihâzını vazîfe-i zimmet bilirdi. Kullarından öyle bir kitabın telifi talep olunalı yirmi seneye yakla ıyor ve bed olunalı on sekiz seneye varıyor. Zamanın müsâadesizli i cihetiyle adresi çok uzadı fakat cüz-be-cüz hitam buldukça tab u ne r olunuyordu. Bu cihetle be cüzü mukaddeman ne r olunmu ve altıncı cüzünün tab'ı bu Ramazan-ı erif ibtidâsında hitâm bulup yedinci dahî destgâha konmu ve ol maksad-ı aslîsinin mütemmimi olan cüz-i sâmin dahî derdest-i tahrîr bulunmu idi. Ve kitabın en mühim parçası bu cüz-i sâmin olacak idi. Zirâ bir vakitten beri ngilizler hilâfet bahsini dillerine doladılar. Türklerin hilâfeti Araplardan alma a hakk u selâhiyetleri var mıdır, halîfe Kure î olmalı de il midir yollu sözler ne r etme e ba ladılar. Bu bahisler vaktiyle hallolunmu ve Kure îlik artının di er bazı erâit gibi sâkıt olmu idü ü isbat kılınmı ise de imdi bu meseleyi meydana atıp da birçok mübâhesâta sebebiyet vermekten ise bu maksadı intâc edecek edille-i eriyeye ve aklileyi birer birer mevâdd-ı Târîhiye içine yerle tirmek icâb-ı hâle evfak görülmü ve üçüncü cüzden beri bu maksadı ok ayacak bir yola gidilmi idü ünden cüz-i sâminde bu maksad-ı aslî husûle getirilmi olacak idi. Ol vakit kulları da devlet ve milletime bilhassa Velînimet Efendimize bir hizmet eylemi olacak idim. O zaman tensîb buyuruldu u takdirde emr-i hatîr-i hilâfete dair mu'terizlerin üphelerini def edecek sûrette Arabiyyü'l-ibâre bir risâle kaleme alcağ idim. Kısas-ı Enbiyâ'nın hulâsa-i mündericâtı akâid ve efkâr-ı nâsın tashîh ve ıslâhından ibâret olma la Ehl-i Sünnet ve Cemaat'tan olan müslimîn kâffeten bundan memnûn olmak umûr-i tabîiyedendir. Bed-hâhân-ı ecâ nibden bazıları bundan nâ-ho nûd olsalar

bile malumât-ı târihiyeyi hâvî bir kitap olma la anlar da diyecek bir ey bulamazlardı...²²⁵

Burada u hususlar öne çıkıyor:

1- Peygamberler târihi kitapları zayıf rivâyetlerle doludur. Bu da Müslümanların akidesini bozmakta, oryantalistlerin de slâm'a hücum etmelerine sebep olmaktadır. Bunun için hem Müslümanların akidelerini sa lamla tırmak, zihinlerindeki karı ıklı ı gidermek, hem de oryantalistlerin hücumunun önüne geçmek gerekir.

2- ranlılar Osmanlı topraklarında özellikle Irak'da ilik propagandası yapmaktadır. Bunun önüne geçmek ve ehl-i sünnet mezhebini takviye etmek gerekir.

3- ngilizlerin ortaya attı ı ve Arap co rafyasında yayılan “Hilafetin Kurey îli i” meselesi Osmanlı hilafetinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Bunun önüne geçmek, Osmanlı'nın hilafeti hakkıyla aldı nı vurgulamak ve slâm birli ini takviye etmek gerekir. te bu kitapla yapılmak istenen budur.

Cevdet Pa a'dan önce Kıyas-ı Enbiyâ yazan müverrih ve müellifler çoktur. Bu eserlerin ço u Taberî'ye dayanmaktadır. Umûmi bir târih genellikle Hz. Adem'in yaratılı ıyla ba lar, peygamber kıssalarıyla devam eder. Cevdet Pa a'nın yazdı ı peygamberler târihi bu eserlere göre oldukça kısadır. Zira yukarıda serdedilen gerekçelerle irtibatlı olarak onun peygamber kıssalarını anlattı ı bölümde israiliyât ve hurâfâta rastlanmaz. Ba langıçtan dört halife devri sonuna kadar Kur'an-ı Kerim'in dı nda en çok bnü'l-Esir'in el-Kâmil fi't-Târih'ini kaynak olarak kullanmı tur.²²⁶

Cevdet Pa a bu kitabıyla slâm târihi yazıcılı nda yeni bir tarzın öncüsü olmu tur. Dilin sadele tirilmesi meselesi genel olarak Tanzimat politikalarının bir ürünüdür. Bilginin halka yayılması sürecinin bir parçasıdır. Fakat bu eser dilin sadeli i yanında kaynak kullanımında da farklı bir usul takip etmektedir. Bu takib edilen usûl ise daha önceki slâm târihi kitaplarının tasfiye edilmesini getirmi tir. Daha çok savunma

²²⁵ BOA, Y.EE 32/36; smail Kara, a.g.e., s. 84

²²⁶ Ahmet A ırakça, “Ahmed Cevdet Pa a'nın ‘Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ’sının slâm Târihi Kaynakları”, **Ahmed Cevdet Pa a Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, s. 127-144

psikolojisinin ortaya çıkardığı bu dil ve tarz-ı tahrir daha sonra yazılan slâm târihi kitaplarına da tesir edecek ve günümüze kadar gelecektir.

1.2.3. Oryantalizmin slâm Târihçili ine Etkisi

Oryantalizm, kökü X. yüzyıllara kadar giden fakat bilimsel bir disiplin olarak XIX. yüzyılda ortaya çıkan, “Batı”nın “Doğu” hakkındaki her tür bilgisi ve tecrübesinin adıdır. Son yıllarda Edward Said, Oryantalizm adlı eseriyle kavrama bir genişlik kazandırmıştır. Buna göre Oryantalizm, akademik bir çalışmanın ötesinde, Batı’nın ontolojik yapısıyla doğrudan alakalı görünmektedir. Düalizm kavramıyla açıklanabilecek bu ontolojik yapıya göre gerçeklik birbiriyle karşıtlık arz eden iki ayrı varlık alanından oluşur; hakikat ve bilgi de insanın bu varlık alanlarının mahiyetine uygun düğününden kaynaklanır. Batı düğünce geleneğinde bu tür ayrımlar sıkça görülür: Sokrat öncesi felsefede episteme-doxa, Eflatun’da idealar dünyası-gölgeler dünyası, Aristo’da madde-form, Ortaçağ Batısında bu dünya-öte dünya, Descartes’te özne-nesne, Kant’ta numen-fenomen ve Pozitivizm’de olgu-değer ayrımları gibi. Batı düğünce geleneği boyunca karşıtlanan bütün düalist ayrımların ortak özelliğise, onların hakikatle yanılmayı, doğru ile yanlış ve olması gereken ile olmaması gerekeni ayırt etme noktasında bir ölçüt teşkil etmeleri olagelmıştır.²²⁷ Bu açıdan bakıldığında “Batı” karşıtında “Doğu”, hakikatin karşıtındaki yanılısama, doğrunun karşıtındaki yanlışlıştır.

Yine Batıdaki bilimsel anlayış böyle bir ayrım yaparak, kendi üstünlüğünü mythos-logos zıtlığıyla sağlamaktadır. Burada Mythos, karanlık, cahillik, batıl inançlar, kurbanlar, doğanın esiri olmuş insan, hükümranlılığına mevrula tırmak isteyen despotla ilintili olan bir kavrayış eklidir. Logos ise aydınlık, bilgi, akılcılık, neden-sonuç zincirini çözümleme, doğaya hakim olan insan ve onun özgürlükçü-egitlikçi bir toplum düzenini kurma çabasıyla ilintili olan bir kavrayış eklidir. Ama bununla beraber mythos’un hem zaman açısından eskilere, yani insanlığın henüz düğünmeyi öğrenmediği çağlara ait olduğu, hem de mekan açısından “öteki”lere, yani “biz”den,

²²⁷ Kasım Küçükalp-Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 144-145

Batı'dan çok farklı olan kültürlere ait oldu u dü üncesi sunuluyor. Demek ki ötekiler, az geli mi bir zihin yapısına sahiptir.²²⁸

Oryantalizmle ilgili çalı malarda, oryantalizmin ba langıcı ve kökleri Yunan'a kadar götürülmesine ra men kavram Avrupa'da 18. Yüzyılın sonlarında ilk önce ngiltere'de, akabinde Fransa'da kullanılmaya ba lanmı tır.

Oryantalizm, Batı'nın Do u'yu temsili, yönetimi, belirlemesi ve dönü türmesi anlamında bir söylem olarak ele alındı nda hegemonik bir boyut da gündeme gelmektedir. Oryantalizmin hegemonik söylemi sömürgecili in yaygınla masıyla irtibatlıdır. Bu dönemde oryantalistler için sömürge i birlikçisi ithamı yapılmı tır. Avrupa'nın sömürgecili i, oryantalizmin güçlenmesinin ve devamlılı nı korumasının ana sebebidir.

İlk önce seyahatler daha sonra ise sömürgecili in etkisiyle, Avrupa'nın de i ik merkezlerinde do u dilleri ö renimi ba ladı. İlk düzenli Arapça ö renimi 1587 yılında Paris'te College de France'da ba ladı. 1613 yılında Hollanda Leiden Üniversitesi'nde de bir Arapça kürsüsü açıldı. Daha sonra Cambridge (1632) ve Oxford'da da (1634) Arapça kürsüleri açıldı. Bu kürsülerle beraber de i ik Avrupa merkezlerinde el yazması eserlerin toplandı ı büyük kütüphaneler ortaya çıkmaya ba ladı. Mesela Leiden Üniversitesi kütüphanesi için ilk etapta Jacobus Golius (1596-1667) 200 yazma eser toplandı tı. Onun talebesi olan Levinus Warner(1619-1665) de 1000 civarında eser toplandı tı ve bu eserler onun ölümünden sonra Leiden Üniversitesi'ne intikal etmi ti. Warner'in ardından da bu koleksiyon muhtelif ba ı larla büyümeye devam etti. Toplanan bu eserlerin kataloglanması çalı maları 19. Yüzyılda olmu tur. 19. Yüzyılda yo unla an bu çalı malar slâm târihinin ilk dönemine ait eserlerin ne redilmeye ba lanmasıyla devam etti.²²⁹

Modern dü üncenin kodlarını aydınlanma döneminde aramak gerekir. Aydınlanma süreci ku kusuz büyük oranda “klasik” kaynakları yeniden ke fetme, onları

²²⁸ Oliver Kontny, “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm Ve Ataerkillik Üzerine”, **Do u-Batı: Oryantalizm-I**, II.Baskı, Sayı 20 (A ustos-Eylül-Ekim-I, 2002), s. 128

²²⁹ smail Hakkı Kadı, “Hollanda'da arkıyat Ara tırmaları”, **Do u-Batı: Oryantalizm-I**, s. 95

yorumlayarak güncel bir dü ünceye varma süreciydi. Rönesansın ba lattı ı süreç kilisenin dogmalarından kurtulma sürecinin bir devamıydı. Kilisenin otoritesinden kurtulmak için yeni okumu kesim ele tirilerini klasik kaynaklar üzerinden yapıyordu. Bu klasik kaynaklar ise Avrupa'ya Müslümanlar ve Arapça vasıtasıyla ula mı tı. Klasik kaynakların Arapça'dan Latince'ye tercümesi 11-12. yüzyıllarda ba lamı ve bu süreç kilisenin itirazlarına ra men devam etmi tir. Daha sonra ise co rafi ke ifler ve ardından uzak bölgelerde koloni kurma ve sömürgecilik faaliyetleri ortaya çıkmı tır. Bu süreçte de seyahatnameler, kar ıla ılan topluluklarla ilgili raporlar, yine tamamen hayali olarak veya kısmen gerçeklik payı bulunan do unun tasvir edildi i romanlar, hikâyeler, iirler vb. edebi eserler do uyla ilgili büyük bir literatürün olu masını temin etmi tir.

Bu tür eserlerde genelde batı ile do u mukayese edilir, sonuçlar umumîyetle do unun aleyhinedir. Hristiyanlı ın slâm'a göre üstün oldu u, Müslümanların karakterleri zayıf, ehvetperest ve lüks içerisinde ya ayan tembel insanlar oldukları, sultanlarının ise despot oldu u, bu gibi eserlerin neredeyse tamamında kar ımıza çıkan ifadelerdir.

17. ve 18. yüzyıllarda slâm'a sempati besleyen ve daha objektif yakla an e ilimler ortaya çıkmı tır. Yukarıda de indi imiz klasiklerin de etkisiyle bu dönemde slâm'ı ve Peygamberi küçümseme tavrının yerine, onun kazandı ı ba arıları ve üstünlüklerini itiraf eden bir yakla ım da ortaya çıkmı tır. Kiliseye muhalefetin arttı ı Rönesans ve Reform dönemi ve sonrasında, bazı yazarlar Hristiyanlı ın ve Kilise'nin ele tirisinde, Hz. Peygamber ve ashabının ecaatini, asilli ini ve sadakatini vurgulamak suretiyle slâm'ı kullanmı lardır.

Hollandalı arkiyatçı Profesör Hadrian Reland (ö. 1718) slâmiyet üzerine ilk ciddi bilimsel çalı maları yapan, ba latan ki i olarak tanınır. Aslı Latince olan eseri “*ed-Diyânetü'l-Muhammediye*” Avrupada büyük yankı uyandırmı , pek çok dile tercüme

edilip okunmu tur. Katolik Kilise'si ise eseri yasak kitaplar listesine almı ve yazarını slâm'ın propagandasını yapıyor diye ele tirmi tir.²³⁰

Pierre Bayle'in, 1697 yılında Rotterdam'da yayınlanan "*Târihi ve Tenkidi Sözlük*"ü, Simon Ockley'in (1678-1720) "*Müslüman Araplar Târihi*" adlı eseri ve Richard Simon'un 1684 yılında yayınlanan "*Do u Milletlerinin Gelenek ve nançlarının Tenkitli Târihi*" adlı eseri, slâm'ı ve Müslümanları objektif bir ekilde de erlendiren hatta yer yer slâm'ı öven, yücelten eserlerden birkaçıdır.

Aydınlanma dönemi yazarları arasında slâm'dan etkilenen pek çok ki i olmu tur. mmanuel Kant, J.J. Rousseau gibi me hurların yanında daha az bilinen yazarlar da vardır. Mesela J.J. Reiske (1716-1774). slâma kar ı objektif ve ilmî bir ekilde yakla an Reiske, Oryantalist çalı malara geç katılan Almanya'nın bu alandaki ilk temsilcilerindendir. Latince yazdı ı bir kitabında slâm'ı ve Müslümanları övdü ü için Hristiyan din adamlarının tepkilerine hedef olmu tur. slâm'ın hurafelerden ibaret oldu u ekindeki kanaati iddetle reddeden yazar, slâm târihini dünya târihinin bir parçası olarak almı tır. Bu tavrı sebebiyle bir sürü felakete u ramı tır.²³¹

1750'lerden itibaren Do u-Batı ili kilerinin iki temel özelli i vardı:

1.Batı'da ark hakkında gittikçe artan düzenli bilgi. Etnoloji, filoloji, târih gibi bilimler ile romancılar, edebiyatçılar, airler ve seyyahların çalı maları ile Do u hakkındaki bilgi de zenginle ti.

2.Avrupanın bu dönemde ark kar ısında hükmedici konumda olması. Askeri, siyasi ve kültürel alanlarda Avrupa'nın sahip oldu u üstünlük ark ile ili kisinin boyutlarını da büyük ölçüde belirledi.²³²

Said'in de yukarıda belirtti i gibi 17. ve 18. Yüzyıl Avrupasında do u hakkında muazzam bir bilgi birikimi olu mu tu. O dönemin Avrupalısı gözlerini

²³⁰ M. Hamdi Zakzuk, **Oryantalizm: Bir Medeniyet Hesaplamasının Arka Planı**, çev. Abdülaziz Hatip, zmir, I ık Yay. 1993, s. 23

²³¹ evket Yıldız, **Oryantalizm ve slâm Târihine Oryantalist Yakla ımlar**, Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Uluda Üniversitesi SBE, Bursa, 2002, s. 25; M Hamdi Zakzuk, a.g.e., s. 25

²³² Edward W. Said, **arkiyatçılık**, çev. Berna Ünler, stanbul, Metis Yay., 1999, s. 49

insanlığın bağı, bütün hakikat ve bilgeliğin kaynağı olan Doğu'ya –özellikle Ortadoğu'ya- çevirmiştir. Fakat bu anlayış, bilimdeki gelişmeler, sanayileme ve askeri galibiyetlerin artmasıyla beraber zayıfladı ve Batılı'nın insan ve dünya anlayışına yeni bir paradigma getirdi. Aydınlanmanın Batı-merkezli kibri, evrenin merkezine kendini koyarak, kendinden farklı olanları aklamaya başladı. Yeni paradigma ilerleme ve gelişme (progress, bizde terakkî) üzerine kuruluyordu. Hegel'in tarih felsefesi ve Darwin'in Evrim Teorisi bu paradigmanın üzerinde yükseldiği sütunlardır. Zemin ise ta Kopernik'ten başlayan yeni evren tasavvuru ve bilim anlayışıdır. Bu paradigma eskiyi, bağımsız, zayıf ve ilkel olarak görmeye başladı ve yeniyi, modern güçlü ve gelişmiş bir uygarlık biçimi olarak yüceltti.²³³ Aydınlanma dönemine hakim olan paradigma çerçevesinde ilerleme ve medeniyet üzerine tasvirler, Avrupa'yı ileri, medeni, akılcı ve özgürlükçü bir kültür olarak çizerken Avrupalı olmayanlara karşı küçümseyici ve yargılayıcı tavırların gelişiminde rol oynamış ve batı ile doğu, ileri-geri, akılcı-duygusal, özgür-köle gibi zıtlıklar üzerinden okunmaya başlanmıştır.

19. yüzyılın başından itibaren ikinci bir paradigma geliyordu ve bu emperyalizm çağındaki ırkçılığın doğu kaynağı olacaktı. Bilimsel oryantalizm ekinde ifade edilen bu dönemin Silvestre de Sacy'nin 1795'te Paris'te "Ecoles des Languages Orientales"i kurmasıyla başladı ve ünlüdür. Fransız hükümeti tarafından kurulan bu okul Fransa ve İngiltere'de kiliseden bağımsız laik ve bilimsel oryantalizmin numunesi sayılmıdır.²³⁴

İngiliz Kraliyet Asya Araştırmaları ilk olarak 1784'te Bengal'de kuruldu, sonra 1823'te Royal Asiatic Society oluşturuldu. Kurulunun çıkardığı derginin adı, *Journal of the Royal Asiatic Society*'dir.

Napolyon 1798'de İskenderiye'ye çıktığında yanında 165 kişilik bir bilim adamı topluluğu vardı. Bu grup Kahire'de Enstitü d'Egypt'i kurdu. 1821'de ise Paris'te Societe Asiatique (Asya Cemiyeti) kuruldu. Bu cemiyet de *Journal Asiatique* isimli bir dergi çıkarmıştır.

²³³ Oliver Kontny, a.g.m., s. 132-133

²³⁴ Evket Yıldız, a.tez, s. 26

Amerikalılar 1842’de American Oriental Society (Amerikan Ork Cemiyeti)’ni kurdu ve *Journal of the American Oriental Society* isimli dergiyi çıkardı.

Almanlar ise 1845’te Leibzig’te Orientalische Gemeinschaft’ı (Alman Ork Cemiyeti’ni) kurdu.

Oryantalistler, bu cemiyetler, çıkardıkları dergiler, yazdıkları kitaplar, tertip ettikleri kongreler vasıtasıyla Do u hakkındaki bilgilerini muazzam bir seviyeye getirmiler ve Do unun kültürleri, dilleri, dinleri hakkında konu mak, onları yargılamak için kendilerinde tartı ılmaz bir salahiyet vehmetmi lerdir.

19 yüzyılda oryantalizm, Asya ve Afrika’ya ili kin nümizmatik, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, iktisat, târih, sanat ve edebiyat ile ilgili tüm çalı maları kapsayan zengin bir disiplin haline geldi. slmi ara tırmalar da bu dönemde oryantalist çalı malar içerisinde bir ihtisas sahası olarak yer aldı. Bununla birlikte Nöldeke, Goldziher, Wellhausen gibi Arabiyat ve slmiyat çalı malarının o u, aynı zamanda, Kitab-ı Mukaddes incelemelerinde mütehassıs olan Smiyt limleri idiler.²³⁵

Smrgecili in yaygınlaşmasıyla birlikte Do u üzerine yapılan ara tırma ve incelemelerde diller arasındaki i birli i ve kar ılıklı etkile ime dikkat çekenler de ortaya çıktı. 19. yüzyılda “r Diller ve Sm Diller” gibi dil ailelerinden bahsedilmeye ba landı.

Dil alı maları daha sonra Kar ılı tırmalı Filoloji, Mitoloji, Antropoloji gibi bilimlerin de do masına tesir etmi tir. Filolojiye ba lı olarak ortaya çıkan bir di er ilim dalı da Kitab-ı Mukaddes ele tirisidir. Buna göre Tevrat ve nil’in daha do ru ve daha iyi anlaşılabilmesi için titiz bir dil analizinden geçirilmesi gerekiyordu.

Julius Wellhausen (1844-1918), 1878 yılında yayınlanan *srail’in Târihi* adlı kitabında Ahd-i Atik’in ele tirisini yaptı. Ona göre Hz. Musa zamanındaki Yahudilikle bugünkü Yahudilik aynı ey de ildir. Yahudili in hukuk ve ibadetleri daha sonra Yahudilerce icat edilmi ti. Bu alı manın bir benzeri de Ahd-i Cedid zerine yapıldı.

²³⁵ Evket Yıldız, a.tez, s. 28

Yapılan ara tırma sonucu, Hristiyanlıkta ilk önce Hz. sa'nın ki ili inin do du u, Hristiyanlı ın doktrin ve kurumlarının ise daha sonra ortaya çıktı ı ileri sürüldü.²³⁶

Kitab-ı Mukaddes üzerinde yapılan filolojik ele tiri metodu slâm için de uygulandı. Buna göre, Hristiyanlık ve Yahudilik'te oldu u gibi Kuran, Hadis ve bunlara dayanan ilim gelene i bütünüyle Hz. Peygamber'den sonra olu turulmu tu. Bunlara dayanarak bir kısım müste rikler, hadislere slâm toplumunda atfedilen güvenin yersiz oldu unu söylediler. Onlara göre, hadis külliyatı oldukça aibeli ve üpheli görülyordu.²³⁷ Hadis ilmiyle ba lantılı olarak târih ilmi daha da güvenilmez kabul ediliyordu. İlk dönem slâm târihi kaynakları da böyle bir süreçte tenkide tabi tutulmaya ba ladı.

Di er taraftan F. Max Müller (1823-1900) ve di er dilbilimciler tarafından geli tirilen kar ıla tırmalı mitoloji bilimi de, kar ıla tırmalı filolojinin bir dalı olarak kabul edilir. Bu bilim de, dinlerin ve di er toplumsal dü ünçe ve kurumların mitos, efsane, hikâye ve destanlardan hangi evrelerden geçerek türedi ini ara tırmak üzere antik eserler üzerinde titiz bir çalı manın ürünüdür.

Ernest Renan (1823-1892), filolojik çalı maları merkeze alarak insanlı ın üç kültürel geli im a aması geçirdi ini söylüyor:

- 1.Dinî eserler ve efsaneler dönemi. nsanlı ın kurdu u hayal dünyasıdır bu.
- 2.Bilim a aması
- 3.Bilim ile dinin bir sentezinin oldu u a ama.

Renan'a göre dilin do ası, bu dilin açıklandı ı kültürü belirler ve bu yüzden insanlar farklı seviyelerden kültürler üretme yetene iyle donanırlar.

Renan diller arasında oldu u gibi insanlar ve kültürler arasında da hiyerar inin oldu unu söyler. Bu hiyerar inin en üstünde “ ki büyük asil ırk olan Sâmî ve Ârî

²³⁶ evket Yıldız, a.tez, s. 29

²³⁷ Yıldız, a.tez, s. 29

ırkları” yer alır. Medeniyeti ortaya çıkaran ve belirleyen bu iki üstün ırk ve bunların arasındaki ilikilerdir. Bununla beraber Samî ırkı; tek tanrıcılı ın, safılı ın kayna ıdır ama dü ünçe ve bilimin gelişmesine hiçbir katkısı olmamıştır. Arî ırk ise, aklın mantı ın, her türlü iyi özelli ın, özgür dü ünçe ve bilimin, sanat ve edebiyatın kayna ıdır. Grekler de bu dil ailesindedir ve Avrupa’nın temelini oluşturlar. Felsefe ve bilim Avrupalılara yine Arî ırk olan Farslılar tarafından tanınmıştır. Arapların ise İirdeki biraz ilerlemeleri dışında hiçbir özellikleri yoktur. İnsanlı ın kaderini Avrupalılar yani Arî ırk belirleyecektir.²³⁸

Dil bilimciler, Grekler ile modern Avrupalıların aynı “Aryen” dil grubuna ait olan dilleri konutu ispatlayınca, Grekler üstün Arî ırkın ataları olarak görülmeye başlandı. Aryen denilen sözde ırkın coğrafî kökeni Doğu olarak Ortadoğu’da değil, Avrupa’da arandı. Böylelikle bilim disiplini, tamamen mitolojik olan bir inancı üretme levini üstlendi. Bu aynı zamanda, Batı’nın sömürgele tirmeye çalıştığı Doğu ile arasında ideolojik bir hudut koymak açısından mükemmel bir lev gördü.²³⁹

Oryentalistlerden slâmî ilimleri çalışmaları, slâm târihi hakkında bazı iddialarda bulundular. Filolojik ve ardından Antropolojik çalışmaları üzerinden ortaya çıkan ırk yaklaşımı doğuya, Müslümanlara bakış önyargılı hale getirmişti. Müslümanlarla Avrupalılar arasında kategorik bir ayırım yapılıyor ve bütün olumsuz sıfatlar müslümana hasrediliyordu. Yine karışık mitoloji çalışmalarıyla olunan din algısı olumsuz bir karakterdeydi. Dinin efsanelerden, hurafelerden, batıl inançlardan mütekkil bir yapı olduğu söylenerek ilerlemeci târih anlayışıyla beraber insanlı ın önceki dönemlerinin ürünü olan bu din algısının artık yerini modern olana, aklın hakimiyetine bırakması gerektiği ifade ediliyordu. Avrupa düüncesinde daha önce temelleri atılan metodoloji tartışmaları, târihî verilerin tesbitinde hangi yöntemlerin kullanılacağı meselesini gündeme getirmişti. Bu minvalde kutsal kitaplar da birer târih eseri kabul edilerek Kitab-ı Mukaddes ele tirmeleri yapılmıştır. Burada kullanılan metod sayesinde elde edilen neticeler bu usulün her türlü dini metne uygulanabileceği

²³⁸ Albert Hourani, **Batı Düüncesinde slâm**, çev. Mehmed Kürad Atalar, İstanbul, Pınar Yay., 1996, s.53-54

²³⁹ Oliver Kontny, a.g.m., s. 133

dü üncesine yol açmı tır. Kuran-ı Kerim, hadisler ve tüm târihi malzeme bu usulle de erlendirilmeye ba lanmı tır. Müste riklerin slâm târihi üzerine çalı maları da bu dönemde ortaya çıkmı tır.

Müste riklerin söylediklerinin slâm alimleri tarafından dikkate alınmasını kolayla tıran bazı hususiyetler de vardır. Bunlardan biri Müste riklerin 19.yüzyılda, uzun bir dönem içerisinde toplayıp katalogladıkları Arapça yazmaları ne retme e ba lamasıdır. slâm târihiyle ilgili olan bazı eserlere bakalım:

bn-i Hi am'ın *es-Siretü'n-Nebeviyye* adlı eseri iki cilt halinde Wüstenfeld tarafından 1858 yılında, Vakıdî'nin *Kitabü'l-Megâzî*'si A. Von Kramer tarafından 1856 yılında Kalküta'da, Belâzurî'nin *Fütûhu'l-Buldân*'ı M. J. De Goeje tarafından 1866 yılında, Ebu Hanife ed-Dineverî'nin *Kitabü'l-Ahbâri't-Tıvâl*'i W. Guirgass tarafından 1888 yılında Leiden'de, Taberi'nin *Târih*'i Nöeldeke tarafından Almancaya çevrilerek 1869 yılında Leiden'de, Dubeux ve Goye tarafından Fransızcaya çevirilerek 1874 yılında, Mesudî'nin *Mürûcu'z-Zehab*'i Barbier de Maynard ve Poved de Courteille tarafından Fransızcaya tercüme edilmi Arapça metniyle beraber 9 cilt olarak 1861-1877 yılları arasında, di er eseri *et-Tenbîh ve'l-râf* Goeje tarafından 1894 yılında Leiden'de, Carra de Vaux tarafından Fransızcaya çevirilerek 1897 yılında Paris'te, Makdisî'nin *Kitabü'l-Bed' ve't-Târih*'i Clement Huart tarafından 1899-1916 yılları arasında Paris'te, bn Nedim'in *Fihrist*'i Gustave Flügel tarafından 1871 yılında, Beyhakî'nin *Târih*'i Morlay tarafından 1862 yılında Kalküta'da, bnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târih*'i Tornberg tarafından 1851-1876 yılları arasında 14 cilt olarak Leiden'de yayınlanmı tır.²⁴⁰ Bu liste daha da uzatılabilir ama bu kadarı ifade-i merama kafidir. Müste rikler bu yo un faaliyetlerinin verdi i güvenle slâm târihi hakkında konu maya ba lamı lardır.

Oryantalistlerin Hadis ilmiyle ilgili çalı maları da slâm târihi açısından çok önemlidir. Esasında bütün slâmi ilimlerin Kur'ân'dan sonraki ikinci kayna ı olmasıyla, Hadîs'e tevcih edilen tenkitler di er sahalara da te mil olunmu , hassaten slâm târihinin kaynakları üzerinde durulurken hadis in de eri münaka a edilmi tir.

²⁴⁰ A. Vehbi Ecer, **slâm Târihi Dersleri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., 1991, s. 26-43

slâm târihinin kaynağı olmak bakımından hadis'in ehemmiyeti üzerine yazdığı makalede Fuad Sezgin, oryantalist çalışmalarıyla beraber artık Müslüman târihçilerin Hadis'e ve dolayısıyla târihî haberlere eski slâm târihçilerden farklı bir değer atfettiklerini, onların vaz ettikleri tenkidî metodu yetersiz gördüklerini, hatta slâm târihinin ilk asırlarıyla ilgili haberlerin sıhhatı hususunda fazlaca ümitsiz olduklarını söylüyor.²⁴¹ Bu ihtilafın asıl sebebi ise slâmi rivâyetin kendine has bir karakterinin olduğu kabul edilmeyip bunun Musevî rivâyeti gibi değerlendirilmesidir. Musevî rivâyeti de hem ifahî hem yazılıdır. Oryantalistler Kitab-ı Mukaddes ele tırısı yaparken Musevî rivâyetin hususiyetlerini de tetkik etmişlerdir. İmdi ise slâmî rivâyeti Musevî rivâyetle mukayese ederek slâmi rivâyetin menşinin Musevî rivâyet olduğu söylüyorlardı.²⁴² Çünkü Araplar ilmî denebilecek böyle bir usulü bulacak kadar gelişmişlerdir. Mesela Caetani, slâmî isnad için bir menşeyi tayin etmese de şöyle diyor: “Bu isnadda âdetâ bir kırtasiyecilik damgası, adetâ ilmî bir sîmâ vardır ki, Arabistan çöllerinin tenhâ-yı bî-pâyânından değil Arabistan haricindeki ehirlere hayatından istiare (ödünç alınma) edilmiştir. snâdın tek mil evsâfı, o nim (yarı) vahî, cahil, herhangi bir usul ve kâide altına girmekten müctenib (kaçınan) her türlü ehil hayatı ve medenî âdetlerden müteneffir olan (nefret eden, hoşlanmayan) ibtidâî Arapların bir türlü terakkî etmek istemeyen tabiatlarına tamamıyla bîgânedir (yabancıdır).”²⁴³

Yine slâmi rivâyetin ilk döneminin ifahî olduğu bunun kabulü bu malzemeye karşı bir itimatsızlık izhar etmiş, netice itibarıyla slâmî ilimler aibeli hale gelmiştir. Bazen açıkça isnadın ulema tarafından sonradan uydurulduğu söylenerek ifâhîliyi nasıl anlamamız (!) gerektiğine de işaret edilmiştir: “...Yukarıdaki muhtasar mütâlaâttan çıkaracağımız yegane mantıkî netice zahiren en mükemmel olan ve en ayan-ı itimad

²⁴¹ M. Fuat Sezgin, “slâm Târihi'nin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti”, **slâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Ed. Z. Velidî Togan, c-vol II, cüz.1, 1956-57, s. 19

²⁴² M. Fuat Sezgin, a.g.m., s. 21

²⁴³ Caetani, **slâm Târihi**, çev. Hüseyin Cahid Yalçın, İstanbul, Tanin Matbaası, 1924-1927, C. I, s. 72-73

isimlerden tereküb eden isnadların bile ikinci asır nihayetindeki belki de üçüncü asr-ı hicrîdeki hadis uleması tarafından tertib ve adetâ icad edilmiş olmalarıdır...²⁴⁴

slâm Târîhi, Hadis ilmine yöneltilen tenkitlerden daha da fazla nasibini almaktadır. Mehur slâm târihçilerinin muhalled eserleri tenkit edilerek itibarsız kılınmıştır. slâm aleminde ve hususiyetle Osmanlı toplumunda elden ele dolağan Taberî'nin *Târîhi* ve tarihçiliği de ele tirildi. Rivâyetleri arka arkaya sıralayıp hiçbir yorum yapmadığı, Tefsir'indeki kriterleri *Târîh*'inde kullanmadığı²⁴⁵ gibi tenkitlere maruz kaldı. Fakat Taberî ve ilk devirlerin önde gelen târihçileri, râvîleri ne kadar zayıf olursa olsun, hiçbir haberi terk etmiyorlardı. Zira böyle bir tavrın, az da olsa bir takım bilgilerin kendilerine gizli kalmasına yol açacağından endişe ediyorlardı. Eser ilk dönem târihçilerinin bu endişeleri olmasaydı, biz bugün sahip olduğumuz ilmî-kültürel malzemeden farklı olarak yalnızca ilim adamlarının kendi fikri bakış açılarının tezahürleri olan eserlere muttali olabilecektik. Çok sınırlı bir malzeme üzerinden hudutsuz yorumlar yapmaya kalkacaktık.

Taberî'nin târihçiliğinde öne çıkan bazı hususiyetler şunlardır: a- senede önem verme, b- senedleri farklı rivâyetleri tekrar tekrar verme, c- alıntı yaptığını müellifi, râvîyi bildirme, d- belgelere, mektuplara, arşiv ve kütük sicilleri gibi vesikaları kullanma, e- yeri geldiğinde kaside ve şiir kullanma, f- târihî olayların gerçekleştikleri bölgelere seyahat etme, g- olayları kronolojik bir şekilde yazma.

Taberî, Vehb b. Münebbih ve onun gibilerden Acem haberlerini, bînaşak ve Mukâtil b. Süleyman, Vâkıdî'den *Târîh*'inde istifade ettiği halde, cerh ve tadilciler tarafından itham edilmiş şahsiyetler olduğundan, onlardan Tefsirine bir şey almamıştır.²⁴⁶

Mesela Buharî de *Sahîh*'ine almadığı bazı rivâyetleri (mesela: bînaşak'ın rivâyetleri) *Târîh-i Kebîr* isimli eserine almıştır.²⁴⁷ Buharî'nin hadis kriterleri için uygun

²⁴⁴ Caetani, a.g.e., c.I, s. 86-87

²⁴⁵ H. A. R. Gibb, "Târîh (İmî)", A, C. XI, s. 787

²⁴⁶ İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed bînaşak et-Taberî ve Tefsiri", AÜ FD, 1968, C. XVI, s. 90

²⁴⁷ A. Vehbi Ecer, a.g.e., s. 23; Mevlânâ İbîlî, *slâm Târîhi Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Amedî Matbaası, 1346 (1928) C. I, s. 26-33

olmayan bn shak'ın rivâyetleri, târih için koydu u kriterlere uygun bulunmu tur. Burada dikkat edilmesi gereken, slâm alimlerinin muhtevaları ve gayeleri hatta siyasetleri itibariyle farklı ilim dalları olduklarından hadis, tefsir vs. yazarken ba ka, târih telif ederken ba ka kıstaslar ve yazım teknikleri kullandı ıdır.²⁴⁸

Oryantalistler slâmi ilimleri kendi metodolojileri ve zihniyetleriyle anlamaya çalı tıkları için vardıkları neticeler umumîyetle menfi olmu tur.

E. Rosenthal slâm târihi hakkında öyle diyor: “Biz bu yazarlardan (bn Said, bn Hi am, bn Esir, Taberi vb.) bugün istedi imiz gibi bir târihçi anlayı ı ya da kendi kaynaklarını ele tirme gücü ummamalıyız. Onların, geçmi in olaylarını kendi dönemlerinin tecrübeleriyle yorumlama ve kendi görü lerini kısmen de olsa bazı mevzu hadislere ve düzmece hikâyelere dayandırma alı kanlıklarını kabul etmeliyiz. Hatta bazen tarafgirlik, do rulu a galip gelse de iyi niyetli efsaneler sık sık gerçekli in yerini alsa bile, biz onların Hz. Muhammed'in, sahabenin, Emevî ve Abbasî halifelerinin davranı ve tavırlarını nasıl yorumlayıp okuyucu ve dinleyicilerine aktarmı olduklarını ö renmi oluruz.”²⁴⁹

Kısacası Avrupalı müellifler, slâm târihinin kaynaklarını mevzubahs ederken ifahî malzeme yı ını kar ısında bulduklarını kaydetmek zaruretini duyuyor ve kendileri için bu gibi eserlerden daha aldatıcı ve daha az güvenilir bir ey olamayaca ını, özellikle slâmın ilk asırlarının târihini ister istemez bu toz toprak yı ını içinden çıkararak yazmak icab etti ini söylüyorlar.

Oryantalistler kendi metodolojileriyle slâm târihini inceledikleri zaman u neticelere varıyorlar. slâm târihinin ilk dönem kaynaklarına tamamen güvenilemez. Kaynaklar objektif bir usulle yazılmamı lardır. Kendi dönemlerinin ideolojileri bu kaynaklara tesir etmi tir. Yine bu kaynaklar çok yo un bir ekilde akla mantı a aykırı, israiliyat, hurafe ve batıl inançları nakletmi lerdir, bu da ilmî bir çalı ma için bir nakîsadır ve güvenilirli i zedeler. Bu kaynakları daha iyi bir ekilde tetkik etmek

²⁴⁸ smail Kara, a.g.e., s. 79

²⁴⁹ Erwin I.J. Rosenthal, **Ortaça 'da slâm Siyaset Dü üncesi**, çev. Ali Çaksu, stanbul, z Yay., 1996, s. 45

gerekir. Bunun içinde hem isnad hem de metin tenkidi yapılması elzemdir. Ayrıca târihi vesikalara ve târihe yardımcı ilimlere (arkeoloji, nümizmatik vs.) de müracaat edilmelidir.

Târih felsefesi açısından bakıldığında yine bu eserler problemlidir. Kadereci anlayışla yazılan bu tür eserlerde târihi olayların birbirleriyle olan sebep-sonuç ilişkisi göz ardı edilmiş, tahkiyecî-rivâyetçi bir usul takip edilmiştir. Bu da bilimsel bir târihçilik değildir.

19. yüzyıl târih felsefesi ve büyük ölçekli târih tezleri ile insanlık birikimini kendi ekseninde etrafında yeniden yorumlayan Batı medeniyeti, bu yolla kadim medeniyet temsilcilerinin zihinlerindeki zaman ve târih algılarını da çözmüştür. Osmanlı medeniyetinin Batı karşısındaki çöküşü sadece sömürgecilik ile değil, târih bilincini yok eden bu zihniyet çözümü ile söz konusu olmuştur.²⁵⁰

19. yüzyılda sömürgecilikle beraber yürüyen oryantalist çalışmalar Müslümanlardaki târih algısına ciddi tesirler yapmıştır. Türkiyede ve İslâm dünyasında oryantalizm genellikle yeteri kadar anlamamıştır. Mesele, bizi sevenler, sevmeyenler ya da İslâmiyet'i takdir edenler, etmeyenler meselesi değildir. Biz ve öteki ayırımı da meseleyi izah etmede yetersiz, indirgemeci bir yaklaşımdır. Oryantalizm en soyut düzlemde, öncelikle epistemolojik bir sorunsaldır. Ve her epistemolojik mesele gibi bir iktidar ve siyaset boyutu vardır. Batı'daki toplumlara yönelik bir "bilme" biçimi, kendi toplumunun kurumları tarafından Târihin belli bir kesitinde kabul görmüş bir bilgi üretme biçimidir. Bu modern Batı'nın dünya üzerindeki tahakküm arayışıyla da irtibatlı bir husustur.²⁵¹

Oryantalizmin en önemli özelliği Batı'daki toplumlara târihsizlik atfetmesidir. Mesela Herder Avrupa'dan bahsederken şöyle der: "...Târihî ya da aminin doğusu kayırlımı merkez, döl yatağı Avrupa'dır. İnsan ya da amini yalnız Avrupa'da sahiden

²⁵⁰ Ahmet Davutoğlu, "Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi", **Osmanlı Medeniyeti**, haz. Coşkun Çakır, 2. Baskı, İstanbul, Klasik Yay., Ekim 2006, s.13

²⁵¹ Cemal Kafadar, "Târih Yazıcılığında Kamu Alanı Kavramı Tartışmaları ve Osmanlı Örneği", **Osmanlı Medeniyeti**, s. 51-52

târihîdir. Oysa Çin’de, Hindistan’da ya da Amerika yerlileri arasında hiçbir gerçek târihî ilerleme yoktur. Yalnızca statik bir uygarlık, ya da târihî ilerlemenin özelli i olan sürekli artan gelişme olmadan, eski ya am biçimlerinin yerini yeni biçimlerin aldığı bir değişimler dizisi vardır. Bu bakımdan Avrupa, insanın hayvanlar arasında, hayvanların canlı organizmalar arasında, organizmaların yeryüzünde var olanlar arasında ayrıcalıklı olması gibi, insan ya amının ayrıcalıklı bir bölgesidir.”²⁵²

Hegel, Marx, Weber ve Ranke de ifade biçimleri farklı farklı olsa da bu kanaati payla maktadırlar. Bu bakı açısı, târihî gelişme dinamiklerinin olmadığı dü üncesiyle, Batı’daki toplumları, medeniyetin özünden kodlanmış emalara indirgemektedir. Ba ka bir deyi le onların sonradan gelişmesi ancak Batı etkisiyle ortaya çıkan etyeler dolayısıyla mümkün olmu tur diye dü ünülmektedir.

Ayrıca son dönemde Hegel ve Ranke’ye dayanan, Ranke üzerinden oryantalizme oradan da slâm târihi ara tırmalarına uzanan ife ilimli bir slâm târihi algısı olmu tur. slâm târihine siyasî yaklaşı m diyebilece imiz bu tavra göre slâmî ilimlerin, slâm târihindeki siyasî-ideolojik mücadelelerle organik bir ba ı vardır. Bütün islâmî ilimler ve slâm dü üncesi, siyasî bir faaliyet ve siyasî mücadelenin bir vasatı/vâsıtası olarak görülür. Bu ba lamda slâm târih yazıcılığı da iktidara dayalı bir faaliyet olarak algılanmış ve güvenilmez hale gelmiştir. Sonuç olarak bu oldukça anakronik ve radikal Kartezyen tavır, slâm toplumlarının anlaşılmasını zorla tırmıştır.²⁵³

slâmî ilimler, âlim ve metin (ulemâ ve müdevvenât) dikkate alınmadan anlaşılabilir. slâmî ilimler hoca-talebe ilişkisi üzerinden yürür. Asıl olan hoca (âlim)’dir. Metin ise hoca ile talebe arasındaki irtibatın zeminini olu turur. Ama metin tek başına dinî ilimler için yeterli değildir ve slâm ilim geleneğinde “kitaplar” hiçbir zaman “hoca” ile mukayese edilebilir bir konumda olmamıştır. Yani sadece kitaplarla bir medeniyet anlaşılabilir. Fakat modernleşme sürecinde bunun mümkün olabilece i

²⁵² R. G. Collingwood, **Târih Tasarımı**, çev. Kurtulu Dinçer, Ankara, 1996, s. 125

²⁵³ Tahsin Görgün, “Batı Medeniyeti çerisinde slâmî ilimler Mümkün müdür? Modern Dönemde Dinî ilimlerin Temel Meselelerine Temelli Bir Bakı ”, **Modern Dönemde Dinî ilimlerin Temel Meseleleri**, İstanbul, sam Yay, 2007, s.19-20

gibi bir yanlı a dü ülmü tür. Mesela bu çerçevede “âlim” olmayı kitap yazma olarak görmek ve kitap yazmayı da “kavil” (görü) sahibi olmak olarak dü ündü ümüzde, bir oryantalist ile Müslüman bir alim arasındaki fark ortadan kalkmakta; ortada iki ayrı kavil durmaktadır. Bunun ilginç neticelerinden birisi, dinî ilimlerin, “dinî bilgi”nin üretildi i bir alan olmaktan çıkması, bunun yerine “din hakkında bilgi”nin üretildi i bir vasat olmasıdır. Bunu biz aynı zamanda “objektivist” söylem içinde de bulmaktayız. Hatta dinî ilimlerin “sosyal bilimler” oldu u ve sosyal bilimler tarafından ikame edilmesi veya dinî ilimlerde sosyal bilimlerin metotlarının veya edebiyat bilimlerinin yöntemlerinin kullanılabilmesi, daha do rusu özellikle bu yöntemlerin kullanılması gerekti i gibi tezlere rastlamak veya muhtelif çalı malarda bu tip gayretlere rastlamak çok da istisnaî bir durum gibi gözüküyor.²⁵⁴

Burada karar verilmesi gereken “târih”in islâmî bir ilim olup olmadığıdır. E er târih slâmî bir ilim ise –ki öyledir- târihi bilgiye ula mak için kullanılacak yöntem (metodoloji) de islâmî olmalıdır. Çünkü metodoloji, metafizi in bir dalıdır. Her medeniyetin kendi varlık anlayı ıyla irtibatlıdır. Müslümanların varlık anlayı ı, buna ba lı olarak ilim anlayı ı do al olarak Batı’dan farklı olacaktır. Ancak bunu dikkate alarak Batı’daki târih ara tırmalarında ortaya konulan metotlardan istifade edilebilir.

²⁵⁴ Tahsin Görgün, a.g.m., s. 22

K NC BÖLÜM

2. MEDRESELER VE DÂRULFÜNÛN'DA SLÂM TAR H DERSLER

2.1. Medreselerde slâm Târihi Dersleri

2.1.1. Klasik Dönem Osmanlı Medreseleri'nde slâm Târihi Dersleri

Arapça “de-re-se” kökünden türetilen medrese kelimesi, ders gösterilen yer anlamına gelir. slâm dininin do u uyla beraber cami ve mescidlerin yanında dini bilgilerin ö retildi i, birer merkez olarak tesis edilen medrese, slâm aleminde oldu u kadar dünya medeniyetinde de bir merhaleyi ifade etmekte ve medeniyet târihinde sistematik ekil ve metotla ö retim yapan ilk kurulu olarak kabul edilmektedir. Cami derslerinden ba ımsız olarak örgün e itim kurumları olan medreselerin ilk defa nereden ortaya çıktığı hususunda farklı görü ler olmakla birlikte, kendisinden sonrakilere örneklik edecek en te kilatlı ve ünlü medrese 1057’de Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Ba dat’ta tesis ettirilen “Nizamiye Medresesi”dir.²⁵⁵

Büyük Selçukluların medrese te kilatının kurulu vegeli mesinde slâm dünyasına büyükhizmetleri olmu tur. Medreselerin devlet eliyle kurulması, tahsilin meccani olması vemedrese te kilatının en küçük ayrıntılarına kadar tespiti, Selçukluların eseridir.²⁵⁶

Büyük Selçuklulardan Anadolu’ya intikal eden medrese, Osmanlılar’da ilk olarak 1331 yılında znik’te ortaya çıkıyor. Orhan Gazi’nin yaptırdığı bu medrese ile 1924’te kapatılana kadar uzun bir e itim devri açılmış oldu.

Medreseleri te kilatlanma yönünden dört merhaleye ayırabiliriz. Bu merhaleler:

- Kurulu undan Sahn-ı Seman Medreseleri’ne kadar olan dönem (1331-1471)

²⁵⁵ Recai Do an, “Osmanlı E itim Kurumları ve E itimde lk Yenile me”, **AÜ FD**, 1997, S. 37, s. 408-409

²⁵⁶ Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, 2. Basım, stanbul, MÜ lâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2005, C. I, s. 63

- Sahn-ı Seman Medreseleri'nden Süleymaniye Medreseleri'nin açılı na kadar olan dönem (1471-1557)

- Süleymaniye Medreselerinin kurulu undan medreselerin ıslahına kadar olan dönem (1557-1913)

- Medrese ıslâhâtından kapatılmalarına kadar olan dönem(1913-1924)²⁵⁷

Her ne kadar te kilatlanma yönünden böyle bir dönemlendirme gerekli idiye de biz slâm târihi derslerinin okutulması açısından medrese dönemini ikiye ayırmayı daha uygun buluyoruz. Buna göre ilk dönem; medreselerinin ortaya çıkı ndan ıslâhât çalı malarının ba ladı ı târihe (1909-1910) kadar olan dönem, ikinci dönem ise, medrese ıslâhâtından kapatılmalarına kadar olan dönem(1910-1924).

Ders müfredatlarında fazla bir de i ikli in olmadı ı bu ilk döneme klasik dönem diyebiliriz. ²⁵⁸ Bu dönemin ders müfredatlarına baktı ımızda slâm Târihi diyebilece iz bir dersle kar ıla mıyoruz. ²⁵⁹ Fakat bu bizi medrese talebelerinin bu dönemde slâm Târihini ö renemedikleri veya bilmedikleri gibi bir yargıya götürmemeli. Hem bu medreselerde yeti en alimlerin eserleri hem de Osmanlı'dan günümüze kadar intikal eden slâm Târihi külliyatı bu yargıyı nakzeder.* Burada dikkat etmemiz gereken birkaç nokta var:

Öncelikle “ders programı” kavramının modernle me döneminde ortaya çıktı ını unutmamalıyız. Osmanlı medreselerinde ders isimleri okutulan kitabın ismine göredir. Müderris dersi tercih etti i bir kitap üzerinden verir. Tespit edilebilen bu kitap isimlerine göre bugün Osmanlı medreseleri için ders programı tabloları hazırlanıyor.²⁶⁰

²⁵⁷ Cahit Baltacı, a.g.e., s. 83-84

²⁵⁸ Cahit Baltacı, a.g.e., s. 83-84

²⁵⁹ Cahit Baltacı, a.g.e., s. 87-90

* Süleymaniye kütüphanesi veya Millî Kütüphane'de yapılacak bir slâm Târihi taraması, Osmanlı Devleti'nde bu alanda ne kadar çok eser yazıldı ını ve Osmanlılar'ın bu ilme ra betinin derecesini bize gösterecektir.

²⁶⁰ Mesela bk. Cahit Baltacı, a.g.e., s. 87-90; Ya ar Sarıkaya, **Medreseler ve Modernle me**, stanbul, z Yay., 1997, s. 36-40

Fakat tespit edilemeyen kitaplar oldu u gibi “koltuk dersleri”²⁶¹ diye adlandırılan medrese dı ı bir ö retim de vardır. Medrese dı ında fakat medrese e itimi kabul edilen bu dersler Osmanlının her döneminde olmu tur. Hem bu koltuk derslerinde hem de yaygın e itim kurumları diyebilece imiz mescit, tekke, kütüphane gibi kurumlarda da slâm Târîhi ö retilmi tir.²⁶² Zira ulemâ mekan olarak nereyi seçmi se orası bir e itim ve ö retim yeri olmu tur.

İkinci olarak, medreselerde okutulan derslerin ilimler tasnifiyle olan irtibatına bakmak gerekir.

2.1.1.1. İlim Tasnifleri

İlimler, insanın varlıkla kurdu u ili kinin bir sonucu olarak farklı ekillerde, belirli sıra düzeni içerisinde tasnife tabi tutulurlar. Böylelikle ilimlerin alan ve sınırlarını birbirinden ayırmak, bu alanlar arasındaki ili kileri belirlemek mümkün olmaktadır.

İlimler genel olarak konu ve gayesine göre sınıflandırılmaktadır. İlim tasniflerinde yer verilen ilimler, mevcut olan, okunan, okutulan veya tedavülde olan ilimlere i aret etmektedir. Aslında ilim tasnifine dair eserler nihayetinde e itim müfredatının temelini olu turmak üzere kaleme alınmı tır. Bu ilimlerden bazıları, medreselerde okutulurken, bir kısmı ise özel olarak okunmaktadır. Her iki durumda da bu eserlerden biz, o dönemde bilinen, mütedavil olan ve ra bet edilen ilimleri ve bu ilimlerin sıra düzenini ö renebiliriz.²⁶³

İlimlerin tasnifi (ihsâu’l-ulûm) gelene i ta ilk ça lardan beri filozof ve ilim adamlarının üzerinde önemle durdukları bir konudur. Aristoteles ilimleri nazârî, amelî, edebî biçiminde üçe taksim etmi tir. Aristoteles’in bu me hur üçlü ilimler tasnifinde, Târîhin adı herhangi bir grupta geçmez. Bu nedenle slâm dünyasında “felâsife” adı ile

²⁶¹ M. Zeki Pakalın, “Koltuk Dersleri”, **Osmanlı Târîh Deyimleri ve Terimleri Sözlü ü**, stanbul, MEB Yay., 1983, C. II, s. 291

²⁶² Cahit Baltacı, a.g.e., s. 33

²⁶³ Kemal Faruk Molla, “Mehmed ah Fenari’nin Enmûzecü’l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılarda İlim Anlayı ı ve İlim Tasnifi”, **Divan: İmî Ara tırmalar**, Bilim ve Sanat Vakfı Yay., 2005, S. 18: 2005/1, s. 256

bilinen Farabî, bn Sina gibi Müslüman filozoflar, Aristoteles'i izleyerek ilimlerin sınıflandırılmasında Târihe yer vermemi lerdir.

Târih, slâm'da bir ilim olarak kabul edilmi ve dini ilimler arasında sayılmı tır. Mesela Harizmî, ilimleri eriat ilimleri ve yabancı kaynaklı ilimler diye tasnif ederek târihe ilmu'l-ahbâr adı altında birinci grupta yer verir. bnü'n-Nedim el-*Fihrist*'te, târihi üçüncü grupta, Arap grameri ve iiri arasına yerle tirmektedir.

Gazali (ö. 505/1111) de *hyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde, târihi, "ulûmu'l-âsâr ve'l-ahbâr" adı ile er'î ilimler grubunda, tefsir, fıkıh, kıraat gibi "tamamlayıcı ilimler" arasında saymaktadır.²⁶⁴

Fahredden Râzî ise ilimlerin tasnifine dair telif etti i *Hadâiku'l-Envâr* adlı eserinde 60 ilimden bahsediyor. Bu ilimler arasında hadis ilmiyle irtibatlı olarak zikretti i esmâü'r-ricâl ilminden sonra tevârih ve megâzî'yi tadad ediyor.²⁶⁵

Katip Çelebi tarafından Osmanlılar döneminde ilimler tasnifini konu alan ilk kitap olarak kabul edilen Abdurrahman Bistamî'nin (ö. 857/1453) *Kitâbü'l-Fevâhi'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye*'de zikredilen ilimler arasında; tevârih, megâzî ve siyeri görüyoruz.²⁶⁶

eyho lu'nun *Kenzü'l-Küberâ* isimli eserinde de zahirî ilimler arasında ahbâr (târih ve kısas-ı enbiyâ) zikrediliyor.²⁶⁷

Osmanlı medreseleri hem müfredat hem de yapılanma olarak Selçuklu-Anadolu Selçuklu dönemindeki medreselerle büyük ölçüde benzerlik arzeder. Bu durum hem siyâsî yapılanma olarak Osmanlıların mensup oldukları Türk-Fars gelene ine uygun dü er, hem de ulemâ tarafından sürdürülen ortak ilmî anlayı ve e itim müfredatının Osmanlı hakimiyeti altındaki co rafyaya yansımaları gösterir.

²⁶⁴ Kasım ulul, a.g.e., s. 41-43

²⁶⁵ Kemal Faruk Molla, a.g.m., s. 261-262

²⁶⁶ Molla, a.g.m., s. 258

²⁶⁷ Molla, a.g.m., s. 258

Kurulu döneminde, ilim gelene ini özellikle Sultan Bayezit döneminde yeniden düzenleyerek ilim hayatının süreklili ini mümkün kılan zemini in a edenlerden biri olan Fenârî ailesi²⁶⁸, tabii olarak kendilerinden sonraki pek çok ilmî çalı manın altında yer alan isimleri de yeti tirmi lerdir. Onların in â etti i zeminin verdi i imkandan hareket eden Osmanlı ulemâsı burhan, beyan, irfan geleneklerini kendilerinde cem ederek üç boyutlu bir bilgiye ula mı lardır. Nitekim ailenin ilk simalarından olan Molla Fenârî ve o lu Mehmed ah Fenârî, gazâ devrinin tabiatına da uygun olan kelâmî-irfânî çizgiyi Osmanlı co rafyasında ana-damar haline getiren ve Bistamî-Bedreddin çizgisinin hurufî yönelimlerini, in a ettikleri binanın içinde eriten isimler olmu lardır.²⁶⁹

Yukarıda zikredilen Fahreddin Râzi'nin eserindeki 60 ilme Mehmed ah Fenari 40 ilim daha ilave ederek bu sayıyı 100'e çıkarmı ve bu ilimleri *Enmûzecü'l-Ulûm* adlı eserinde tadad etmi tir.²⁷⁰

Mehmed ah önce ilimleri naklî/ er'î, aklî/felsefî ve âlet ilimleri olarak üçe taksim etmi , er'î ilimler arasında Siyer ilmini zikretmi tir.²⁷¹ Ayrıca Tevarih ve Kısas-ı Enbiyâ ilmi diye iki ilimden de bahsetmi tir.²⁷²

Mehmed ah Fenari de eserinde, di er ilim tasniflerinde görüldü ü gibi târih ilmini er'î ilimlerden kabul etmi ve hadis ilminden sonra âlet ilimleri olan sarf ve nahivden önce zikretmi tir. Zikretti i bu ilimler hakkında verdi i bilgiler kısaca unlardır:

Siyer: Hz. Peygamberin hayatından bahseder.

KıSas-ı Enbiyâ: Peygamberlerin hayatından bahseder.

²⁶⁸ Geni bilgi için bk. Tubanur Saraço lu, Molla Fenari ve Ailesinin Bursa Kültürüne Katkıları, **Basılmamı Yüksek Lisans Tezi**, Uluda Üniversitesi SBE, 2009)

²⁶⁹ Kemal Faruk Molla, a.g.m., s. 246; Ayrıca yazar, sahip oldukları bu özelliklere ra men hem Molla Fenari hem de Mehmed ah Fenari'nin ciddi tetkiklere konu olmadı ından yakınmaktadır.

²⁷⁰ Molla, a.g.m., s. 263

²⁷¹ Molla, a.g.m., s. 264

²⁷² Molla, a.g.m., s. 265

Megâzî: Hz. Peygamberin sava larından ve gazilerin menkıbelerinden bahseder.

Tevârih: Geçmi kavimlerin ahvalinden, ülkelerinden, merasim ve âdetlerinden, onların atalarından ve vefat târihlerinden bahseder.²⁷³

Mehmed ah Fenari'nin ilimlerin tasnifine dair yazdı ı bu eseri, Osmanlı dönemindeki en mükemmel ilimler tasnifi metni olan Ta köprüzade'nin *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûmuna* zemin te kil etmi tir.²⁷⁴

Ta köprüzade ilimleri, konuları olan eylerin varlık mertebelerindeki (ontolojik) düzenini esas alarak tasnif etmi tir. Müellif *Miftâhu's-Saâde* adlı eserinde, her eyin bir varlı a sahip oldu unu ve bu varlıkların da dört halde bulunabilece ini ifade eder: hattî, lafzî, zihnî, aynî.²⁷⁵

Lafzî vücudu bulunan varlıkları inceleyen ilimler arasında 18. sırada İmü't-Tevârih'i zikreder. 19. sırada zikretti i Ulûmü'l-Arabiye'nin içerisinde ise, Târih ilminin alt dalları olarak Siyer, Megâzî, Kısas-ı Enbiyâ, Menâkıb, Tabakât vs. ilimlerden bahseder.²⁷⁶

Bütün bu ilim tasniflerini göz önünde tuttu umuzda “târih”in, Müslümanlar elinde ilmî bir hüviyet kazandı nı ve slâmî ilimler arasına girdi ini görüyoruz. slâm târihi bu tasniflere göre, bir taraftan hadis ilmiyle irtibatlı hatta hadis ilminin bir ubesi kabul edilerek erî bir ilim sayılmı , di er taraftan ontolojik düzen esas alınarak yapılan ilim tasniflerinde âlet ilimleri arasında sayılmı tir.

Bu açıdan bakıldı nda Osmanlılar döneminde slâm târihinin bir ilim olarak bilindi ini ve okutuldu unu yani tedavülde olan ilimlerden biri oldu unu söyleyebiliriz. Fakat müfredatta geçmedi i için medreselerde okutulup okutulmadı nı bilemiyoruz. Belki slâm târihi, hususiyetle siyer ve megazi “hadis” derslerinde okutulmu tur. Buna

²⁷³ Kemal Faruk Molla, a.g.m., s. 267

²⁷⁴ Molla, a.g.m., s. 273

²⁷⁵ Süleyman Çaldak, “Ta köprüzade'nin Mevzuatu'l-Ulûmu'ndaki ilimler Tasnifi Üzerine”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazı , Fırat Üniversitesi Yay., 2005, C. 15, S. 2, s. 118

²⁷⁶ Çaldak, a.g.m., s. 122-124

“ahlak” derslerini de ilave edebiliriz. Ayrıca bütün slâmi ilimlerin târihi okutulurken slâm târihi bahis mevzuu olmak zorundadır. Bu lüzum da bizi bir ekilde slâm târihinin okutuldu una götürmektir.

2.1.2. Medrese Islâhâtı Dönemi

Tanzimat dönemi, Osmanlı devletinin içine dü tü ü askeri, siyasi ve ekonomik bunalımlara çözüm bulma çabalarının en yo un ya andı ı dönem olmu tur. Önceleri daha çok askeri alanla sınırlı kalan çözüm aray larının, daha sonra Batılıla ma, ça da la ma veya modernle me ekinde idare, ekonomi, hukuk ve nihayet e itim alanlarına do ru geni leyerek günümüze kadar uzanan millî bir hedef haline geldi i bilinmektedir. Belirlenen hedeflere varılablmesinin, ba latılan de i im sürecini devam ettirecek insanların yeti tirilmesine ba lı oldu u, bunun da e itimdeki amaç ve hedeflerin de i mesi anlamına gelece i açıktır. De i imi gerçekte tirecek e itim sisteminin olu turulmasında Tanzimatçıl arın iki seçene i bulunmaktadır: Geleneksel e itim kurumları olan medreselerin ıslah edilmesi ya da bunlar bir yana bırakılarak yeni bir sistemin kurulması. Bunlardan ikincisi tercih edilerek medreseler kendi haline bırakılmı ²⁷⁷ ve kamuoyunun dikkat oda ının dı ına itilmi lerdir.²⁷⁸

Tanzimat yıllarında özellikle hukuk ve idare alanlarındaki de i meler medreselerin etkinlik alanlarını da daraltmı tur. Medreseler için ilki hukuk, ikincisi yaygın ve örgün din e itimi ile ilgili iki faaliyet alanı bulunmaktadır. Tanzimattan itibaren özel hukuk dı ındaki alanlarda Batı hukuku esas alınarak yeni düzenlemelerin yapılması sonucunda, slâm hukukunun geçerli oldu u Müslüman tebanın özel hukuka ait davalarının görüldü ü eri mahkemelerde görev alacak hakimlerin (kadılar) yeti tirilmesi meselesi ele alınarak 1854 yılında Medrese-i Nüvvab açılmı tur. Medreselere kalan iki faaliyet alanından hukuk ile ilgili olarak, oldukça erken bir târihte yeni artlara uygun düzenlemeler ba lamı olmakla birlikte, din e itimi ve ö retimi ile ilgili olarak hem müftü, vaiz ve imam-hatip gibi yaygın; hem de mektep ve

²⁷⁷ Zeki Salih Zengin, “Kurtulu Sava ı Döneminde Medrese Ö retim Programları ve Ders çeriklerinin Düzenlenmesi Çalı maları”, **AÜ FD**, C. XLIV (2003), S. 1, s. 190

²⁷⁸ Ekmeleddin Hsano lu, “Osmanlı Medrese Târihçili inin İlk Safhası (1916-1965)”, **Bulleten**, Ankara, TTK Basımevi, C. LXIV: A ustos 2000, S. 240: 2001, s. 543

medreselerdeki örgün din eğitimi ve öğretiminin yeniden düzenlenmesi çalışmalarının gerçekleştirilmesi ancak II. Mevcutiyet döneminde mümkün olabilirdi.²⁷⁹ Bu dönemde, Tanzimatın modernleşme hareketinden beri ihmal edilen medreselere devletin ilgi göstermeye başladığı görülür. Medreselerin köklü ıslahı ve modernleşmeyle genel eğitimi sistemine uyum sağlaması için 1910 ve 1914'te iki yönetmelik çıkarılır.²⁸⁰

Ayrıca bu dönemde medreselerin târihi ve ıslahı hakkında birçok makale yazılmaya başlandı.²⁸¹ Bu makaleler münasebetiyle zihnimizde oluşan medrese imajı ve bu imaj üzerinden yapılan değerlendirmeler pek çok akademik yazıya konu olmuş ve günümüze kadar bu yanıltıcı imaj devam etmiştir. Osmanlı medreseleri ile ilgili makale ve kitaplarda çizilen bu imajda târihi gerçekler ile herhangi bir ilgisi olmadan, bir taraftan Avrupa'nın üstünlüğüne karşı duyulan geri kalma hislerinin tesiri ile modern yüksek eğitimi kurumu olarak Avrupa toplumlarının sosyo-kültürel muhitlerinde Roma hukukundaki corporation esasına dayalı olarak doğan, Osmanlıların ve genel olarak Müslümanların ancak on dokuzuncu yüzyılda kendi topraklarında kurmaya çalıştıkları bir çok fakülteye benzetilmiştir. Diğer taraftan ikinci Mevcutiyet devrinin siyasî tercihleri Osmanlı devletinin slâm dünyasındaki liderlik vasfının tebarüz ettirilmesi ve Hilafet makamına başlanılması politikaları için din eğitimi reforma tabii tutulurken böylece ıslah-ı medaris programına uygun düşecek târihi medrese modeli üretilmiştir. Osmanlı târihinin kesin bir çizgi ile parlak-karanlık veya ileri-geri gibi iki ana döneme ayrılmasına paralel olarak medreseler de bu anlayış içinde ele alınmış birinci dönem medreseleri ileri, ikinci dönem medreseleri geri medreseler olarak kabul edilmiştir. Bu yanıltıcı imajın sorgulanması konusunda günümüzde ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Fakat yine de bu imaj kolay kolay bertaraf olacak gibi görünmüyor. Çünkü neredeyse yüzyıldır tekrarlanarak katmerleşen bu imajlar, insanların zihinlerinde yenilemeleri hiç üzerinde düşünmeden yerleştirmelerini sağlıyor. Bu kolaycılık ve klişe söylem, Osmanlı modernleşmesini ve Cumhuriyet

²⁷⁹ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 190

²⁸⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., s. 543

²⁸¹ Arif Bey, "Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulema", **Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, Mayıs 1332, S. 2, s. 137-144; Emin Bey, "Târihçe-i Tarik-i Tedris", **İlmiye Salnamesi**, haz. Seyid Ali Kahraman-Ahmed Nezih Galitekin-Cevdet Dada, 1. Baskı, İstanbul, İret Yay., 1998, s. 533-543

Türkiyesi'nin dayandı ı dü ünçe temellerini anlamamızı da zorla tırıyor, meseleleri içinden çıkılmaz hale getiriyor.

2.1.2.1. Medreselerde slâm Târihi Dersleri

Osmanlı medreselerinde ba langıcından 20. yüzyıla kadar a a ı yukarı aynı dersler okutulmu , ders programlarında fazla bir de i iklik olmamı tır. Birkaç te ebbüs olduysa da ilk ciddi adım me ihata ba lı ders vekaletinin hazırladı ı program tasla mının 13 ubat 1910 târihinde Tabhane Medresesinde yapılan törenle kamuoyuna sunulmasıdır. Bu taslak bazı ufak de i ikliklerle 26 ubat 1910 târihinde Padi ahın tasdiğiyle *Medaris-i lmiye Nizamnamesi* adı altında yayınlanmı tır. Bu nizamnameye göre tedris süresi 12 yıl olacaktır ve sekizinci sene, medrese programlarına yeni eklenen derslerden Târih-i slâm dersi okutulacaktır. Dokuzuncu ve onuncu sene ise okutulacak dersler arasında Siyer dersi bulunmaktadır.²⁸²

İlk defa olarak bu nizamnameyle medreselerde slâm Târihi bir ders olarak okutulacaktı. Kanaatimizce bu dersin medrese programlarına girmesinde, 1908 yılında yayınlanan Müste rik Dozy'nin *Târih-i slâmiyet* adlı kitabının Osmanlı toplumunda olu turdu u infialin etkisi büyüktür. 1908 yılından itibaren, gazete ve dergi sayfalarında ba layan tartı malar kitap teliflerine dönü mü ve uzun yıllar devam etmi tır.

Her ne kadar medreseler için önemli bir adım olsa da bu nizamname tam olarak tatbik sahasına konamamı tır. Gereklı tahsisatlar yapılmayınca te ebbüs akim kalmı tır. Bu te ebbüsten dört sene sonra eyhulislâm Mustafa Hayri Efendi 1 Ekim 1914 Târihli *İslah-ı Medâris Nizamnamesi*'ni yayınlamı tır. Yeni yönetmelikle önce stanbul'daki medreseler Daru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi adı altında birle tirildiler. stanbul dı ındaki medreseler ise zamanla Daru'l-Hilâfe Medresesi'ne dahil olmak üzere “ta ra medreseleri” olarak isimlendirilerek yalnızca “Tali Kısımları” seviyesinde medreseler haline getirildiler. İave bir yenilik olarak bir de “Medresetü'l-Mütehassısîn” kuruldu.²⁸³

²⁸² *Beyanu'l-Hak*, C. 3, S. 65, 5 Cemaziyelevvel 1328 (21 Haziran 1910), s. 1300-1303

²⁸³ Mustafa Öcal, *20. Yüzyılda Türkiye'de Din E itimi: Ders Notları*, 2. Baskı, Bursa, Emin Yay., 2006, s. 25

Ö retim süresi 12 yıl olarak belirlenen Daru'l-hilâfe medresesi, üç bölümden oluşuyordu. Tali kısım-ı evvel, tali kısım-ı sani, kısım-ı âlî. Her kısmın ö retim süresi dört seneydi. Her kısım dörder sınıfı, sınıflar da dörder übeyi havîdir. Tali kısım-ı evvel'de birinci ve ikinci sınıfında haftada iki saat Târih-i Enbiya ve slâm dersi okunacaktı. Tali kısım-ı sâni'de yedinci sınıfta haftada iki saat Siyer-i Nebi, bir saat de Târih-i Din-i slâm ve Edyan dersi, sekizinci sınıfta ise bir saat Târih-i Din-i slâm ve Edyan dersi okunacaktı. Kısım-ı Âli'de ise slâm Târîhi dersi bulunmamaktadır. Burada ayrıca tali kısım-ı evvel Târih-i Enbiya dersi için Ahmed Cevdet Pa a'nın Kısas-ı Enbiya'sının, Târih-i slâm dersi için ise Efdalüddin Bey'in Muhtasar Târih-i slâm'ının okutulması kararla tırılmıştır.²⁸⁴ Tali kısım-ı sâni'de Siyer-i Nebi dersi için Siyer-i bn-i Hi am okunması mukarrer ise de matbu nüshası olmadığı için imdilik smail Hakkı Bey'in Mukaddemât-ı Siyer-i Celîle-i Nebvî'si ikmal olunduktan sonra Buhari'nin Kitabü'l-Megâzî'sinin tedrisi kararla tırılmıştır.²⁸⁵

Tablo 1: İslah-ı Medaris Nizamnamesi'ne göre Darulhilafe Medresesi'nde slâm Târîhi Dersleri

Ders Adı	Tali Kısım-ı Evvel	Tali Kısım-ı Sâni	Kısım-ı Âli
Târih-i Enbiya ve slâm	1. ve 2. sınıf Haftada 1 saat	-	-
Siyer-i Nebi	-	7. sınıf Haftada 2 saat	-
Târih-i Din-i slâm ve Edyan	-	8. sınıf Haftada 1 saat	-

²⁸⁴ Hamit Er, Medreseden Mektebe Geçi Sürecinde Darülhilâfe Medreseleri, İstanbul, Ra bet Yay., 2003, s. 76

²⁸⁵ Hamit Er, a.g.e., s. 78

Tablo 2: Darulhilafe Medresesinde slâm Târihi Derslerinde Okutulan Bazı Eserler

Ders Adı	Tali Kısım-ı Evvel	Tali Kısım-ı Sâni	Kısım-ı Âli
Târih-i Enbiya ve slâm	- Ahmed Cevdet Pa a, Kıyas-ı Enbiya - Efdalüddin Bey, Muhtasar Târih-i slâm	-	-
Siyer-i Nebi	-	- zmirli smail Hakkı, Mukaddimât-ı Siyer-i Celile-i Nebevî -Buharî, Kitabü'l-Megâzî	-
Târih-i Din-i slâm ve Edyan	-	-	-

Daru'l-Hilâfe Medresesi Tâlî Kısım-ı'ndaki slâm Târihi Hocaları:

Siyer-i Nebî: Rizeli Ali Haydar Efendi; taliye yedinci ve sekizinci sınıf, birinci ubeye siyer-i nebî dersine; Köstenceli Mehmed Rıza Efendi; taliye yedinci ve sekizinci sınıf, ikinci ubeye siyer-i nebî dersine; Hâdimî Hüseyin Hâmid Efendi; taliye yedinci ve sekizinci sınıf, üçüncü ubeye siyer-i nebî dersine; Hâdimî Abdullah Efendi; taliye yedinci ve sekizinci sınıf, dördüncü ubeye siyer-i nebî dersine girmektedir.²⁸⁶

Târih: Recep Efendi; taliye ikinci sınıf, birinci ve ikinci ubeye Târih-i enbiya ve hulefâ dersine, Tahiru'l-Mevlevî Efendi; taliye ikinci sınıf, üçüncü ve dördüncü ubeye Târih-i enbiya ve hulefâ dersine, Mahmud Esad Efendi; tâliye sekizinci sınıf birinci ube târih-i islâm ve edyân dersine, Karahisarlı Kâmil Efendi; tâliye sekizinci sınıf ikinci ube târih-i islâm ve edyân dersine, Silifkeli Mehmed Emin Efendi; tâliye sekizinci sınıf üçüncü ube târih-i islâm ve edyân dersine, Kalkandelenli Hur it Efendi; tâliye sekizinci sınıf dördüncü ube târih-i islâm ve edyân dersine girmektedir.²⁸⁷

²⁸⁶ Hamit Er, a.g.e., s. 103

²⁸⁷ **Ceride-i İmiye-İslah-ı Medarise Dair Nüsha-i Fevkalade**, 20 Zilkade 1332/27 Eylül 1330 (1914), s. 249-252; Hamit Er, a.g.e., s. 108

Tablo 3: Darulhilafe Medresesi 1914 Yılı slâm Târihi Derslerine Giren Bazı Hocalar

Ders Adı	Tali Kısım-ı Evvel		Tali Kısım-ı Sâni		
	b.	kinici Sınıf	b.	Yedinci Sınıf	Sekizinci Sınıf
Târih-i Enbiyâ ve Hulefâ	1.	Receb Efendi	1.		
	2.		2.		
	3.	Tâhirü'l-Mevlevî	3.		
	4.		4.		
Siyer-i Nebî	1.		1.	Rizeli Ali Haydar Efendi	
	2.		2.	Köstenceli Mehmed Rıza Efendi	
	3.		3.	Hadimî Hüseyin Hâmid Efendi	
	4.		4.	Hâdimî Abdullah Efendi	
Târih-i slâm ve Edyân	1.		1.		Mahmud Esad Efendi
	2.		2.		Karahisarlı Kâmil Efendi
	3.		3.		Silifkeli Mehmed Emin Efendi
	4.		4.		Kalkandelenli Hur id Efendi

1916 yılında hazırlanan İmiye Salnamesi'ne göre Daru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi slâm Târihi Hocaları:

Tali kısım-ı Evvel, Târih-i Enbiyâ ve slâm Müderrisleri: Recep Efendi, Tahiru'l-Mevlevî Efendi, Abdullah Efendi, Emin Efendi, Hüseyin Efendi.²⁸⁸ Tali kısım-ı Sâni, Siyer-i Nebvî Müderrisi Rıza Efendi, Târih-i Din-i slâm ve Edyan Müderrisi ise Mahmud Esad Efendi'dir.²⁸⁹

Tablo 4: Darulhilafe Medresesi 1916 Yılı slâm Târihi Derslerine Giren Bazı Hocalar

Ders Adı	Tali Kısım-ı Evvel	Tali Kısım-ı Sâni
Târih-i Enbiyâ ve slâm	Receb Efendi Tâhirü'l-Mevlevî Abdullah Efendi Emin Efendi Hüseyin Efendi	
Siyer-i Nebî		Receb Efendi

²⁸⁸ İmiye Salnamesi, haz. Seyid Ali Kahraman..., s. 183-184

²⁸⁹ İmiye Salnamesi, haz. Seyid Ali Kahraman..., s. 180

Târih-i Din-i slâm ve Edyân		Mahmud Esad Efendi
------------------------------------	--	--------------------

1917 yılında eyhulislâm Musa Kazım Efendi 16 maddelik “Medaris-i İmîye Hakkında Kanun”u çıkarttırmı tır. Bu kanunla Darulhilafe Medreseleri ö retim süreleri üçer yıl olan btidai Hariç, btidâi Dâhil ve Sahn adlarıyla üç kısma ayrılmı ayrıca bunların üstünde 3 yıllık Medrese-i Süleymaniye kurulmu tur. Keza, medrese için bir de hzârî (Hazırlık) Sınıfı ihdas edilmi tır. Ders cetvellerine baktı ımızda; ibtidai dahil kısmının birinci sınıfında bir saat, ikinci sınıfında iki saat slâm Târihi dersi bulundu unu görüyoruz. btidai hariç kısmında; birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda birer saat slâm Târihi dersi oldu u görülüyor. Medrese-i Süleymaniye’de ise; kelam ve hikmet ubesinde haftada bir saat Târih-i edyan ve din-i slâm isimli bir ders kar ımıza çıkıyor.²⁹⁰

Tablo 5: 1917’deki Düzenleme Sonrasında Darulhilafe Medresesi slâm Târihi Dersleri

Ders Adı	btidai Hariç	btidai Dâhil	Sahn	Medrese-i Süleymaniye
slâm Târihi	1., 2. ve 3. sınıf Haftada 1 saat	1. sınıf (1 saat) 2. sınıf (2 saat)	-	-
Târih-i Din-i slâm ve Edyan	-	-	-	Kelam ve Hikmet ubesi’nde Haftada 1 saat

Daha sonra Daru’l-Hilâfe medreseleri için iki düzenleme daha yapılmı tır. Bunlar ders programlarına yönelik düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerin ilki 1922 yılında stanbul’da hazırlanmı tır. Bu düzenlemeye göre e itim süresi her kısımda üç sene olan DHA’nın hzari (Hazırlık) Sınıfı için hazırlanan ders programında her sene haftada iki saat “Târih-i slâm” dersi bulunmaktadır.²⁹¹

²⁹⁰ Mustafa Öcal, a.g.e., s. 41-48

²⁹¹ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 194

Tali kısm-ı evvel (btidâ-i Hâriç)’in ders programında ise slâm Târihi dersi bulunmamaktadır.²⁹²

Tali kısm-ı sâni (btidâ-i Dâhil)’nin ders programında “Siyer-i Nebevi” dersi bulunmaktadır. Birinci sınıfta haftada 2 saat, ikinci ve üçüncü sınıfta ise haftada bir saat okutulacaktır.²⁹³

Kısm-ı âlî (sahn)’nin ders programında slâm Târihi dersi yoktur.²⁹⁴

Medresetü’l-Mütehassisîn (Süleymaniye)’in ders programında Kalam ve Hikmet ubesi’nin dersleri arasında her sene haftada iki saat okutulacak “Târih-i edyan ve din-i slâm” dersi bulunmaktadır.

Tablo 6: 1922’deki Düzenleme Sonrasında Darulhilafe Medresesi slâm Târihi Dersleri

Ders Adı	Tali Kısm-ı Evvel (btidai Hariç)	Tali Kısm-ı Sâni (btidai Dâhil)	Kısm-ı Âlî (Sahn)	Medresetü’l-Mütehassisîn (Medrese-i Süleymaniye)
Siyer-i Nebî	-	1. sınıf (2 saat) 2. ve 3. sınıf (1 saat)	-	-
Târih-i Din-i slâm ve Eryan	-	-	-	Kalam ve Hikmet ubesi 1., 2. ve 3. sınıflarında haftada 2 saat

1923 yılında Darülhilâfe Medreseleri’nin ders programlarına yönelik ikinci bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre diğer kısımların öretim sürelerinde bir değişiklik olmamakla birlikte ihzari (hazırlık)sınıfı öretim süresi 2 seneye indirilmiştir ve daha önceki programda “Târih-i slâm” adıyla verilen slâm Târihi dersi “Târih ve siyer musahabeleri” adını almıştır. Birinci sınıfta haftada iki, ikinci sınıfta ise haftada bir saat

²⁹² Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 199

²⁹³ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 205

²⁹⁴ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 209

okutulacak olan²⁹⁵ bu dersin içeri i ile ilgili bilgilerin verildi i kısımda adı “Siyer ve Menakıp Musahabeleri” olarak geçmektedir.²⁹⁶

Tali kısm-ı evvel (btidâ-i Hâriç)²⁹⁷ ve Tali kısm-ı sâni (btidâ-i Dâhil)²⁹⁸ ve kısm-ı evvel (sahn)’in ders programlarında slâm Târihi dersi bulunmamaktadır.

Medresetü’l-Mütehassisîn (Süleymaniye)’in programında ise Tefsir ve Hadis ubesi dersleri arasında haftada kaç saat okutulaca ı belirtilmeden ikinci sınıfta okutulacak Hadis dersine mukaddime olmak üzere “Târih-i Din-i slâm” okutulaca ı belirtilmi tir.²⁹⁹ Ayrıca Kelam ve Hikmet ubesi’nde her sınıfta haftada iki er saat “Târih-i Eryan ve Din-i slâm” dersi okutulacaktır.³⁰⁰

slâm Târihi boyunca dini görevleri ifa eden elemanlar ço unlukla genel nitelikli medreselerden yeti en insanlar olmu tur. Osmanlı Devleti’nin son döneminde ise, bir taraftan medrese ıslah faaliyetleri devam ederken di er yandan da aynı yıllarda sırf din görevlileri yeti tirmek maksadıyla özel amaçlı yeni bazı medreseler açılmaya ba lanmı tır. Medresetü’l-Vâizîn, Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutebâ, Medresetü’l- r âd gibi.

Medresetü’l-Vâizîn 1912 yılında yalnızca vaiz yeti tirmek amacıyla açılmı tur. İlk iki yıl pek iyi sonuç alınamayan Medresetü’l-Vâizîn’i eyhulislâm Mustafa Hayri Efendi 19 ubat 1914 Târihinde çıkard ı nizamname ile yeniden düzenlemi tir. Ö retim süresi 4 yıl olarak belirlenen bu medresenin ders programında birinci ve ikinci sınıfta haftada birer saat “Siyer-i Nebi ve Târih-i slâm” dersi bulunmaktadır.³⁰¹

Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutebâ; imam ve hatip yeti tirmek üzere Evkaf Nezareti’ne ba lı olarak 1913 yılında stanbul’da kurulmu tur. Orta mektep seviyesinde

²⁹⁵ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 195

²⁹⁶ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 195

²⁹⁷ Bk. Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 200

²⁹⁸ Bk. Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 205

²⁹⁹ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 214

³⁰⁰ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 215

³⁰¹ Mustafa Öcal, a.g.e., s. 50-55

vebir kurs gibi dü ünülen bu medresenin dersleri arasında ayrıca bir slâm Târihi dersi bulunmamaktadır.³⁰²

Medresetü'l- r âd ise Evkaf Nezareti'ne ba lı olarak kurulan fakat iyi netice alınamayan Medresetü'l-Vâizin ve Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ'nın 1919 yılında birle tirilmesiyle olu mu tur. Fakat bu sefer yönetimi Me ihat'e ba lı olan Daru'l-Hikmeti'l- slâmiye'ye verilmi tir. Vâizin ve Eimme ve Hutebâ olarak iki ubeye ayrılan bu medresenin vaizin ubesi dersleri arasında yine "Siyer-i Nebi ve Târih-i slâm" dersi bulunmaktadır.³⁰³ 1923 yılında Medresetü'l- r ad'ın ders programlarında düzenleme yapılmı tir. Bu düzenlemeye göre medresenin Vâizin kısmının ders programında "Târih-i slâm" ve "Siyer-i Enbiya ve Menâkıb" adlı slâm Târihiyle alakalı iki ders bulunmaktadır. "Târih-i slâm" dersi birinci ve ikinci sınıfta iki saat, üçüncü sınıfta ise bir saat okutulacaktır. "Siyer-i Enbiya ve Menâkıb" dersi ise her sınıfta birer saat okutulacaktır.³⁰⁴

Bu yeni medreselerin dı nda Kudüs'te 1915'te Selâhiye adıyla me hur Selahaddin-i Eyyubi Külliye-i slâmiye'si açılmı tir.³⁰⁵ Ö retim süresi toplam on sene olan³⁰⁶ bu medresenin Târih dersleri arasında birinci ve ikinci sınıfta iki er saat "Siyer-i Nebi" dersi, dördüncü sınıfta iki saat, be inci sınıfta da bir saat "Arap ve slâm Târihi" dersi, onuncu sınıfta ise haftada bir saat içeri i slâm dini Târihi olan "Târih-i edyan" dersi bulunmaktadır.³⁰⁷ ngilizlerin 1917'de Kudüs'ü i galiyle beraber bu medrese de kapanmı tir.³⁰⁸

1921 yılında TBMM tarafından hazırlanan ve Ankara Hükümeti'nin kontrolü altındaki bölgelerdeki medreselerin ıslahını hedefleyen Medaris-i lmiye Nizamnamesi'nde lmiye ve Daru'l-Hilâfe adlarıyla iki tür medreseden bahsedilmektedir. 1914 yılındaki ıslah çalı malarının ürünü olan Daru'l-Hilâfe

³⁰² Mustafa Öcal, a.g.e., s. 58-59

³⁰³ Mustafa Öcal, a.g.e., s. 60-61

³⁰⁴ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 223

³⁰⁵ Ya ar Sarıkaya, a.g.e., s. 183

³⁰⁶ Ya ar Sarıkaya, a.g.e., s. 184

³⁰⁷ **lmiye Salnamesi**, haz. Seyid Ali Kahraman..., s. 561

³⁰⁸ Ya ar Sarıkaya, a.g.e., s. 184

Medreseleri, aradan geçen zaman içerisinde İstanbul ile sınırlı kalarak tade yeterince yaygınla tırlanamamı tır. Bu durumda Darü'l-Hilâfe te kilâtına giremeyen birçok medrese bulunmaktadır. te 1921 yılında Ankara'da hazırlanan Medâris-i İmiye Nizamnamesi'nin asıl amacı; Darü'l-Hilâfe te kilatı içine giremeyen İmiye Medreselerinin, ba ka bir te kilat altında toplanarak verimli hale getirilmesidir. Nizamname hükümlerine göre idaresi planlanan bu medreseler için ayrı bir program hazırlanmakla birlikte, yer verilen derslerin içerikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.³⁰⁹

Anadoludaki medreseler Taliye mertebesinde dir. Yani kısım-ı evvel ve kısım-ı saniden oluşur, âli kısmı yoktur. Kısım-ı âli sadece İstanbul'daki Darulhilâfe'de vardır. Nizamname'de, İmiye Medreseleri için hazırlanan ders programına göre, 6 senelik kısım-ı evvel'in altıncı sınıfında haftada üç saat olmak üzere Târih-i slâm dersi okutulacağı belirtiliyor.³¹⁰ Kısım-ı sani'nin programında slâm Târihi dersi bulunmamakta bunun yerine onuncu sınıfta haftada iki saat okutulacak bir "medeniyet-i islâmiye Târihi" dersi ve on ikinci sınıfta haftada iki saat okutulacak olan "İfa" dersi bulunmaktadır.³¹¹

Medreseleri hem İstanbul'da hem de tade bir nizam ve intizama sokarak, belli bir disiplin içerisinde, gerekli te kilatlarını kurmak suretiyle ıslah ve ihya etmeye çalışıldı. 1 sırada, I. Cihan Harbi tüm iddetiyle devam ediyordu. Almanya safında yer almaları sebebiyle Osmanlılar, bir çok cephede dü mana karşı aynı anda karşılık vermek zorunda kalmı tı. Ayrıca Devlet-i Aliyye'nin hazinesinin iç ve dış banka ve bankerlere bo azına kadar borçlanmasına neden oluyordu. Bu artlar altında yapılacak reformlar ne kadar mükemmel olursa olsun, onu uygulayacak eleman ve onun uygulanmasını sağlayacak para olmadı tı süreçte ka ıt üzerinde kalmaya mahkumdur. te bu sebeple 1910'dan beri yapılan muhtelif ıslah girişimleri, beklenen neticeleri verememi , aslında verecek vakit de bulamamı , arzulanan hedeflere ulaşamamı tır. Zira savaş boyunca onlarca medrese kapalı kalmı , bilhassa tade ö retim hemen hemen durmu tu.

³⁰⁹ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 192

³¹⁰ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 216

³¹¹ Zeki Salih Zengin, a.g.m., s. 217

Onlarca medrese de baskın ve yangın gibi sebeplerle harap olmu , adeta yerle bir edilmi tir. stanbul'da ise her ne kadar ö retim kesilmedi ise de talebe sayısı önemli ölçüde dü mü , çok sayıda medrese talebesi askere alınmı tır.³¹² Harbin bitimiyle Ankara hükümeti de bazı düzenlemelerle medreseleri ıslah etmeye çalı mı fakat bu çalı malar hükümetin politikalarının de i mesiyle akamete u ramı ve nihayet 3 Mart 1340 (1924)'da çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla medreseler Maarif Vekaleti'ne devredilmi , Vekalet de medreseleri kapatmı tır.

Genel olarak bu medreselerin orta kısımlarının ders programları daha sonra açılacak olan mam Hatip Okulları'na örnek te kil etmi tir. Orta seviye medreselerin slâm Târihi dersleri de mam Hatip Liseleri slâm Târihi derslerine örnek olmu tur.

2.2. Darülfunun'da slâm Târihi Dersleri

2.2.1. Dârülfünûn Fikrinin Ortaya Çıkı ı

Osmanlı Devleti XVIII. Yüzyıl ba larından itibaren özellikle askerî ma lûbiyetlerle olu an psikoloji içerisinde kendi sistemini yetersiz görmeye ba lamı tır. Önceleri askeri ma lubiyetlerin ve idaredeki bozulmaların “kanun-i kadime dönme” ekinde özetlenebilecek bir dizi ıslâhâtla önlenebilece i dü ünülürken bu yüzyıl ba larından itibaren adım adım yeni usul ve müessese (nizam-ı cedid) aray ları içerisine girilmi tir.

Askeri alandaki üstünlü ü kabul edilen Batı'nın, bu üstünlü ü sa ladı ı dü ünülen sava teknikleri ve stratejisinin Osmanlı'ya getirilmesi karargir olunca nihayet 1773(1187) yılında ilk askeri mektep Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun açılmı tır. Nizam-ı cedid adıyla batı tarzı pek çok düzenleme yapan III. Selim döneminde 1793 (1210)'te Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun açılmı , bunu 1826(1242)'de açılan Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamure takip etmi , 1834(1250) yılında da Mekteb-i Ulûm-i Harbiye ve Mızıka-i Hümayun Mektebi açılmı tır.

³¹² Ya ar Sarıkaya, a.g.e., s. 188-189

E itim-ö retim tarzından kıyafete kadar pek çok şeyin Batı'dan iktibas edildi i bu ilk askeri mekteplerin açt ı yolda sivil mekteplerin de açılmasıyla yürümeye devam edilmi tir. 1254 (1838) yılında Rü diye Mektepleri, Gurebâ Mektepleri ve Mekteb-i Maarif-i Adliye, 1255(1839) yılında da Mekteb-i Ulûm-i Edebiye açılmış tır.³¹³

Sivil mektepler ile Tanzimat döneminde devletin en mühim i i haline gelen “halkın e itilmesi” meselesi halledilmeye çalış ılmış tır. E itimin halka yayılması, bilgili ahlaklı insanlar yeti mesi, memleketin imarı ve halkın refahı için elzem kabul edildi i için bu dönemde yeni okullar açılmaya devam etmi tir. Bunlardan biri de medrese di nda yeni bir yüksek e itim müessesesi olacak “Dârulfünûn”dur.

“Fenler evi” manasına gelen Dârulfünûnun o günün artlarında medreseden ayrı bir müessese oldu unu çarpıcı bir ekilde ortaya koymak için bu ad verilmi olmalıdır. Arapça lügatlerde hal, çe it, hile, aldatma, oyalama, zahmet ve süsleme manasına gelen “Fen” kelimesi slâm alimleri tarafından “lim” manasında da kullanılmış tır. Geç devir Arap edebiyatında “fen” kelimesi bir bilimin ayrıldı ı dal, ço ulu “fünun” de i ik bilim dalları manasında da kullanılmış tır. Osmanlılarda fen kelimesi ise cins, tür, hal, bilim dalı gibi Arapça ve Farsçadan intikal eden manaları ihtivâ etti i gibi, on dokuzuncu asırda mü âhede, deney ve isbâta dayalı bilimlere denilmeye ba lanmış tır. te fen kelimesinin ço ulu olan “Fünun” kelimesi, o dönemin literatüründe her zaman “ulûm ve funûn”³¹⁴ terkinde kullanılırken “ulûm” (yani ilimler, daha çok dini ilimler) kelimesinden ayırt edilmi ve Darulfünûn terkinde yalnız kullanılmış tır. Bu da, müessesenin daha çok “fen” kelimesiyle e anlamlı olarak yeni tip Batı kaynaklı bilimlerin e itiminin yapılaca ı bir müessese ekinde dü ünüldü ünü göstermektedir.”³¹⁵

³¹³ Geni bilgi için bk. Osman Ergin, **Türkiye Maarif Târihi**, İstanbul, 1940, C.II, s. 264-343

³¹⁴ Ayrıntılı bilgi için: İsmail Kara, a.g.e., s. 126-197; Osman Ergin, a.g.e., s. 454-461

³¹⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darulfünûn Târihçesine Girişlik Teebbüs”, **Belleten**, 1990, C. LIV, S. 210, s. 699

2.2.2. İlk Tebbüsler

2.2.2.1. Birinci Tebbüs

Sultan Abdülmecit Ocak 1845'te Meclis-i Vâlâ'yı ziyaretinde okunan hatt-ı erifinde, meleketin imarı için alınması gereken ıslâhât tedbirlerini -vezirlerini sert bir dille ikaz ederek-ortaya koymuştur. Sadrazam ve vekillere şöyle uyarıda (tenbih) bulunur:

"En önemli ideal ve amacımız olan ülkenin ve halkın mamuriyetini (bayındırlığı, gelişmesi, refahı) sağlamak için ne türlü tedbirler gerekli ise bir an önce alınıp uygulansın (...) ve tüm vekillerin yekvücut görüşleriyle mesele düşünülsün. Böyle bir amacın gerçekleştirilmesi için din ve dünya hayatlarında halkın bilgisizliğini giderilmesine başlanmalıdır. İlimlerin ve fenlerin kaynağı ve sanayinin meydana çıktığı yer olan gerekli okulların icadı (düşünüldüğü) ve yapılması, benim için hayatın en önemlisidir (akdem-i umur). Bu nedenle ülkenin uygun yerlerinde gerekli okullar açılarak halkın eğitilmesi çaresine bakılsın (...)" diye, Rüşdiyelerin geliştirilmesine, Darülfünun'un kurulmasına tebbüslerine vs. Abdülmecit'in bu uyarısından sonra gidilmiştir.³¹⁶ Bu hatt-ı eriften sonra Meclis-i Vâlâ, eğitimi düzenlemek için ilmiye, seyfiye ve kalemiye ashabından mürekkep olmak üzere bir Meclis-i Muvakkat kurulmasına karar vermiştir. Kurulan bu geçici meclisin hazırladığı layihada yatılı bir Dârülfünûn'un tesisinden bahsedilmiştir.³¹⁷ Bu müesseseye amaçlanan ilk hedef, devlet hizmetini daha iyi bir şekilde yürütecek memur yeti tirmektir.³¹⁸

Meclis-i Vâlâ'nın 21 Temmuz 1846 Tarihli mazbatasında Dârülfünûn, malumat ve hüsn-i ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese, gerekli bilgileri sağlamaklayan bir kurum olarak düşünülmektedir.³¹⁹

³¹⁶ Yahya Akyüz, "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Layihası", **AÜ Osmanlı Târîhi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 3, 1992, s. 104

³¹⁷ Osman Ergin, a.g.e., C. II, s. 453

³¹⁸ Ekmeleddin Hsanoğlu, a.g.m., s. 702; **BOA** .DH, 6634

³¹⁹ Ekmeleddin Hsanoğlu, a.g.m., s. 703

Yine bu mazbatada daimi bir Maarif Meclisi kurulması kararla tırılmı tır.³²⁰

Kasım 1846'da Dârülfünûn binasının in ası için Mimar Fossati ile mukavele yapılmı ve in aat ba lamı tır. Fakat bu in aat yıllarca sürmü nihayet 1865'te in aat bitmi fakat binayı Maliye Nezareti devralmı tır.

Dârülfünûna mahreç olması için 1849 senesinde “Valide Mektebi” açılmı , kısa bir süre sonra bu mektebin ismi “Darulmaarif” olmu tur.³²¹ Darülfünun kurulma hazırlıkları devam ederken, Daimî Maarif Meclisi tarafından alınan bir kararla, Darulmaarif binasında 1851'de Encümen-i Dâni kurulmu tur .³²² Cevdet Pa a'nın da yer aldı ı bu encümen, Dârülfünûn'da okutulacak ders kitaplarını hazırlamakla vazifelendirilmı tır.³²³ Nizamnamesinin sekizinci bendinde: “fünuna ve sanayie dair yazılacak kitapların herkesin anlayaca ı surette Türkçe olmasına dikkat ve ihtimam olunacaktır” kaydı vardır.³²⁴

Bu encümen kendisinden beklenen ders kitabı hazırlama görevini yerine getirememi tır. Zira 1863'te Dârülfünûn'da serbest derslere ba lanıldı ında Encümen-i Dani 'in burada okutulmak üzere tek bir eser dahi hazırlamamı oldu u görülür.³²⁵

1857 yılında Maarif-i Umumîye Nezareti kurularak bütün bu meclisler tek çatı altında toplanmı tır. Ayrıca yine bu sene içerisinde açılacak Dârülfünûn'a dönü lerinde muallim olarak tayin edilmek gayesiyle Avrupa'ya iki ki i gönderilmesine ve bunlardan birinin riyaziyat di erinin tabiiyat tahsil etmesine karar verilmi tır. Bunlar, Hoca Tahsin Efendi ile Selim Sabit Efendi'dir.³²⁶

Devrin Sadrazamı Keçecizade Fuad Pa a, Dârülfünûn in asının tamamlanmasının gecikece ini görerek, resmen açılmasını beklemeksizin bazı derslerin

³²⁰ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 702

³²¹ Mehmet Ali Aynî, **Darülfünun Târihi**, haz. Aykut Kazancıgil, stanbul, Kitabevi Yay., 2007, s. 10; Mahmud Cevad bnü' - eyh Nâfi, **Maarif-i Umûmiye Nezareti Târihçe-i Te kilat ve crââtı**, haz. Taceddin Kayao lu, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2001, s. 37-40

³²² Azaları için bk. Mehmet Ali Ayni, a.g.e., s. 10-11

³²³ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 704

³²⁴ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 10

³²⁵ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s.704

³²⁶ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 12; Mahmud Cevad, s. 58-59

serbest olarak umum için konferans ekinde okutulmasını uygun görmü tür.³²⁷ Darulfünûn'un bazı odaları dersane ekline sokulmu ve Avrupa'dan da bir hayli fizik, kimya, heyet aletleri ve madeniyat örnekleri getirtilmi tir. Ayrıca bu bina içinde ismi tespit edilemeyen bir zatın hediye etti i çe itli dillerde yazılmış 4000 cilt kitaptan müte ekkil bir de kütüphane kurulmu tur.³²⁸

Dârulfünûn'da konferanslar (ders-i âm) Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından Edhem Pa a nezâreti altında 13 Ocak 1863 (22 Recep 1279) saat 6'da Maadin-i Hümayun Reisi Kimyager Dervi Pa a'nın konu masıyla açılmış tir.³²⁹

Dervi Pa a'nın fizik dersleriyle ba layan konferanslar halkın büyük ilgisiyle mazhar olmu konferans salonu tamamen dolmu tur. Bu itibarla 3 ubat 1863 (13 aban 1279) Târihli Meclis-i Vâlâ mazbatasında Dervi Pa a'ya te ekkür edilmi , Divan-ı Muhâsebât Reisi Ahmet Vefik Efendi'nin (pa a) Târih ve Divan-ı Zabtiye Reisi Salih Efendi'nin zooloji, botanik ve jeoloji konularını içine alan ilm-i mevalid (tabii ilimler) dersleri vermesi kararla tırılmış tir. Daha sonra da Mekteb-i Mülkiye co rafya hocası Mehmed Cevdet Efendi co rafya dersleri okutmaya ba lamı tir. Okutulan derslerin sayısı be tir: fizik, kimya, tabii ilimler, Târih ve co rafya. Astronomi dersi okutulması da dü ünülmü tür fakat dersi okutması istenilen Mekteb-i Bahriye'den Said Efendi Londra'ya gidece inden, bu derse Said Efendi'nin dönü ünde ba lanması kararla tırılmış tir.³³⁰

Derslere ra betin fazla olmasıyla her ne kadar halkın e itilmesi meselesi açısından bu dersler faydalı olsa da neticede bu faaliyete yüksek ö renim kurumu faaliyeti denemez. Dârulfünûn'un nizamnamesi hazırlanmamı ve eksikleri giderilemedi i için bir müessese haline gelememi tir.

1865'te in aatı biten Dârulfünûn binası Maliye Nezareti'ne tahsis edilmi , Dârulfünûn için yeni bir bina yapılması kararla tırılmış tir. Bu yeni binanın in aatı bitene

³²⁷ Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 13

³²⁸ Osman Ergin, a.g.e., C. II, s. 458; Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 13

³²⁹ Ekmeleddin İhsano lu, a.g.m., s.707; Mehmet Ali Aynî, a.g.e., s. 13

³³⁰ Ekmeleddin İhsano lu, a.g.m., s.708-709,

(1869) kadar derslerin yapılabilmesi için Mekteb-i Mülkiye'ye tahsis edilen Nuri Pa a Kona 1 kiralannmı tır. Bir müddet sonra bu kona ın bütün muhteviyatıyla yanmasıyla dersler kesilmi tir.³³¹

2.2.2.2. kinci te ebbüs

Fransa'nın etkisiyle hazırlanıp³³² 1869 yılı ba larında yürürlü e giren ve II. Me rutiyet'e kadar geçerli olan Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 51 maddesi Dârulfünûn ile ilgili olup, bu maddelerde Dârulfünûn'un idari, ilmi, mali ve hukuki durumu belirtilmektedir.³³³ Nizamnamenin 79. Maddesinde "Dersaadet'te Darulfünûn-i Osmanî namıyla bir medrese-i ilmiye te kil olunması" tasrih olunmu tur.³³⁴

Nizamnâmeğe göre Dârulfünûn, Hikmet(Felsefe) ve Edebiyat, İm-i Hukuk ve Ulum-i Tabiiye ve Riyaziye ubelerinden olu maktadır. Nizamnamede Felsefe ve Edebiyat ubesi dersleri unlardır:

- İm-i terki b-i vücud-i insan ve ilm-i ahvâl-i nefis (Biyoloji ve Psikoloji)
- Mantık
- Meânî ve Beyan (Retorik)
- Kelam
- Ahlak
- Hukuk-i tabiye
- Târi h
- Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca, Yunanca ve Latince gramerleri ve aruz
- Târi h-i Umûmî

³³¹ Ekmeleddin İhsano lu, a.g.m., s. 710-712; Mehmet Ali Ayni, a.g.e., s. 18

³³² Yahya Akyüz, a.g.m., s. 102; Ekmeleddin İhsano lu, a.g.m., s. 713-714

³³³ Ekmeleddin İhsano lu, a.g.m., s. 713

³³⁴ Mehmet Ali Ayni, a.g.e., s. 20

- Arkeoloji ve Nümizmatik³³⁵

Nizamnamedeki bu ders programı, gerek hoca, gerekse kitap bulma güçlü ü yüzünden de i ikli e u ramı tır. İlk sene Mahmud Efendi'nin "Târih" dersi müfredatta bulunmakla beraber ikinci yıl bu ders kaldırılmış tır. Üçüncü ve dördüncü yıl müfredatta Ahmed Hilmi Efendi'nin okutacağı bir "Târih" dersi bulunmaktadır.

n aatı tamamlanan yeni Dârülfünûn binasının eksiklerinin giderilmesiyle ubat 1870'de e itim-ö retim ba lamı tır. Ayrıca Paris'ten satın alınan kitaplarla bir kütüphane kurulmu tur. Alınan kitapların listesi incelenecek olursa Avrupa'da yaygın bir felsefî anlayı olan hümanizm ve pozitivistimin bütün belli ba lı eserlerinin bu listeye dahil edildi i görülmektedir. Mekteb-i Sultani müdürü Mösyö Sava tarafından hazırlanmış olan bu listede bilim, Târih, co rafia, tıp, edebiyat, felsefe ve sair konularda eserler bulunmaktadır.³³⁶

İlk te ebbüste konferans ekinde tertip edilen, bu ikinci te ebbüste ise bazı tahavvülata maruz kalsa da ders programlarında yer alan Târih dersi ve yine bu dönemde satın alınan kitaplar ve bu kitapların mahiyeti göz önüne alınınca artık bu müessesede Batıda ortaya çıkan yeni Târih telakkileri ve felsefelerinin ö retilmeye ba landı ı söylenebilir.

Dârülfünûn açılı töreninde Maarif Nâzırı Safvet Pa a, Meclis-i Kebir-i Maarif Reisi Münif Pa a, Dârülfünûn Müdürü Tahsin Efendi, Meclis-i Maarif azası Aristoklis Efendi ve o sırada stanbul'a gelmiş bulunan Cemaleddin Afgani birer nutuk irad etmişlerdir. Müteakiben bütün merasimin nihayetinde yapıldı ı gibi Murad Molla Tekkesi'nin eyhi Arif Efendi tarafından bir dua okunmu tur.³³⁷ Özet olarak bu nutuklarda, Avrupa'nın ilim ve fende ilerledi i ve bunlar sayesinde refahını artırdı ı, bizim de ancak Batıdaki bu ilim ve fenni alarak terakkî edip medeniyetimizi tahkim

³³⁵ Ekmeleddin İhsanolu, a.g.m., s. 716

³³⁶ Ekmeleddin İhsanolu, a.g.m., s. 718

³³⁷ Mehmed Ali Ayni, a.g.e., s.23; Mahmud Cevad, a.g.e., s.103-111

edebileceğimizden bahsedilip bunu sağlayacak müessesenin de Dârülfünûn olduğu hususunun üzerinde durulmuştur.³³⁸

1870-73 yılları arasında kesintisiz eğitim verdiği anlaşılan bu ikinci Dârülfünûn'dan veya şubelerinden talebe mezun olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca bu müessesenin faaliyetlerinin ne şekilde bittiği henüz tam olarak açıklıkta kavu mamıdır.³³⁹

2.2.2.3. Üçüncü Tebbüs

İlk iki Dârülfünûn kurma tebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlığın sebepleri yukarıda özetlenebilir: Bu yeni eğitim müessesesinin modelinin ve hedefinin ne olduğu tam olarak belirlenmemesi, mali kaynaklarının sağlam bir şekilde tesbit ve temin edilmemesi, yeterli öğretim kadrosunun ve orta eğitimi bitirmiş yeterli sayıda öğrencinin bulunamaması, ders kitabı eksikliği, Türkçenin bir bilim dili olarak yeni terimleri karşılayacak şekilde henüz geliştirilmemiş olması.³⁴⁰

Bu tebbüslerden sonra gayri Müslim tebeanın eğitimi konusunda Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne verdiği olduğu muhtıranın bir neticesi olarak 1868'de açılan Galatasaray Mekteb-i Sultanîsinin bünyesinde 1874'te bir Darülfünun daha açılmıştır. Bu bu üçüncü tebbüstür.

Mekteb-i Sultanî 1873'te Galatasaray'ından Gülhane'ye nakledildiğinde, dönemin Maarif Nazırı Ahmed Cevdet Paşa bu mektebin ileri sınıflarında Mecelle ve Roma Hukukunun tedrisini sağlamıştır. Böylece kurulacak olan Hukuk Mektebinin ilk tohumu atılmıştır. Yine Cevdet Paşa'nın nazırlığı döneminde kurulması kararlaştırılan Mülkiye Mühendis Mektebi'nin Mekteb-i Sultanî dahilinde ve devlet hazinesine külfet olmadan tesisi, 20 Nisan 1874 Tarihli irade-i seniyye ile gerçekleştirilmiştir.³⁴¹

³³⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., s. 721-722

³³⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., s. 733-34; Mahmud Cevad, Dârülfünûnun 1872'de Cemaleddin Efgani ve Hoca Tahsin'in ilmi ve kemâlini çekemeyen mutaassıpların dedikodularının tesiriyle kapandığını söylüyor. (Bk. Mahmud Cevad 'bnü' - eyh Nâfi, a.g.e., s. 112-113)

³⁴⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünûn Tarihçesine Giriş (II), Üçüncü Tebbüs: Dârülfünûn-i Sultânî", **Belleten**, 1993, C. LVII, S. 218, s. 201-202

³⁴¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., s. 204-205

Safvet Pa a, Ahmed Cevdet Pa a'nın tedris edilmesini sa ladı ı bu derslerin orta mektep derslerinden ayrılarak bunların üstünde bir "Hukuk Mektebi" ihdas edilerek burada tedris edilmesini emretmi ve bu mekteple "Mülkiye Mühendis Mektebi"nin bir arada "Avrupa Dârulfünûnları usûlüne tevfi kan muntazam bir dâru't-tahsîl (tahsil evi)" ekinde kurulmasını istemi tir. Bu müesseseye "Mekâtib-i Âliye-i Sultaniye" adı verilmi tir.³⁴²

Mekteb-i Sultani Müdürü olan Sava Pa a tarafından idare edilecek olan Darulfünûn-i Sultanî 1874 senesinde sessizce açılmı tir.³⁴³ Gerek Avrupada tatbik edildi i, gerek Maarif-i Umumîye Nizamnamesi'nde tasrih olundu u gibi Darulfünûn'un be ubesi olmak lazım gelirken tıp ubesinin evvelce açılmı olması ve lâhiyat ubesinin de mevcut medreseler addedilmi bulunması daha do rusu buna hiç el sürülmek istenilmemesi yüzünden bu Dârulfünûn'da ancak Hukuk, Turuk ve Maabir(Fen) ve Edebiyat Fakülteleri açıldı.³⁴⁴ E itim-ö retim "muktedir muallimler ve istifade edilecek kitaplar husule gelinceye kadar hem Türkçe hem Fransızca" yapılacaktı.³⁴⁵

E itime 1291 (1874-75) yılında Hukuk ve Mühendisin-i Mülkiye Mektebinde ba lanılmı tir. Bir sene sonra Mühendisin-i Mülkiye Mektebinin adı Turuk Ve Maabir Mektebi olarak de i tirilmi tir.³⁴⁶ 1877-1878 yılında ö retime geçici olarak bir yıl ara verilmi tir.³⁴⁷ 1878 yılı sonunda Hukuk Mektebi ve Turuk ve Maabir Mektebinin tekrar açıldı ı ilan edilirken Edebiyat Mektebiyle ilgili bir ilan yoktur. Herhalde bu mektep o Târihte kapanmı tir.³⁴⁸ 1881 yılından sonra da bu mektepler hakkında herhangi bir bilgi ve belgeye ula ılamadı ndan mekteplerin bu Târihte kapandı nı ve bu üçüncü te ebbüsün de akim kaldı nı görüyoruz.³⁴⁹

³⁴² Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 205

³⁴³ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 206; Dârulfünûnun açılı ı iki sene sonra 1876 yılında duyurulmu tur.

³⁴⁴ Osman Ergin, a.g.e., c. II, s. 582-83; Mehmed Ali Ayni, a.g.e., s. 30; Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 206

³⁴⁵ Mehmet Ali Ayni, a.g.e., s. 31

³⁴⁶ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 217

³⁴⁷ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 207

³⁴⁸ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 225; Osman Ergin, a.g.e., s. 589

³⁴⁹ Ekmeleddin hsano lu, a.g.m., s. 223

Batılılaşma ve modernleşme döneminde Osmanlı Devleti yüksek öğrenimi bir külliye dahilinde değil, münferid birbirinden bağımsız müesseseler kurarak halletmeye çalıştı. İlk defa bu teebbüsle Avrupadaki örneklerine benzer şekilde farklı şubelerden oluşan bir yüksek öğrenim kurumu açılmıştır.³⁵⁰ Bu önemli bir gelişmedir. Yine bu teebbüsle Dârülfünûn ilk defa mezun vermiştir.³⁵¹

2.2.2.4. Darülfünûn-i Âhâne'nin Kuruluşu

Dârülfünûn-ı Sultanî'nin faaliyetleri sona erdikten sonra, Osmanlı Devleti'nde 1900 yılına kadar ülkenin ilim ve eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması çalışmaları arasında yeni bir darülfünun kurma teebbüsüne rastlanmamıştır. İlk ve orta öğretim kurumları sayıca artmış ve eğitim seviyeleri yükselmiş; bunun yanında devletin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere mükiye, tıp, hukuk, ticaret, sanayi, mühendislik ve mimarlık sahalarında ihtisaslaşmaya yönelik yüksek öğrenim okulları açılmıştır.³⁵²

Meslekî eğitim veren bütün bu yüksek okullarında özellikle ilim adamı yetiştirmeye yönelik bir müessese kurulması konusunda Sadrazam Küçük Said Paşa, 2 Şubat 1310 Târihinde II. Abdülhamid'e sunduğu arzusunda, daha önceki Dârülfünûn teebbüslerinin akametini, Dârülfünûn'a öğrenci yetiştirecek okullar bulunmadığı için tahsili olmayan talebelerle ders yapılmak zorunda kalınmasına başvurarak³⁵³ Amerika ve Avrupa üniversitelerinin fonksiyonlarına sahip ve ilim adamı yetiştirmeye yönelik bir fakülteden (dârülicâze) oluşan bir darülfünun kurulmasının gerekliliğini arzetmiştir.³⁵⁴ Ayrıca kurulması gereken Dârülfünûn'da okutulacak dersler için de bir program hazırlamıştır. Programda Dârülfünûnda okutulması gereken dersler arasında Osmanlı Târihi ve Osmanlı edebiyatından bahsetmiyor. Osman Ergin, Abdülhamid'in bu ilimlerden korktuğunu, Said Paşa'nın da bu sebeple Dârülfünûnun açılması engellenir diye bu dersleri programa almadığını söylüyor.³⁵⁵

³⁵⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., s. 230

³⁵¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., s. 231; Osman Ergin, a.g.e., C. II, s. 586, 592

³⁵² Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünûn", *D A*, C. VIII., s. 521-525

³⁵³ Osman Ergin, a.g.e., C.III, s. 998

³⁵⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünûn", *D A*, C.VIII, s. 522

³⁵⁵ Osman Ergin, a.g.e., C. III, s. 1001

Sadrızam Halil Rifat Pa a da 26 Mart 1312 (23 evval 1313) Târihli mazbatasında, tahsillerini ikmal için Avrupa'ya gönderilen ö rencilerin ekserisinin fikir ve ahlaklarının bozulması sebebiyle³⁵⁶ Avrupa'ya ö renci göndermekten beklenen faydanın hasıl olmadı nı buna binaen stanbul'da bir Dârülfünûn kurulmasının gerekli oldu unu söylüyor.³⁵⁷ Bu yolla gençlerin tahsil için kaçarak Avrupa'ya gitmeleri önlenebilecekti. Bu fikirler padi ah tarafından da kabul görmü ³⁵⁸ fakat o sırada cereyan eden Teselya Sava ı gibi bazı sebeplerden Dârülfünûnun açılı ı dört sene gecikmi ti.³⁵⁹ 1900'de elli be yıllık tecrübelerin ı ı nda, artık yerle mi bir hukuk mektebinin de bulundu u birkaç fakülteden olu an ve bugünkü Türk üniversitesinin temelini olu turan Dârülfünûn-ı âhâne'nin kurulması kararla tırılmı tır. Bunun için Almanya ve di er Avrupa Dârülfünûnlarının programları incelenmi ³⁶⁰ ve müessesenin resmî açılısı, II. Abdülhamid'in 25. cülus yıl dönümüne rastlayan 31 A ustos 1900 Târihinde yapılmı tır. Dârülfünûn-ı âhâne Edebiyat ve Hikmet (Felsefe) ubesi, Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiyye (Fünun) ubesi ve Ulûm-i Âliye-i Dîniyye (lâhiyat) ubesi adlı üç fakülteli bir üniversite olarak planlanmı . Hukuk ve Tıbbiye mekteplerinin de resmen ba lanmamakla birlikte darülfünununun tabii kolları sayılmasıyla be fakülteli modern Osmanlı üniversitesinin ilk sa lıklı kurulu u gerçekte tirilmı tır.³⁶¹

Dârülfünûn-ı âhâne'de 1 Eylül 1900 Târihinden itibaren kayıt yaptırıp imtihana giren ve kabul edilen talebeler, Mekteb-i Mülkiye'nin bo altılan bazı odalarında ö renime ba ladılar. Ulûm-i Âliye-i Dîniyye'ye onu imtihansız otuz talebe alınırken Edebiyat ubesine onu imtihansız yirmi be , Ulûm-i Riyâziyye ve Tabîiyye ubesine ise altısı imtihansız yirmi be talebe kabul edilmi ti. Ö renim süresi Ulûm-i Âliye-i Dîniyye'de dört, di er iki ubede üçer yıldı. Bunların son yılları doktora olarak dü ünülmü tü.³⁶² Edebiyat ubesinde Türkçe, Arapça ve Farsça'dan ba ka Fransızca,

³⁵⁶ Osman Ergin Avrupadaki ö rencilerin Mizancı Murad'ın fikirlerine i tirak etmelerinin sarayı rahatsız etti ini, bu sebeble ö rencilerin tahsillerini tamamlamadan stanbul'a ça ırıldıklarını söylüyor.(bk. Osman Ergin, a.g.e., C. III, s. 1001-1002)

³⁵⁷ BOA, .MF 1313 L/5 (1313 L. 24)

³⁵⁸ Padi ahın Darülfünun'u gösteri olsun diye açtı nı iddia edenler de vardır. Bk. Mehmet Ali Ayni, a.g.e.,s. 35; Osman Ergin, a.g.e., C. III, s. 1002

³⁵⁹ Osman Ergin, a.g.e., C. III, s.1002

³⁶⁰ BOA, Y.PRK.E A 35/114 (1318 Ra. 29)

³⁶¹ Ekmeleddin hsano lu, "Darülfünûn", D A, C. VIII, s. 523

³⁶² Osman Ergin, a.g.e., C. III, s.1007

ngilizce ve Rusça'nın okutulacağı bir dil ubesi açılırken Ulûm-i Tabîiyye ve Riyâziyye ubesi 1903 yılından itibaren ikinci sınıfta riyaziye ve tabiiye kollarına ayrıldı.³⁶³

Daha önceki teebbüslerde her ne kadar Avrupa üniversitelerinin genellikle be ubesi (fen, hukuk, tıp, edebiyat, lâhiyat) bulunuyorsa da Osmanlı üniversitesi sayılan Darülfünun'da medreseler bu bölüme doldurduğu için lâhiyat ubesi bulunmuyordu. 1900'de açılan Dârülfünûn'da ise Ulum-i Âliye-i Diniye ubesi adıyla bir lâhiyat Fakültesi bulunmaktadır. Acaba medreseler tamamen inkırazına uğradığı için mi böyle bir ube açılmasına gerek duyulmuştu? Yoksa artık medreseler bir lâhiyat fakültesi kabul edilmiyor muydu? Bu lâhiyat ehitimi medrese ehitiminden farklı mı olacaktı? Süreç göz önüne alınacak olursa bu soruların hepsine evet diyebiliriz.

2.2.2.4.1. Darülfunun'da slâm Târihi Dersleri

Ulum-i Âliye-i Diniye ubesi'nin 1316-1317 (Rumi) ders yılı için programı u ekildedir:

Tefsir-i erif, Hadis-i erif, Usûl-i Hadis, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, İm-i Kelam, Târih-i Din-i slâm.

Târih-i Din-i slâm dersi için Maarif Salnamesi'nde u açıklamaya yer verilmiştir: “Bunda bi'l-münâsebe eimme ve ulemâ-yı a'lâm-ı slâm hazerâtının menâkıb ve âsâr-ı âliyesinden dahî malumât-ı lâzıme verilir.”

Bu dersin muallimi de Mahmud Esad Efendi'dir.³⁶⁴ Bazı eserlerde Mahmud Esad Efendi'nin açıldığı Dârülfünûn-i âhâne Edebiyat ubesi Târih-i slâm dersi muallimi oldu u yazılmış ise de³⁶⁵ bu ubenin ders programına bakıldığında “Târih-i slâm” dersinin bulunmadığı onun yerine “Târih-i Osmânî ve Târih-i Düvel” dersi

³⁶³ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Darülfünûn”, **D A**, C. VIII, s. 523

³⁶⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti Salnâmesi, İstanbul, 1319, s. 65

³⁶⁵ Bk. Mahmud Esad Seydi ehrî, **slâm Târihi: Târih-i Din-i slâm**, haz. Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, İstanbul, Marifet Yayınları, 1983, s. 6

bulundu u görölüyor.³⁶⁶ Ayrıca bu bölümün tedris heyeti zikredilirken “Târih-i slâm ve Osmâni Muallimi” olarak Abdurrahman erif Efendi gösterilmi tir.³⁶⁷

1318-1319 (Rumi) ders yılında Ulum-i Âliye-i Diniye ubesinde 79 ö renci bulunuyordu³⁶⁸ ve ders programı Darülfünun-i âhâne Nizamnamesi’nde³⁶⁹ belirtildi i gibi Dârülfünûn idaresince tesbit ve Maarif Nezaretince tensib edilerek ayrıntılı olarak hazırlanmı tı. Buna göre Târih-i Din-i slâm dersi; birinci sene haftada 2 saat, ikinci, üçüncü ve dördüncü sene ise haftada 1 saat okutulacaktı. Bu dersin muallimlerinin sayısı ikiye çıkmı tır: Mahmud Esad Efendi ve Müderrisinden Asım Efendi.³⁷⁰

II. Me rutiyet yıllarına kadar sıkı bir kontrol altında derslerde fazla bir de i iklik olmadan bu program geçerli olmu tur:

Tablo 7: 1908’e Kadar Darülfünûn-i âhâne Ulûm-i Âliye-i Diniye ubesi’nin Haftalık Ders Saatleri

	Birinci sene	kinici sene	Üçüncü sene	Dördüncü sene
Tefsîr-i erif	3	3	3	3
Hadîs-i erif ve Usûl-i Hadîs	2	2	2	2
Im-i Fıkıh	2	2	2	2
Usûl-i Fıkıh	2	2	2	2
Im-i Kelam	2	2	2	2
Târih-i Din-i slâm	2	1	1	1
Haftalık toplam ders saati	13	12	12	12

Târih-i Din-i slâm dersi muallimleri ise unlardır: Mahmud Esad Efendi, Mustafa Asım Efendi³⁷¹, Tevfik Efendi³⁷². Osman Ergin, Dârülfünûn’daki derslerin

³⁶⁶ Bk: Maarif-i Umumiye Nezareti Salnâmesi, stanbul, 1319, s. 65-66

³⁶⁷ Aynı yer

³⁶⁸ **Maarif-i Umumiye Nezareti Salnâmesi**, stanbul, 1321, s.71; Her sene otuz talebe alındı ina göre üçüncü ders yılında toplam 90 talebesi olması gereken ulum-i âliye-i diniye ubesinde 79 talebe bulunmaktadır. Demek ki 11 talebesi bir sebeple okulu bırakmı .

³⁶⁹ Maarif-i Umumiye Nezareti Salnâmesi, stanbul, 1319, s. 19-23

³⁷⁰ Maarif-i Umumiye Nezareti Salnâmesi, stanbul, 1321, s. 71

³⁷¹ **BOA MF. MKT 830/24** : Dördüncü sene Târih-i Din-i slâm muallimi Tevfik Efendi’nin istifasıyla yerine üçüncü sene Târih-i Din-i slâm Muallimi Mustafa Asım Efendi’nin tayini (1322/1905); Mustafa Asım [Yörük] Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tahsin Özcan, “Mustafa Âsım Efendi”, **Ya amları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, stanbul, Yapı Kredi Yay., 1999, C. II, s. 288-289

³⁷² **BOA MF. MKT 733/48** : Dârülfünûn Ulum-i Âliye-i Diniye ubesi Târih-i Din-i slâm muallimli ine Meclis-i Maarif azasından Tevfik Efendi’nin tayini (1321/1903)

müfettişler tarafından devamlı takip altında bulunduğunu anlatırken misal olarak Ulum-i Diniye übesi Târih muallimlerinden diyerek Efdal Bey'in dersiyile ilgili bir anekdot aktarıyor.³⁷³ Fakat Efdalüddin (Tekiner) Bey 1318-1319 ders yılı Edebiyat übesi tedris heyeti içerisinde "Târih-i Osmani ve Târih-i Düvel Muallimi" olarak görünüyor.³⁷⁴ Tabii daha sonraki yıllarda programlarda ve hocalarda bazı değişiklikler olmuştur olabilir. Çünkü nihayetinde Osmanlı Târihi, İslâm Târihinin bir parçasıdır. Ve İslâm Târihi de Umumî Târihin bir parçasıdır. Bir de Osman Ergin'in anlattığına göre umumî Târih manasına gelen Târih-i Düvel dersi programlara konmuş olsa da sadece İslâm Târihi ve Osmanlı Târihi okutulmuştur.³⁷⁵

Bu dönemde Târih-i Din-i İslâm derslerine giren Mahmud Esad Efendi* ders takrirlerini daha sonra kitaplaştırmıştır.³⁷⁶ Târih-i Din-i İslâm adlı bu eser üç kısımdan meydana geliyor:

"Medhal (Giriş): Eserin en önemli kısmı burasıdır. İslâm'dan önceki Arap ictimâî, medenî, dinî, siyasî, iktisadî ve millî hayatı tetkik edilmiş, coğrafî maddî ve Târihî şartlar tahlil edilmiştir. Türkçe Târih kitaplarında bu hususa ilk defa bu kadar geniş ehemmiyet veren M. Esad olmuştur. Ondan sonra bu yolu takip eden müellifler medhal kısmını yazmışlardır, ama umumîyetle onun devamı olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayatını yazamamışlardır. Mesela zmirli İsmail Hakkı bir İslâm Târihi yazmayı düşünmüş, bu Târihin mukaddimesi olan "Siyer-i Celile-i Nebeviye" (İstanbul 1332/1916) isimli 154 sayfalık bir mukaddime yazmış, ama esas Târih kısmını yazamamıştır. Aynı şekilde geniş ölçüde M. Esad'a dayanan İsmail Hamî Dani Mend de "İslâm Târihi Kronolojisi" ismiyle yazmayı düşündüğü İslâm Târihinin sadece giriş kısmı olan birinci cildini ne redebilmiştir. Daha sonra M. İbî tarafından yazılan ve Urduca'dan tercüme edilen "Asr-ı Saadet- İslâm Târihi" isimli eserde böyle bir giriş kısmı yer almıştır. N. Çatay'ın "İslâmdan Önce Arap Târihi" isimli eseri de bu konuya tahsis edilmiş, ayrıca Corci Zeydan'ın "Medeniyet-i İslâmiye

³⁷³ Osman Ergin, a.g.e., C. III, s.1008

³⁷⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti Salnâmesi, İstanbul, 1321, s.73

³⁷⁵ Osman Ergin, a.g.e., C. III, s.1010

* Mahmud Esad Efendi (1855-1918)

³⁷⁶ Mahmud Esad, **Târih-i Din-i İslâm**, İstanbul, 1329h/1911

Târihi” ve M. emseddin’in “ slâm Târihi” isimli eserlerinde de cahiliye dönemi Arap Târihine geni çe yer verilmi tir. Türkçe telif edilen veya Türkçe’ye tercüme edilen bu eserler içinde, M. Esad’ın Medhal’inin hem hepsinden önce olması, hem de geni olması bakımından ayrı bir yeri vardır. Bu özelli i ile kaynak eser olma niteli i ta ımaktadır.

Mekke Kısmı: Eserin bu kısmı takriben on üç sene devam eden Mekke devrinin güzel bir hülasasıdır. Eserin maddeler halinde yazılması hafızada yer etmesi ve konunun kavranması bakımından faydalı ve lüzumlu olmu tur. Ayrıca siyasi Târihin dı ına çıkılarak, siyasi geli meler üzerinde tesirli olan fikri, dinî, itikadî, ictimaî ve iktisadi meseleler üzerinde de durulmu ve esere bir nevi kültür Târihi hususiyeti kazandırma istikametinde gayret harcanmı tır.

Medine Kısmı: Bu kısım da Mekke kısmı gibi bir anlayı la yazılmı , on senelik bu dönem de zihinde kalıcı bir tarzda hülâsa edilmi tir.”³⁷⁷

Târih-i Din-i slâm adlı bu kitabın iç kapa ındaki “Dârulfünûn ulum-i âliye-i diniye ubesinde takrir edilen dersleri havidir” ibaresi kitabın konularının, Dârulfünûn’daki derslerin de konuları olması manasına gelir. Buna göre kitabın içeri i öyledir:

Medhal Arap yarımadasının co rafya ve Târihine dairdir.

Birinci bölüm üç fasıldır: 1- Arap yarımadasının mevkii ve hududu, 2- Arap Yarımadasının tabii co rafyası, 3- Arap yarımadasının taksimi.

İkinci bölüm Arap yarımadasının etno rafyası (be eri durumu) hakkındadır: Arab-ı âribe, Arab-ı Müsta‘rebe, Arab-ı tâbi‘a ve Arab-ı müsta‘ceme.

Üçüncü bölüm, Arap yarımadasının siyasi durumu hakkındadır: Yemen melikleri, Hicaz hükümeti ve Yarımada nın dı ında kurulan Arap hükûmetleri.

³⁷⁷ Süleyman Uluda , “Mahmud Esad Efendi”, **Mahmut Esad Efendi, slâm Târihi Târih-i Din-i slâm**, haz. Ahmet Lütü Kazancı, Osman Kazancı, stanbul, Marifet Yay., 1983, s. 10

Dördüncü bölüm, Arap yarımadasının medeni durumu hakkındadır: Arap yarımadasının halkının özellikleri, siyasi durumu, lisan ve yazı durumu, Arap yarımadasında fen ve edebiyat.

Be inci bölüm, Arap yarımadasının dini durumu hakkındadır: Eski dinler ve ortaya çıkı 1, Araplarda din (putperestlik), Arapların i tirak etti i dinler-mezhepler, slâm dininin müjdecileri (hanifler), peygamberli in geldi i zamanda Arapların dini dü üncesi, Mekke-i mükerreremin kudsiyeti.

Altıncı bölümde Arap yarımadasının diplomasi durumundan bahsedilmi tir: Peygamberli in geldi i zamanlarda mevcut devletlerin durumu, Arap yarımadasının dı münasebetleri, da ınık Arap kabilelerinin birle tirilmesi.

Medhal bu bölümle sona eriyor.

Mekke Devri kitabın ikinci cildir. Bu ciltte Hz. Peygamber'in do umundan hicrete kadar olan 53 senelik olaylar anlatılmaktadır.

Birinci bölüm, Hz. Peygamberin do umundan Hz. Hatice ile evlenmesine kadar geçen 25 senelik olayları içine alır.

İkinci bölüm, Hz. Hatice ile evlenmesinden peygamber olu una kadar geçen 15 senelik olayları içine alır.

Üçüncü bölüm, Peygamberlikten Habe istan'a hicrete kadar geçen 5 senelik olayları içine alır.

Dördüncü bölüm, Habe istan'a hicretten Hz. Hamza ile Hz. Ömer'in Müslüman olmalarına kadar geçen bir senelik olayları içine alır.

Be inci bölüm, Hz. Hamza ile Hz. Ömer'in Müslüman olmasından Ebu Talip ile Hz. Hatice'nin vefatına kadar geçen dört senelik olayları içine alır.

Altıncı bölüm, Ebu Talip ile Hz. Hatice'nin vefatından birinci Akabe biatına kadar geçen iki senelik olayları içine alır.

Yedinci bölüm, birinci Akabe biatından hicrete kadar geçen iki senelik olayları içine alır ve cilt burada sona erer.

Medine kısmı kitabın üçüncü cildini oluşturuyor. Bu kısımda Hz. Muhammed'in hicretinden vefatına kadar olan 11 senelik olaylar bölüm bölüm anlatılıyor. Hz. Peygamberin savaşlarından, anlaşmalarından, çevresiyle Yahudiler ve müriklerle olan ilişkilerinden vs. konulardan bahseden toplam 11 bölüm bulunmaktadır.

Mahmud Esad Efendi, eserinde sade denebilecek bir üslub kullanmış, ağırlık ve ağırlıklı ifadelerden kaçınmıştır. Cümleleri kısa ve nettir. Bu tanzimat devrinde ortaya çıkan terbiye-i amme siyasetinin de bir parçasıdır. Ayrıca bütün ilimlerin dilini Türkçeleştirme ve Türkçeyi üst düzey bir ilim dili haline getirme çabalarıyla da alakalıdır. Mahmud Esad Efendi'nin güzel bir Türkçe ile özlü bir şekilde slâmi ilimlerden bahseden eserler telif etmesi bununla izah edilebilir. Yine dini ilimler lisanının Türkçeleştirilmesi ve bu vesileyle yaygınlaşması bakımından bu, yeni ve önemli bir merhale sayılır. Mahmud Esad Efendi ise bu amaçla bu eserinde sade ve herkesin anlayabileceği bir dil kullanma gayretinde olmuştur.

II. Mevritiyet'e gelen süreçte talim-terbiyenin yeterli seviyede olmadığından bahsediliyordu. Mekteplerin programlarını hazırlamak için toplanan bir komisyonda talim işinin yolunda olmamasının sebepleri şu şekilde sıralanmıştır:

1-Gerekli vasıfları taşıyan muallimlerin yetersiz olması, 2- Yeni eğitim-öğretim usulünün tatbiki için elde olan kitapların ihtiyaca yetmemesi, 3- Pek azı hariç mektep binalarının talime elverişli olmaması, 4- mekteplerde gerekli alet-edevatın, laboratuvar malzemelerinin bulunmaması ve bunların teminine ihtimam gösterilmemesi, 5- Mekteplerde tahsil, ilk, orta ve yüksek olarak üçe ayrılması gerekirken bizde ibtidâî, rüddî, idâdî ve âlî olarak dörde ayrılması ve bu tahsil amaçlarında uygulanan

programların talebelere a ır gelmesi ve onların zihinlerini yorması, 6- Bazı mekteplerde sınıf mevcutlarının çok fazla olması.³⁷⁸

1908'e kadar programlarında de i iklik olmayan Dârülfünûna ikinci Me rutiyet'in ilk yıllarında stanbul Dârülfünûnu denmi ve bazı düzenlemeler yapılmı tır. 21 A ustos 1909'da Vezneciler'de imdiki stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi binasının bulundu u yerde daha önce Darulhayr olarak kullanılmak için tadilat yapılan³⁷⁹ Zeyneb Hanım Kona ırına yerle tirilen stanbul Dârülfünunu'na binlerce talebe kayıt için ba vurmu tur.³⁸⁰ Zira artık talebelerden ücret alınmayacaktı. Ayrıca ders programlarında da bazı de i iklikler yapılmı tır. Ulum-i Âliye-i Diniye ubesi programına pek fazla dokunulmamı tır. 1326/1908 yılında programa eklenen Târih-i Umumî (ba ka yerde Târih-i Edebiyat³⁸¹) dersi muallimli ine önemi sebebiyle Ahmet Mithat Efendi, Siyer-i Nebevi muallimli ine ise Mustafa Asım Efendi tayin edilmi tır.³⁸² Buna göre 1908'de Dârülfünûn Ulûm-i Âliye-i Diniye ubesi'nde 1. Sene Târih-i Din-i slâm dersi, haftada 2 saat okutuluyordu ve derslere Kütüphaneler Müfetti i Mustafa Asım Efendi giriyordu. 2. Sene haftada 1 saat olan Târih-i Din-i slâm dersine Müste ar Mahmud Esad Efendi girmektedir. 3 ve 4. Sene ise haftada 1 saat okutulan Târih-i Umûmî dersine önemi sebebiyle Ahmet Mithat Efendi girmektedir.³⁸³

Tablo 8: 1908 Düzenlemesine Göre Dârülfünûn Ulûm-i Âliye-i Diniye ubesi Târih Dersleri

Sınıf	Dersin Adı ve Haftalık Saati	Hocası
1. Sınıf	Târih-i Din-i slâm 2 saat	Mustafa Asım Efendi
2. Sınıf	Târih-i Din-i islâm 1 saat	Mahmud Esad Efendi
3 ve 4. Sınıflar	Târih-i Umûmî 1 saat	Ahmed Midhat Efendi

³⁷⁸ BOA, MF.ALY 14/71 (1325. Z. 25)

³⁷⁹ BOA, MF.ALY 11/21 (1321 Ra. 6)

³⁸⁰ Ekmeleddin hsano lu, "Dârülfünûn", D A, C. VIII, s. 524

³⁸¹ BOA MF.MKT 1085/27 (1326 Za. 16)

³⁸² BOA MF.MKT 1080/25 (1326 L. 9)

³⁸³ Ekmeleddin hsano lu, Dârülfünûn Osmanlı'da Kültürel Modernle me'nin Oda ı (I-II), stanbul, IRCICA Yay., 2010, C. I, s. 215

Me rutiyet dönemi sansürlerin kalkmasıyla beraber fikri tartışmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Matbûât canlanmıştır, eğitimcinin önemi konusunda tartışmalar başlamıştır. Bu arada 1328/1910 yılında, Müsteşar Doktor Dozy'nin telif ve cihad sahibi Abdullah Cevdet Bey'in tercüme ettiği olduğu *Târih-i slâmiyet*³⁸⁴ adlı kitabın önce yasaklanması³⁸⁵ sonra bu esere karşı müdafaaname yazılmak üzere Maarif Vekâleti tarafından bir komisyon kurulması kararı verilmiştir (1910)³⁸⁶, fakat bu komisyonun ömrü pek kısa olmuştur. Komisyona başkanlık eden Filibeli Ahmed Hilmi Dozy'nin kitabına reddiye olmak üzere *Târih-i slâm* adlı kitabı telif ettiği tir.³⁸⁷

1911 yılında *İstanbul Darülfünûnu Talimatnamesi* hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre her şubede bir meclis-i muallimîn teşkil edilecekti. Ulum-i İlahiyeye ve ulum-i edebiyeye müderrisleri her iki şube için müstakem toplanıyorlardı.³⁸⁸

Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırlığı'nda ise Tuba a'acı nazariyesi ile eğitim sisteminde düzenleme ve iyileştirme için ilk eğitimcilerden de İstanbul'dan üniversiteden başkanlığı gerektiriyordu. Görüldüğü gibi Dârülfünûn'un yerinin daha iyi anlaşılmasına yardım ettiği ve yeni yönetimin Dârülfünûn'a daha fazla ilgi göstermesine yardımcı olmuştur.³⁸⁹

Emrullah Efendinin mesaisinin mahsulü olarak 4 Cemaziyelevvel 1330 ve 8 Nisan 1328 (21 Nisan 1912) Târihinde Dârülfünûn ve şubelerinin teşkilatına Dair Nizamname yayınlanmıştır. Bunun birinci maddesine göre İstanbul Dârülfünûnu şubelerden teşkil edecektir: 1. Ulûm-i İlahiyeye şubesi, 2. Ulum-i Hukukiye şubesi, 3. Ulum-i Tıbbiye şubesi, 4. Fünun şubesi, 5. Ulum-i Edebiye şubesi. Eczacı Mektebi

³⁸⁴ Bu eser Nisan 1908'de Kahire'de neşredilmiştir. Eserin neşresini müteakip pek çok tenkit kaleme alınmıştır. Hatta bu tenkitlerin bazıları kitaplaştırmıştır. Dozy'ye yöneltilen tenkitler için bk. İbrahim Hatipoğlu, "Osmanlı Aydınlarınınca Dozy'nin *Târih-i slâmiyet*'ine Yöneltilen Tenkitler", *slâm Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, SAM, 1999, S.3, s. 197-213

³⁸⁵ BOA DH. MKT, 2776/68 (1327. Ra. 3)

³⁸⁶ BOA MF.MKT 1149/4

³⁸⁷ Filibeli kurulan komisyonun "Târih-i slâm Encümeni" adını aldığı ve reisliğini kendisinin seçtiğini söylüyor.(bk. İsmail Kara, a.g.e., s. 122)

³⁸⁸ Mehmet Ali Ayni, a.g.e., s.37

³⁸⁹ Ali İhsan Gencer-Ali Arslan, *İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Tarihçesi ve İlk Meclis Zabıtları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004, s. 13

Âliyesi ile Di çilik Mekteb-i Âliyesi Ulûm-i Tıbbiye ubesine; Vilâyât Tıbbiye ve Hukuk Mektepleri stanbul Darulfünûnuna ba lıdır.³⁹⁰

Bu Nizamname hazırlandıktan sonra Maarif Nezareti 10 Nisan 1328 (23 Nisan 1912) Târihinde 250/144051 numaralı yazı ile Dârulfünûn Edebiyat ve eriye ubeleri için yeni bir programın tertip edilmesini istemi tir. Bundan sonra ortak olarak toplanmaya ba layan Edebiyat ve lâhiyat fakülteleri meclisinin ba kanlığı na Abdurrahman eref Bey seçilmi tir. Bu çerçevede Edebiyat ve eriye Fakültelerinin meclisleri ortak olarak toplanarak (22 Nisan 1328) biri lâhiyat Fakültesi di eri ise Edebiyat Fakültesi olmak üzere iki ayrı encümen seçmi ti. Bu encümenler gerekli incelemeleri yaptıktan sonra hazırlayacakları raporu iki fakültenin ortak olarak toplanacak meclisine sunacaklardı. Bu encümenlerin üyeleri unlardan olu mu tu:

Edebiyat ubesi: Hüseyin Dâni Bey, Mehmet Akif Bey (Ersoy), Ahmed Naim Bey, Ahmed Midhat Bey, Efdal Bey (Efdalüddin Tekiner), Ahmed Hikmet Bey, Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver).

lâhiyat ubesi: Abdüllatif, Asım Efendi, Kamil Efendi, Ömer Hayri Efendi, Ahmed Midhat Efendi, Mekki bin Azuz- ükrü Efendi, Manastırlı smail Hakkı Efendi.³⁹¹

Bu encümende ismi geçen Kamil Efendi³⁹² Târih-i Din-i slâm dersi muallimidir. Ömer Hayri Efendi de 1326 (1908) yılında ders programına eklenen ve o zaman muallimi Mustafa Asım Efendi olan Siyer-i Nebvî dersinin hocasıdır. 1911 yılındaki programa göre 1 ve 2. senenin Siyer dersine Ömer Hayri Efendi, 3 ve 4. sene Siyer dersine ise Ali Fahri Efendi girmektedir. Ali Fahri Efendi'nin hastalanması sebebiyle bu derslere Hadis muallimi Hacı ükrü Efendi vekalet etmi tir. Târih-i Din-i slâm derslerine ise Kamil Efendi ile Mahmud Esad Efendi girmektedir.

³⁹⁰ Mehmet Ali Ayni, a.g.e., s.37

³⁹¹ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s.20-21

³⁹² Kamil Miras (1875-1957) 1907 yılında Ulum-i Âliye-i Diniye ubesi'nden mezun olmu ve 1911 yılında bu ubenin tedris heyetine katılmı ve Târih-i Din-i slâm muallimi olmu tur. Burada verdi i derslerde tutulan notlardan olu an eserinin ismi, "Din-i slâm Târihinin Emevî ve Abbasî Devirlerine Ait Kısımları"dır. 1911 yılında ö renciler için az sayıda basılan bu eser kütüphanelerde mevcut de ildir. Daha geni bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, **Kâmil Miras Hayatı ve Eserleri**, Ankara, D B Yay., 2002

Ahmet Mithad Efendi ise Târih-i Edyan muallimidir.³⁹³

Tablo 9: 1911 Yılı Ulum-i Âliye-i Diniye ubesi slâm Târihi Hocaları

	1 ve 2. Sınıflar	3 ve 4. Sınıflar
Siyer	Ömer Hayri Efendi	Ali Fahri Efendi'ye vekaleten Hacı ükrü Efendi
Târih-i Din-i slâm	Kâmil Efendi ve Mahmud Esad Efendi	

28 Mayıs 1328 (1912) Târihinde toplanan meclisin zabıtlarında Dârulfünûn'a, Dârulfünûn-i Osmani denilmi tir. "Ulum-i Âliye-i Diniye" ubesinin ismi de Maarif Nazırı'nın iste iyle "Ulum-i eriyeye" ubesine dönü türülmü tür.³⁹⁴ Ulum-i eriyeye ubesi de iki kısma ayrılmı tır: Ulum-i Kelamiye ve Ulum-i Fıkhiye. Bu toplanan meclisin eriyeye ubesi için tasarladı ı programla ilgili kısmı, önemi sebebiyle buraya aynen aktarıyoruz:

"Ulûm-ı eriyeye ubesi

İlm-i Kelam Kısmı: Tefsîr-i erif, Hadîs-i erif, İlm-i Kelam, Târih-i İlm-i Kelam, Usûl-i Fıkıh, Fıkıh, Hikmet-i Te ri', Târih-i Edyan, Târih-i Din-i slâm, Siyer-i Nebevi, Ahlak-i eriyeye ve Tasavvuf, İmü'n-nefs, İlm-i Mantık, İlm-i Ahlak, İlm-i Mâba'de't-tabî'a, Târih-i Felsefe, Arap Felsefesi, Edebiyat-i Arabiye, Edebiyat-i Farisiye, Fransızca derslerini muhtevi olacak ve müddet-i tahsili dört sene olacaktır. Kâffe-i ulûmun e ref ve efdali ve bi'l-cümle ahkâm-ı celîle-i er'iyenin aslı u mehazı olmak itibariyle ilm-i celîl-i tefsir ve hadîsin hâiz oldukları ehemmiyete mütênâsip surette tahsîli derece-i vücûbda görülmü ve bu maksad-ı âliyenin temin-i husûlü için ders saatlerinin tezyîdi, yahut bu iki ilimden istifâzaya hâdim olan ulûm-i sâirenin vâsi bir mikyasda tedris iklarından hangisi daha nâfi olaca ı mevzu-i bahs olunca ehemmiyetli ve hararetle münâka âttan sonra u iki ilm-i celîlden istifâzaya râgıp olan bir tâlibin ilmiye-i celîliyyeye hâdim olabilecek ulûmda vüsat-i iktidârı bu gayeyi daha ziyade temin edece i nazariyesi kabul ve ona göre ders saati tanzim edilmi tir. Bu kısımda fıkıh-ı eriften yalnız kavâid-i mevzûa-i fıkhiye ile iktifâ edilecek ve usûl-i fıkıh muhtasar olarak ikmal olunacaktır. Usul-i fıkıh dersleri için az zaman

³⁹³ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s. 60

³⁹⁴ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s. 63

tahsis edilmi ve ilm-i kelama yardımcı olan durûs-i sâire saati ziyadele tirilmi tir. Ulûm-i kelâmîyeye cihet-i taalluku olan felsefenin, felsefe kısmında okundu u vechle mufassalan tadrîs ve ulûm-i kelâmîyenin men ei ve geçirdi i edvâr ve safahâtı bihakkın anlayabilmek için “Târih-i ilm-i kelam” dersi dahi bilâ-münâka a kabul olunmu tur. Bu kısımda peydâ-i ihtisâs edecek talebenin müellifîn-i ark ve Garb’ın âsârını ... kesb-i iktidar etmeleri art-ı azam oldu undan bu lisanlarda behre-i kâmil sâhibi olmaları zarûrî görülerek edebiyat-ı Arabiye ve Farisiye’ye fazla bir ehemmiyet verilmekle beraber Fransızca lisanını da tederrüs etmeleri tensib edilmi tir. Târih-i Eryan dersi kemâ-fi’s-sâbık îfâ edilmi ve Hikmet-i Te ri’ ile Târih-i Din-i slâm ve Siyer-i Nebevî dersleri Ulûm-i Fıkhiye kısmı ile mü tereken tadrîs olunacaktır. Im-i Ahlak dersi bu tertibe göre felsefe dersleri meyanında gösterilecek ise de ahlakın nazar-ı eriattaki ehemmiyet ve suret-i telakkîsi mufassalan beyan olunmak üzere bir de “Ahlak-ı eriye ve Tasavvuf” namıyla bir ders ihdas edilerek yine Ulum-i Fıkhiye kısmıyla mü tereken tedrisi taht-ı karara alınmı tir.

Ulum-i Fıkhiye Kısmı: Tefsir-i erif, Hadis-i erif, Usûl-i Fıkıh, Fıkıh-ı erif, İmü'l-Ahlak, Târih-i Fıkıh, Hikmet-i Te ri’, Siyer-i Nebevi, Târih-i Din-i slâm, Ahlak-ı eriye ve Tasavvuf, Edebiyat-ı Arabiye ve Farisiye, Fransızca derslerini muhtevî olacak ve müddet-i tahsili keza dört seneden ibaret bulunacaktır. Tefsir-i erifle Hadis-i erif, Hikmet-i Te ri’, Târih-i Din-i slâm, Siyer-i Nebevî, Ahlak-ı eriye ve Tassavvuf, Edebiyat-ı Arabiye ve Farisiye, Fransızca derslerinin her iki kısımda mü tereken tedrisi münasip görülerek, Im-i Fıkıhın birinci senede mü tereken Kavâid-i Fıkhiye suretiyle tedrisine ve Kısm-ı Fıkhiyede her sene de mufassalan okutulmasına Im-i Usûl-i Fıkıhın mü tereken birinci senede alâ-vechi'l-icmâl itmâmıyla Ulûm-i Fıkhiye kısmının her senesinde ayrıca mufassalan gösterilmesine karar verilmi tir. Ulûm-i Fıkhiye kısmında arz olunan mü terek derslerden mâadâ Fıkıh-ı erife husûl-i mümârese için ikinci seneden itibaren son senede ikmal olunmak üzere “Hidaye”nin tedrisine ve Usul-i Fıkıhın ikinci seneden itibaren son sınıfa kadar mufassalan tedris edilmesine karar verilmi tir. Bundan mâadâ asıl Ulûm-i slâmiyeden olup maatteessüf imdiye kadar ihmal edilen ve munkariz ve gayrı munkariz olan mezahib-i muhtelif-i slâmiye arasındaki ihtilâfâtın beyan ve mukâyesesinden bâhis olan “Im-i Hilaf”ın ihyâsı bu kısım için elzem ve Ulum-

i Fıkhiyenin âtiyen memâlik-i slâmiyede kesb-i ehemmiyet etmesine mebdet olmak üzere ihdası ehem görülmü tür. Bunun için birinci senede Muhtasar-ı Tamavî ile ayrı saatte tatbikatıyla beraber esbâb-ı ihtilâf-ı fıkhiye gösterilecek ve yine âtiyedeki mesâil-i hilâfiye alâ-kadri'l-imbân tafsîl edilecek ve bu senelerde bn Rü d'ün "Bidâye"si takip olunacaktır. Bir de Fıkhın sebebi ve keyfiyet-i zuhûr ve inti ârı ile fukahânın meslekleri vetabakâtı vemesâil vekütüb-i fıkhiyenin râcihve mercûh olanlarını beyan etmek üzere "Târih-i Fıkıh" namı ile bir ders ihdâs olunmu tur. Ulûm-i Kelamiye kısmında mufassalan tedris olunacak felsefeye bukısım talebesinin i tirak vakitleri müsaid olmayaca ı ve fakat felsefeden bütün bütün mahrumiyetleri de tecviz olunamayaca ı nazar-ı teemmüle alınarak bu sınıfa mahsus muhtasar surette Felsefe tedrisi kabul olunmu tur."³⁹⁵

Bu programa göre Fıkıh ve Kelam kısımlarında mü tereken Târih-i Din-i slâm dersi ikinci sene haftada iki saat, üçüncü sene bir saat okutulacaktı. Siyer-i Nebevî dersi ise sadece ilk sene haftada iki saat okutulacaktı.³⁹⁶

Bu program dikkatli bir ekilde gözden geçirilirse çok ciddi bir ekilde hazırlanmı oldu u görülecektir. Günümüzdeki lâhiyat Fakültelerinin programları bu hazırlanan programa göre çok cılız kalmaktadır. E er tahsîsâtı yapıp bu program uygulanabilseydi en azından dini ilimler alanında, Osmanlı son döneminde batıdan gelen fikri cereyanlara kar ı koyabilecek, dü ünceyi geli tirecek, ça ın problemlerine esaslı çözümler üretebilecek bir neslin ortaya çıkmasını sa layabilirdi.

Fakat ne yazık ki nezaret tarafından bu programın tatbiki için "matlub olan mebla ın tesviyesine imkan bulunamadı ından" yeni bir komisyon kurulup, yeni bir program hazırlanması yoluna gidilmi tir.³⁹⁷ Bu program hazırlanırken Târih-i Din-i slâm ve Siyer-i Nebevi derslerine dokunulmamı tur. Üç saatlik Târih-i Din-i slâm dersi muallimi Mahmud Esad Efendi olmu tur. Siyer-i Nebevi dersi muallimli ine ise Ömer Hayri Efendi devam etmi tir.³⁹⁸ Bundan sonra yine tahsîsât yoklu undan programda

³⁹⁵ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s. 65-66

³⁹⁶ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s. 73-74

³⁹⁷ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s. 84

³⁹⁸ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s. 91

tadilata gidilmi bazı derslerin saatleri azaltılmı fakat slâm Târihi derslerinde de i iklik olmamı tır.³⁹⁹ eriye ubesi kapatılmadan önce Siyer-i Nebevi muallimi olarak zmirli smail Hakkı Efendi'nin ismi geçmektedir.⁴⁰⁰ Halim Sabit (ibay) da 30 Mart 1914 Târihinde Târih-i Din-i slâm dersi hocası Esad Efendi'nin yanında müderris muavini olarak göreve ba lamı tır.⁴⁰¹

Daha sonra eyhulislâm Mustafa Hayri Efendi'nin gayreti ile 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914'te *Islah-ı Medaris Nizamnamesi* yayınlanmı ve bu nizamnameyle medreseler ıslah edilip stanbul'da Daru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi kurulmu tur. Bu medresenin kurulmasıyla programlarını uygulamaya fırsat bulamayan Ulum-i eriye ubesi kapatılmak durumunda kalmı tır. Bu ubenin ö rencileri Darulhilâfe Medresesinin Âliye Kısmı'na nakledilmi tir.⁴⁰²

Dârulfünûn bundan sonra 1914-1918 yıllarına denk gelen I. Dünya Sava ı döneminde Nâzır ükrü Bey'in zamanında ciddi bir ıslâhât daha geçirmi tir. Artık bu dönemde Dârulfünûn modern bir üniversite havasına girmeye ba lamı tır. ubelerin adı Fakülteye dönü türülmü tür. Ancak sava sebebiyle askerlik ça ına gelmi olanların silah altına alınmaları bu te ebbüsün geli mesini de yava latmı tır. Hatta aynı sebeble, yani 1915'de ö rencilerin askere alınmaları üzerine ders bile yapılamamı tır.⁴⁰³

1915'teki Darulfünûn Islâhâtı esnasında Ziya Gökalp'in te vikiyle Edebiyat Fakültesi'nin çe itli kürsülerine davet edilen genç müderrisler veya müderris muavinleri arasında 27 Kasım 1915'te derslerine ba layan Târih-i Din-i slâm müderrisi Halim Sabit Bey de vardır.⁴⁰⁴ Edebiyat fakültesinde 1330-1331 (1914-1915) ders yılı ikinci devre imtihanlarının yapılaca ı Târihleri bildiren bir belgede bu fakülte dersleri arasında Târih-i Din-i slâm dersi de zikredilmektedir.⁴⁰⁵ Bu dersin hocası olan Halim Sabit

³⁹⁹ Ali hsan Gencer-Ali Arslan, a.g.e., s. 101-102

⁴⁰⁰ zmirli smail Hakkı, **Siyer-i Celile-i Nebeviye**, Daru'l-hilâfe, Tevsî-i Tıbbât Matbaası, 1332, s. 3

⁴⁰¹ Ali Birinci, **Târihin Gölgesinde Me âhir-i Meçhûleden Birkaç Zât**, stanbul, Dergah Yay., ubat 2001, s. 52

⁴⁰² Ekmeleddin hsanolu, "Dârulfünûn", **D A**, C. VIII, s. 524

⁴⁰³ Mustafa Öcal, a.g.e., s. 88

⁴⁰⁴ Ali Birinci, a.g.e., s.52

⁴⁰⁵ **BOA MF. ALY** 14/15 (1325. Ca. 4)

Bey⁴⁰⁶ 1919 yılına kadar görevine devam etmi fakat bu sene içerisinde (24 Mart'ta) Târih-i Din-i slâm dersi la vedilmi ve kendisi de üniversiteden ihraç edilmi tir.⁴⁰⁷

1918-1919 ders yılı ikinci yarısında Edebiyat Fakültesi'nin Târih ubesi derslerinden biri de Târih-i slâm'dır. Dersin hocası ise Müderris A ao lu Ahmed Bey'e vekaleten Muallim Efdalüddin (Tekiner) Bey'dir. Dersler Pazartesi ve Çar amba günleri 9-10 saatleri arasında yapılacaktır. Dersin konuları: Hicri birinci asrın Târihi olayları, slâm'dan önce Araplar, slâm'ın zuhuru, slâm Devleti, Hulefâ-i Ra idin, Emevi Halifeleri, Endülüs daresi (orada Emevi devletinin zuhuruna kadar), ihtilaflar ve sebepleri, üç hanedan, hilafetin intikali. Mehmed emseddin [Günaltay]⁴⁰⁸ ise Türk Târihi derslerine girmektedir.⁴⁰⁹

I. Dünya Sava ı'nın bitmesiyle beraber 15 Muharrem 1338/11 Te rinievvel 1335(1919) Târihinde *Dârulfünûn-i Osmani Nizamnamesi*⁴¹⁰ yayınlanmı tur. Bu nizamnameyle Darulfünûn ilmî muhtariyete (bilimsel özerklik) kavu turulmu tur. O zamana kadar Darulfünûn Müdür-i Umûmîsi sıfatını ta ıyan üst düzey yöneticisi, Dârulfünûn Emîni sıfatını almı tur.⁴¹¹ Dârulfünûn ubelerine Medrese, yöneticilerine ise Medrese Reisi denilmi tir.⁴¹² Nizamnamenin yirmi üçüncü maddesinde bir Dârulfünûn Divanı te kil olunması emredilmi tir. Ö retimde ise sınıf sistemi yerine, sömestr sistemine geçilmi tir.⁴¹³

Bu nizamnameye göre Edebiyat Medresesi dersleri arasında slâm Târihi dersi de bulunmaktadır.⁴¹⁴ 1919-1920 ders yılında bu dersin hocası Mehmed emseddin'dir.

⁴⁰⁶ Halim Sabit İbay (1883-1946) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Birinci, a.g.e., s. 50-61

⁴⁰⁷ Ali Birinci, a.g.e., s. 52

⁴⁰⁸ Mehmed emseddin Günaltay'ın Târihçili i ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İhami Ayrancı, **Bir Târihçi Olarak M. emseddin Günaltay**, Basılmamı Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi SBE, 2007

⁴⁰⁹ **Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Talebe Rehberi**, 1334-1335 (1918-1919) Ders yılı ikinci dönemi (16 ubat-16 Haziran 1335), s. 24-25; Ekmeleddin İhsano lu, a.g.e., C. II, s. 575-576

⁴¹⁰ **Düstur**, 2. Tertip, C. I, s. 401-409

⁴¹¹ Mustafa Öcal, a.g.e., s. 89

⁴¹² Mehmet Saray, **İstanbul Üniversitesi Târihi (1453-1993)**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, s. 58

⁴¹³ Osman Ergin, a.g.e., C. III, s. 1024

⁴¹⁴ Mehmet Saray, a.g.e., s.58

Bu nizamnamenin ahkamı 1336-1337 (1920-1921) ders yılı talebe rehberine dercedilmi tir.⁴¹⁵ Bu ders yılında Edebiyat Medresesi Târih ubesi derslerinden olan slâm Târihi derslerine Müderris emseddin Bey girmektedir. Dersler Pazar ve Salı günleri erkek ö renciler için saat 10.15-11.15 arasında, kız ö renciler için ise saat 2.15-3.15 arasında yapılacaktır. Kı sümestrinde; dördüncü ve be inci miladi asırlarda Arabistan ve Adnânîler , slâmiyet'in zuhuru ve inti arı, birinci ve ikinci hicri asırların olayları anlatılacaktır. Yaz sümestrinde ise hicri üçüncü asırdan be inci asra kadar slâm aleminden bahsedilecektir.⁴¹⁶

1337-1338 (1921-1922) ders yılında Edebiyat Medresesi Târih ubesi slâm Târihi dersine Müderris emseddin (Günaltay) Bey girmektedir. Erkek ö rencilerin dersi Pazar ve Per embe günleri 11.30-12.30 saatleri arasında, kız ö rencilerin dersi ise Pazar ve Salı günleri 3.30-4.30 saatleri arasında yapılacaktır. Kı sümestrinde; Peygamber Efendimizin hayatının son seneleri, hulefâ-yı râ idin devri, ictimaiyat ve te ri-i slâmî esasları, ilk ihtilal ve ilk mezhepler, Emeviye saltanatı, hicretin 132 Târihine kadar Kuzey Afrika ve Endülüs konuları i lenecektir. Yaz sümestrinde ise, Horasan ihtilali, Mütevekkil Alellah devrine kadar Abbasiler, Basra ve Kufe mektepleri, fikhî mektepler ve tercüme devresi, felsefî ve kelimî mektepler, konuları i lenecektir.⁴¹⁷

1338-1339 (1922-1923) ders yılında Edebiyat Medresesi Târih ubesi slâm Târihi derslerine Müderris emseddin (Günaltay) Bey girmektedir. Bu Târihten sonra kız ö renciler, erkek ö rencilerle beraber ö renim görmeye ba ladıkları için ayrıca bir gün ve saat tahsis edilmemi tir. Bütün ö renciler slâm Târihi dersini Pazar ve Çar amba günleri 10.15-11.15 ve 11.30-12.30 saatleri arasında alacaktır. Kı sümestrinde, -belki de yeti tirilemedi i için- bir önceki senenin yaz sümestrinde okutulması gereken “Horasan ihtilali ve Mütevekkil Alellah devrine kadar Abbasiler, Basra ve Kufe mektepleri ve tercüme devresi, felsefî ve kelimî mektepler” konuları okutulacaktır. Yaz sümestrinde ise “Endülüs” konusu i lenecektir.⁴¹⁸

⁴¹⁵ **Darulfünûn-i Osmani Talebe Rehberi**, 1336-1337(1920-1921) ders yılı, s. 5-13

⁴¹⁶ **Darulfünûn-i Osmani Talebe Rehberi**, 1336-1337(1920-1921) ders yılı, s. 53-54

⁴¹⁷ **Darulfünûn-i Osmani Talebe Rehberi**, 1337-1338(1921-1922) ders yılı, s. 65-66

⁴¹⁸ **Darulfünûn-i Osmani Talebe Rehberi**, 1338-1339(1922-1923) ders yılı, s. 93

1339-1340 (1923-1924) ders yılında Mehmed İsmail, Edebiyat Medresesi Tarih bübesinde Akvâm-ı slâmiye Târîhi dersine girmi tir. Dersler Pazar ve Per embe günleri 11.30-12.30 arasındadır.⁴¹⁹

1919 yılında hazırlanan Dârulfünûn Nizamnamesi harp yılları dolayısıyla verimli bir ekilde tatbik edilememi tir. Fakat, stiklal Harbi'nin muzafferiyetle bitmesi üzerine, Dârulfünûn'un tedrisatı ciddiyetle ele alınmı ve ilk i olarak Dârulfünûn, daha yeterli bir binaya, eski Harbiye Nezareti'ne – imdiki stanbul Üniversitesi'nin bulundu u binaya- ta inmı tir (1923). Bir müddet sonra 31 Te rinisani 1339 (1924)'da Dârulfünûn'dan yeti mi müderris smail Hakkı Baltacıo lu, Dârulfünûn Eminli ine (Rektörlük) tayin edildi. 1925 yılına kadar görevde kalan Dârulfünûn Emimi Baltacıo lu, bu müesseseyi modern üniversite haline getirmek için büyük çaba sarfetmi tir. 1 Nisan 1340 (1924) Târîhinde Cumhuriyet Hükümeti bir kanun çıkarmı ve bu kanuna göre 52 maddelik *stanbul Dârulfünûnu Talimatnamesi*'ni hazırlamı tir. Buna göre Dârulfünûn'a hükmî ahsiyet, mülhak bütçe ile idare olunmak hakları verilmi ve ilmi muhtariyeti temin edilmi tir.⁴²⁰

1316 (1900) senesinde ne r edilen Dârulfünûn Nizamnamesi'nde “Ulum-i Âliye-i Diniye übesi” tesis olunmu tu. Fakat 1331 senesinde medreseler ıslah edilip programlarına birçok dersler ilave edilince hasıl olan isti naya binaen Dârulfünûn'un “Ulûm-i Âliye-i Diniye übesi” ilga edilmi ve talebesi de daha sonra Sahn adı alan Darulhilâfe Medresesi'nin Âli Kısmı'na devredilmi tir.⁴²¹ 3 Mart 1340 (1924) Târîhinde hükûmet, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”nu çıkartarak medreseleri Maarif Vekaleti'ne devretmi , vekalet de medreseleri kapatmı tir. Yine bu kanunun dördüncü maddesi gere i Dârulfünûn'da bir lâhiyat Fakültesi tesis edilmesine karar verilmi tir.⁴²²

21 Nisan 1924 Târîhini lâhiyat Fakültesi'nin kurulu Târîhi olarak alabiliriz. Bu fakülteyle beraber Dârulfünûn'un be fakültesi olmu tur. Hazırlanan talimatnamede bu be fakültenin ders programları verilmi tir. Buna göre biri Edebiyat Fakültesi dersleri

⁴¹⁹ Ekmeleddin İhsano lu, a.g.e., C. II, s. 577

⁴²⁰ Mehmet Saray, a.g.e., s. 64-65

⁴²¹ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1340-1341 (1924-1925), s. 104

⁴²² Mustafa Öcal, a.g.e., s. 184

arasında, di eri lâhiyat Fakültesi dersleri arasında olmak üzere iki tane slâm Târihi dersi görünüyor. lâhiyat Fakültesi'nde Din-i slâm Târihi dersleri dört s6mestr okunaca ı da belirtilmi tir.

1340-1341 (1924-1925) ders yılı Edebiyat Fakültesi Târih ubesi slâm Târihi dersine M6derris emseddin (G6naltay) Bey girmektedir. Dersler Pazar ve Per embe g6nleri 11.30-12.30 saatleri arasında yapılacaktır.

Kı s6mestrinde i lenecek konular: Gaznevîler ve Karahanlılardan sonra Asya-yı slâmî, Harezmi ve Ba dat H6k6metleri, Miladi on ikinci asırda Orta Asya, Kanıklılar, Karluklar, Naymanlar, Biginler, Uygurlar, Tangutlar, Karahıtaylar, Girayitler, Mergitler, Kırğızlar, Celayirler, Tatarlar, Angutlar, Mo ollar, Borcin ailesi, Yesuki Ba ator, Timuçin, Timuçin'in evâil-i hayâtı, Cengiz Han ve alem-i slâm, Harezmi Devleti'nin sukutu (yıkılı ı), Asyayı slâmiyet'in istilâsı, Medeniyet-i slâmiye ve Mo ollar, Cengiz'in soyu, lhanlılar devrinde edebiyat ve Târih.

Yaz s6mestrinde i lenecek konular: Fatımîler devrinde dini hayat, siyasi ve iktisadi te kilat, adlî ve inzibâtî (g6venlik) te kilat, Selahaddin Eyyûbî ve Haçlılar, Eyyûbîler, Gulâmân-ı Etrâk (K6lemenler).⁴²³

Aynı ders yılı lâhiyat Fak6ltesi Din-i slâm Târihi dersi hocası M6derris emseddin (G6naltay) Bey'dir. Dersler, Pazar ve Per embe g6nleri saat 1.45-2.45 arası yapılacaktır.

Kı s6mestri i lenecek konular: Arabistanın tabi durumu, slâm'dan 6nce Arabistan, Hz. Muhammed'den evvel Mekke, Arapların nesepleri, slâm'dan 6nce Kurey lilerin Târihi, slâmın zuhuru esnasında Arabistan'da dini hayat, totemizm, feti ler, Arabistan'da sevîlik ve Musevîlik, ta utlar, Arapların ahlak ve tabâyii (karakteri), Kabe, Hanifler, Hz. Peygamber'in do umu, hayatı, Kuran-ı Kerim, Hadis-i erifler, Akabe Biatı ve sonuçları.

⁴²³ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1340-1341 (1924-1925), s. 80

Yaz smestrinde i lenecek konular: Yesrib (Medine) Târihi, Hicret-i Nebeviye, ilk te kilat, Medine Yahudileri ve slâmiyet, seriyyeler, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber gazveleri, Mekke'nin fethi, Ved Haccı, Peygamberin vefatı, slâm'da dini ve ictimâ te kilat.⁴²⁴

Mehmed emseddin Günaltay'ın slâm Trihi⁴²⁵ ve slâm Dini Trihi⁴²⁶ adlı eserleri Dârulfünûn'da okuttu u derslerle irtibatlıdır.

slâm Târihi adlı eserinde M. emseddin klasik slâm Târihi kaynaklarını kullanmakla beraber yer yer mstetiklerden de istifade etmiştir. Galazer, Brugsch, Sharpe, Clement Huart bunlardan bazılarıdır. Bu eserde slâm ncesi Arap Yarımadası i lenmiştir.

slâm Dini Târihi adlı eserinde de slâm'dan önce Arap Yarımadası'nın dinî ve ictimâ yapısından bahsetmektedir.

1925-1926 ders yılında da hem Edebiyat Fakültesi Târih-i slâm dersine hem de lâhiyat Fakültesi Târih-i Din-i slâm dersine Mehmed emseddin Bey girmiştir.⁴²⁷

1926-1927 ders yılı Edebiyat Fakültesi Târih Zmresi dersleri iki devre halinde okutuluyordu. II. Devre ihtisas devresiydi ve slâm Târihi dersi bu devrede veriliyordu. Müderris emseddin (Günaltay) Bey'dir. Kurun-i Vusta Târihi olarak geçen, haftada bir saat olan dersler Pazar ve Perembe saat 11.30-12.30 arası yapılacaktır. K smestrinde Hindistan'da Babürlüler, yaz smestrinde ise Afrika'da Memluklar konusu i lenecektir.⁴²⁸

Aynı yıl lâhiyat Fakültesi Din-i slâm Târihi dersi hocası Müderris emseddin (Günaltay) Bey'dir. Dört sömestr okunacak dersler Pazartesi ve Perembe günleri saat

⁴²⁴ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1340-1341 (1924-1925), s. 109

⁴²⁵ Mehmed emseddin, **slâm Târihi**, stanbul, Tedkikat ve Telifat-ı slâmiye Heyeti Ne riyatı, Evkaf-ı slâmiye Matbaası, 1338-1341(1922-25), 416 sayfa.

⁴²⁶ Mehmed emseddin, **slâm Dini Târihi (Smestre I-II)**, Dârulfünûn Matbaası, 1340-1341 (1924-25), 296 sayfa. I.cild (1-221) 1340 (1924)'da, II. Cild (222-296)1341 (1925)'de Dârulfünûn lâhiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Ne riyatı arasından 6. eser olarak basılmıştır.

⁴²⁷ Ekmeleddin Hsano lu, a.g.e., C. II, s. 578

⁴²⁸ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1926-1927, s. 152

11.30-12.30 arası yapılacaktır. K1 smestrinde, Peygamber devrinde te rî‘, yaz smestrinde ise Ashab devrinde te rî‘ konuları i lenecektir.⁴²⁹

1927-1928 ders yılında Edebiyat Fakültesi Târih Zmresi dersleri arasından slâm Târihi dersi kaldırılmı tır.⁴³⁰

Aynı ders yılında lâhiyat Fakültesi derslerinden olan Din-i slâm Târihi dersinin hocası de i mi tir. Müderris Vekili olarak Edebiyat Fakültesi Mantık dersi hocası Nimet (Halil Nimetullah ztrk) Bey derslere girecektir. Dersler Cumartesi günü 11-11.55 arasında, Salı günü ise 13.40-14.35 arasında yapılacaktır. K1 smestrinde asr-ı saadetteki, yaz smestrinde ise hulefâ-yı râ idin devrindeki dini olaylar anlatılacaktır.⁴³¹

1928-1929 ders yılında lâhiyat Fakültesi Din-i slâm Târihi derslerine Nimet Bey müderris olarak girmektedir. Dersler Cumartesi günü saat 11-11.55 arasında, Salı günü ise saat 13.45-14.45 arasında yapılacaktır. K1 smestrinde, slâm’dan önce Arapların ictimâ‘ durumu ve biset(peygamberlik) konuları i lecektir. Yaz smestrinde, Peygamberin hayatı ve hicreti konuları i lenecektir.⁴³²

1929-1930 ders yılında lâhiyat Fakültesi Din-i slâm Târihi derslerine yine Müderris Nimet Bey girmektedir. Dersler Cumartesi günü saat 10-10.55 arasında, Salı günü ise saat 9-9.55 arasında yapılacaktır. K1 smestrinde, bisetten evvelki ahval ve biset konuları i lenecektir. Yaz smestrinde ise, hicret ve hicretten sonraki vakalar anlatılacaktır.⁴³³

1930-1931 ders yılında Din-i slâm Târihi dersine yine Müderris Nimet (Halil Nimetullah ztrk) Bey girmektedir. Dersler Cumartesi günü saat 10-10.55 arası, Salı

⁴²⁹ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1926-1927, s. 132

⁴³⁰ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1927-1928, s. 112-114

⁴³¹ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1927-1928, s. 148

⁴³² stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1928-1929, s. 226

⁴³³ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1929-1930, s. 188

günü ise saat 9-9.55 arası yapılacaktır. Kı s6mestrinde, hicretten evvelki vakalar, yaz s6mestrinde ise hicretten sonraki vakalar anlatılacaktır.⁴³⁴

1931-1932 ders yılında lâhiyat Fak6ltesi programında Din-i slâm Târihi dersi bulunmamaktadır.⁴³⁵

1932-1933 ders yılına ait Talebe Rehberi'nde Din-i slâm Târihi dersi yer almakta⁴³⁶ ve hocası da M6derris Nimet Bey (Halil Nimetullah 6zt6rk) olarak g6r6nmektedir.⁴³⁷

Tablo 10: 1918-1933 Yılları Arası Darulfunun slâm Târihi Derslerinin Hocaları

Yıllar	Edebiyat Fak6ltesi	lâhiyat Fak6ltesi
	Târih-i slâm	Târih-i Din-i slâm
1918-1919	M6derris Ahmed A ao lu'na vekaleten Muallim Efdalüddin Tekiner	Bu fak6lte 1924-25 d6neminde açılmı tır
1919-1920	Mehmed emseddin G6naltay	“
1920-1921	“	“
1921-1922	“	“
1922-1923	“	“
1923-1924	“	“
1924-1925	“	Mehmed emseddin G6naltay
1925-1926	“	“
1926-1927	“	“
1927-1928	Programdan çıkarılmı tır	Halil Nimetullah 6zt6rk
1928-1929	“	“
1929-1930	“	“
1931-1933	“	“

1924-1931 yılları arasında lâhiyat Fak6ltesi 56 mezun vermi tir.⁴³⁸ Bundan sonra ise 6 renci mevcudu epeyce d6 mü t6r.

31.5.1933 Târih ve 2252 sayılı kanunla Dârulfünûn kapatılıp yerine stanbul 6niversitesi ikâme edilirken, lâhiyat Fak6ltesi'ne yer verilmemi ve böylece bu fak6lte resmen ve fiilen Târihe intikal ettirilmı tır. Ancak fak6ltenin yerine, 6 renci almadan yalnızca bir takım ara tırmalar yapmak amacıyla Edebiyat Fak6ltesi b6nyesinde “ slâm

⁴³⁴ stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1930-1931, s. 251

⁴³⁵ Hamit Er, stanbul Dârulfünûnu lâhiyat Fak6ltesi Mecmuası Hoca ve Yazarları, stanbul, Sosyal Bilimler Ara tırma Merkezi slâm Medeniyeti Vakfı, 1993, s. 25-27

⁴³⁶ Mustafa 6cal, a.g.e., s. 193

⁴³⁷ Mustafa 6cal, a.g.e., s. 195

⁴³⁸ Ali Arslan, Dârulfünûn'dan 6niversiteye, stanbul, Kitabevi Yay., s. 182-183

Tetkikleri Enstitüsü” açılmıştır. İslâm Tetkikleri Enstitüsü ise, bir müddet sonra, burada hocalık yapan zatlardan bazılarının başka görevlere atanmaları, bazılarının da emekliye ayrılmaları –veya re’sen emekli edilmeleri- üzerine ö renci yokluğu da ileri sürülerek 1936’da kapatılmıştır. Onun yerine yalnızca Edebiyat Fakültesi programında “ İslâm Dini ve Felsefesi” adlı bir ders yer almıştır. Bu ders de 1941’de program dışı bırakılmıştır. Böylelikle üniversitede İslâm veya genel manada din adına herhangi bir bölüm veya ders kalmamıştır.⁴³⁹

⁴³⁹ Mustafa Öcal, a.g.e., s. 196

SONUÇ

Çalı manın giri inde; slâm'da târih telakkîsi ve târih yazıcılı ı ile bunun Osmanlı târih yazıcılı ına etkileri incelenmi tir. Birinci bölümde, Batı'da ortaya çıkan yeni târih telakkîlerinin 19. yüzyılla birlikte Osmanlı zihin dünyasını nasıl etkiledi inin izahına çalı ılmı tır. İkinci bölümde ise, Osmanlı'daki yeni târih telakkîlerinin etkisiyle medreseler ve Dârülfünûn ders müfredatına dahil edilen slâm Târihi Dersleri üzerinde durulmu tur.

19. yüzyıla kadar olan klasik dönemde iki tür târih telakkîsi ve yazımı birlikte yan yana ya amı tır denebilir. Bunlardan ilki, dinin ana kaynaklarından biri olan hadis merkezlidir ve “haber” (hadis, rivâyet) nakleden ki iler (râvîlerin), ya adıkları yer ve zaman ile ahit oldukları olayları ve duyduklarını oldu u gibi ve do ru aktarma kabiliyetine ve ahlakına (zabt ve adl sıfatlarına) sahip olup olmadıklarını tesbite yönelik biyografi a ırlıklı eserler yazma gelene idir (rical kitapları: hal tercümeleri, tabakât, tezkire, fihrist ...). slâm Târihçili i siyer ve megazi kitaplarıyla ba lamı tır. İlk siyer ve megazi yazarları kitaplarında Hz. Peygamber'in hayatını konu edindikleri için olayların yer ve zamanını bildirmek, güvenilir kaynaklardan bilgi edinmeye çalı mak hususunda titiz davranmı lardır. Bu tavır haber tenkidi (nakd, intikad) ilmimi do urmu tur. İlk müslüman târihçilerin ya hadisçi veya siyer, megazi yazarı olmaları da bu noktada önemlidir.⁴⁴⁰

slâm dünyasındaki ilk dönemde tesbit edilen ilkeler göz önüne alınmı ve târih tanımlarında buna dikkat edilmi tir: “Vakıanın zamanını mutlak olarak tayin ve tarif etmek”.

İkinci tür târih telakkîsi ve yazımı ise bugün daha çok “menkıbe” (ç. menâkıb), kıssa (ç. kasas) dedi imiz ve yer zaman itibariyle do ruluktan çok davranı ve model olma itibariyle “do rulu u” ve bir örnek ki ilik (numûne-i imtisâl) olu turmayı öne çıkaran târih anlayı mın ürünüdür. slâm öncesi din (srailiyat) ve kültür unsurlarının, Cahiliye devri eyyâm ve ensâb bilgilerinin, yer yer kimlik ve ki ilik de i tirerek slâm

⁴⁴⁰ smail Kara, a.g.e., s. 76-77

dünyasına giri kanallarından biri de bu ikinci tür târih telakkîsi ve yazımıyla gerçekte mi gözükmektedir.⁴⁴¹

Bu çerçevede talimî/didaktik diyebilece imiz birinci târih telakkîsinin do ru (sahih) bilgiye, terbiyevî/ma‘ erî diyebilece imiz ikincisinin de do ru ya amaya, do ru bir zihniyet ve cemaat olu turmaya dönük oldu u söylenebilir. Klasik dönemde bu iki târih telakkîsi arasında tamamlayıcılık ve bütünlük ili kisi vardır.⁴⁴²

19. yüzyıl târih telakkîlerinin etkisiyle modernle me döneminde bu iki târih telakkîsi birbirinin zıddı gibi algılanmı ve birinci tür târih telakkîsi yeniden itibar ve canlılık kazanırken ikinci tür târih telakkîsi hafife alınmı , gerilere do ru itilmi tir. Çünkü bu ikinci tür târih telakkîsinin üretti i bilgi, Batı’da ortaya çıkan yeni anlayı lar çerçevesinde bilgi olma de erini kaybetmi tir. Efsane, mitoloji, batıl inanç, hurafe vs. kelimelerle irtibatlı olarak algılanan bu tarz târihçilik, ilkel târihçilik olarak görülmeye ba lanmı ve modern târihçilikte kabul görmemi tir. lerlemeci târih anlayı mın getirdi i böyle bir bakı açısı, slâmın ilk dönemlerinden itibaren yazılan bu tür eserleri tamamen tasfiye etmeye dönüktür. Bu yakla ımın güncel bir örne i udur: Ulubatlı Hasan’ın târihi bir ahsiyet olarak varlı ı ve stanbul surlarına sanca ı dikip dikmedi i mevzusunda, bu târihî bilginin sembol de eri göz ardı edilmekte ve böyle bir bilginin do ru olup olmadı ı tartı lmaktadır. Aslında stanbul’un surlarına sanca ı dikenin kim oldu u çok da önemli de ildir. ster Ulubatlı Hasan, ister Balaban Çavı . Asıl olan fetih ruhunu, gazâ ruhunu temsil eden birisinin olması ve Müslüman topluma numune-i imtisal olmasıdır.

Yine klasik dönem târih yazıcılı ı, ilmî ve edebî olmak üzere ikiye ayrılır. İlmî tarzı daha çok ulema tercih etmi ve geli tirmi tir. Men ei ran olan di er tarz ise ifadenin güzelli ine, mün iyâne olmasına ihtimam gösteren bir tahrir tarzıdır. Bu iki tarz târih yazıcılı ı Osmanlı’da yan yana ya amı ve 19. yüzyıla kadar gelmi tir. Fakat bu yüzyılda Batı’daki yeni anlayı , Osmanlı zihin dünyasını da tesiri altına almı tir. Modernle me projelerinin en önemli ayaklarından biri olan bilginin tektiple tirilerek

⁴⁴¹ smail Kara, a.g.e., s. 78

⁴⁴² smail Kara, a.g.e., s. 79

halka ula tırılması ve halkın modernle me sürecine aktif katılımının temin edilmesi amacıyla dilin sadele tirilmesi, basitle tirilmesi, halka indirilmesi tartı maları gündeme gelmi tir. Dilin basitle tirilmesi ve basit dilin tercihe ayan olması Osmanlı târih yazıcılı ında edebî tarz târih yazıcılı ını itibarsız kılmı tır. Bu tarz târih yazıcılı ının ürünü olan eserler, târihi hakikatleri ara tırmak ve târihten kanunlar çıkararak insanlara faydalı olmak yerine mün iyane, külfetli bir dil kullanarak târihi olayları gazete haberi gibi sıraladıkları ve halkın istifadesini zorla tırdıkları, ekinde ele tirilere ve hatta hakaretlere maruz kalmı ve kısa zamanda tasfiye edilmi lerdir. Dil meselesine 19. yüzyılın aynasından baktı ımızda bu böyledir. Fakat meseleye klasik kültürün içinden (varlık ve ilim anlayı ı çerçevesinden) bakmak bu de erlendirmelerimizi de i tirecektir.

En açık ekilde Ernest Renan'da ifadesini bulan “ slâm terakkiye manidir” söylemi, Osmanlı'nın son dönemi fikir tartı malarının merkezinde yer alır. Bu söylem etrafında yazılan kitap ve makaleler bir hayli fazladır. Osmanlı'nın inhitat ve inkirazına mani olma ve bunun için çözümler üretme cehdiyle yazılan her eserde bir ekilde bu mesele tartı ılmı tır. Aynı ekilde bu söylem slâm dünyasının di er co rafyalarında da oryantalist söylemin bir silahı olarak devamlı tedavüle sokulmu tur. Filolojik ve antropolojik çalı malar üzerinden ortaya atılan bu tezin oryantalizmin bir ürünü oldu una dikkat etmeden yapılacak her de erlendirme eksik kalmaya mahkûmdur.

Osmanlı'da yeni târih telakkîleri konusunda önemli isimlerden birisi olan ehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, müste rik Dozy'nin Târih-i slâmiyet'ine reddiye olarak yazdı ı Târih-i slâm adlı eserinin sonunda “ erait-i hazıra ile cidâl-i hayatta ictimaiyyet-i slâmiye'nin medeniyet-i Aryâniye önünde payidar olması gayr-i mümkündür. Zira payidar olmak için –i te yine tekrar ediyoruz-, iki çare mutasavverdir. Birisi: O medeniyetle temas etmemek. Bu gayr-i kabil-i icrâ bir çaredir ki asla hayal ve tasavvur dercesini geçemez. Di eri ise simâ-yı slâmiyeti kaybetmeden hakkıyla temeddün ve teâlîdir.”⁴⁴³

⁴⁴³ ehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **Târih-i slâm I-II**, Kostantiniyye, Hikmet Matbaası, 1326, C. II, s. 670

Yukarıdaki ifadede dikkati çeken Aryan kelimesi Ârî ırka mensup demektir. Bu ırk tasnifleri de yine 19. yüzyılın filoloji ve antropoloji çalı malarının bir ürünüdür. Avrupalıların bu yeni çalı maları Filibeli Ahmed Hilmi'yi de etkilemiştir. Ona göre bu Aryan medeniyetin, Avrupa medeniyetinin kar ısında durabilmek için eklektik bir tavır sergilememiz gerekmektedir. slâmiyet'in simasını kaybetmeden medeniyetin ürünleri hızlıca dev irmek yükselmenin yücelmenin tek yoludur.

Bununla irtibatlı olarak slâm dünyası ve Osmanlı devleti, 19. yüzyılda “târih”inden üphe etmeye ba lamı tır. Malubiyetlerin, kötü gidi in, siyasi, sosyal ve psikolojik da ılmanın faturasını, oryantalistlerin yaptıkları gibi geni manasıyla slâm'ın bizzat kendisine çıkarmak itikaden ve siyaseten mümkün olmadığı için –çünkü bu do rudan do ruya kendini inkâr etmek ve yok saymak olurdu- fikirler ve çabalar, slâm'ın Müslümanlar tarafından ya anımı eklinin ve ya ama sürecinin, yani târihin “yanlı ” oldu u/olabilece i istikametine do ru kaymı tır.⁴⁴⁴ Bunun en güzel ifadesi udur: “A'sâr-ı mâziyede teâlîden tekâmüle ko an Müslümanların ‘din’i ile bugün inkirazdan izmihlâle sürüklenen slâmların ‘din’i arasında –ismen ittihad varsa da- hakîkatte büyük bir fark mevcuttur.”⁴⁴⁵ Bu da gerçek slâm-târihî slâm gibi bir ayrıma sebep olmu tur.

Târihin “hurafelerle a zına kadar dolu” bir alan, dili anla ılmaz, nisbeten karanlık bir geçmi haline gelmesi i te bu dönemde oryantalistlerin etkisiyle ya anan zihin kaymasının bir ürünüdür. Terakki kavramının güçlü etkisiyle “mazi” (geçmi - Târih) olumsuzlanırken, “istikbal/ati/ferda” (gelecek) ön plana çıkarılmı tır. Târih bu dönemde “kitab-ı köhne”, “medfen-i fikr” gibi ifadelerle menfî bir ekilde algılanmı tır.

Târih telakkîsini dönü türen karma ık etkenlerden birisi de “terakkî” ve “medeniyet” gibi kavramlardır. Terakki kavramı Aydınlanma felsefesinin en önemli kavramlarından ve târihsel ilerleme anlayı nı ifade eder.

te terakki, medeniyet gibi kavramlar dolayısıyla “mazi” güç dev irece imiz bir alan olmaktan çıkmı , tasfiye edilmesi gereken bir alan olarak görülmü tür. Bunun

⁴⁴⁴ smail Kara, a.g.e., s.80-81

⁴⁴⁵ M. emseddin [Günaltay], **Hurâfâttan Hakîkate**, stanbul, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1332, s. 4

aksine na-mevcut, kıyameti ça rı tıran “âfî (gelecek)” fikri de er kazanmı tır. Kavramlar tersyüz olmu tur.

Cevdet Pa a (1895), slâm dünyasında “hurafelerden arındırılmı ve dili sade” bir slâm Târihi yazmaya yönelen ve bu dü üncesini Kısas-ı Enbiya kitabıyla büyük ölçüde neticelendirmeyi ba aran ilk müelliflerden biridir. Sadece ayet ve hadislerden yola çıkarak sade dille bir slâm Târihi yazmak istemesinin gerekçelerinden biri udur: Peygamberler Târihi kitaplarına karı tırılan zayıf rivâyetler, (bugünkü) Müslümanların itikatlarını ve dü üncelerini zaafa u ratırken slâm dini aleyhinde ne riyatta bulunan misyonerlere/ arkiyatçılara da malzeme te kil etmektedir. Bu sebeple hem Müslümanların üphelerini gidererek akidelerini sa lamla tırmak, fikirlerini tashih ve ıslah etmek hem de Avrupalıların slâma yönelik saldırılarına fırsat vermemek gerekir.⁴⁴⁶

Bu savunmacı tavır, Cevdet Pa a’dan sonra yazılan slâm Târihi kitaplarında da devam etmi ve bu alanda büyük bir külliyat olu masını temin etmi tir. Târih ilminin yeni bir millet in asındaki yadsınamaz gücü hesaba katılarak e itim kurumlarında da târihin özellikle slâm Târihinin ders olarak okutulmasına karar verilmi ve müfredatlara slâm Târihi dersleri ilave edilmi tir. Daha önce yazılan kitaplar ve yapılan tartı malar müfredata slâm Târihi dersleri olarak yansırken bu dersler de yeni slâm Târihi kitaplarının telifini hızlandırmı tır. slâm Târihi derslerinin bu hususiyeti sebebiyle medreselerin ve Dârülfünûn’un ders programları incelenmi , slâm Târihi derslerinin te ekkül süreci aydınlatılmaya çalı ılmı tır. Yaptı ımız çalı manın bu süreci büyük ölçüde aydınlatacaktır. Zira slâm Târihi derslerinin özellikle Darülfünun aya ı genellikle ihmal edilmi veyahut eksik olarak anlatılmı tır. Her ne kadar dersler hususunda bu eksikli i giderdi imizi dü ünsek de bu dersleri veren hocaların biyografileri konusunda eksik bıraktı ımız yerler oldu.

Çok uzun bir zaman dilimini kapsayan böyle bir çalı manın eksiklerinin olması tabiidir. Çalı maya ba larken anahatlarıyla vermeye çalı tı ımız bazı bilgiler istenilenden daha fazla yer tutmu , ayrıntılarıyla izah etmeyi dü ündü ümüz bazı

⁴⁴⁶ smail Kara, a.g.e., s. 83

bölümler ise, hem bu alanda kaynak olarak kullanabileceğimiz çalışmaların azlığı hem de zaman kısıtlaması sebebiyle kısaca tutulmuştur.

İslâm Târîhi derslerinin tekkül süreci net bir şekilde ortaya konulmuş olmakla beraber bu derslerin 19. yüzyıl târih telakkîleriyle irtibatlarını daha iyi ortaya koyabilmek için bu dönemde yazılan İslâm Târîhi eserlerinin mukayeseli olarak ve derinlemesine tahlil edilmesi gerekmektedir. Böyle bir çalışmada Türk Dünyasının laboratuvarı diyebileceğimiz Osmanlı İmparatorluğu döneminin ve cumhuriyete geçiş sürecini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

AR V KAYNAKLARI

- BOA, .DH 6634
-----, .MF 1313 L/5
-----, .MVL 208/6740
-----, DH. MKT, 2776/68
-----, MF.ALY 14/15
-----, MF.ALY 14/71
-----, MF.ALY 11/21
-----, MF. MKT 1080/25
-----, MF. MKT 1085/27
-----, MF. MKT 1149/4
-----, MF. MKT 733/48
-----, MF. MKT 830/24
-----, Y.EE 32/36
-----, Y.PRK.E A 35/114

KAYNAK K TAPLAR

- AHMET CEVDET PA A, **Belâgat-i Osmaniye**, stanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1298
-----, **Beyânu'l-Unvân**, stanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1289
-----, **Târih-i Cevdet** (Tertib-i Cedit), C. I-XII, 2. Tab, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye, 1309, C. I
-----, **Tezakir**, I-IV, yay. Cavid Baysun, T.T.K. Basımevi, Ankara 1986
AYNÎ, Mehmed Ali, **Darülfünun Târihi**, haz. Aykut Kazancıgil, stanbul, Kitabevi Yay., 2007
CAETANI, L., **slâm Târihi**, çev. Hüseyin Cahid Yalçın, stanbul, Tanin Matbaası, 1924-1927, C. I
CEVAD, Mahmud, **Maarif-i Umûmiye Nezareti Târihçe-i Te kilat ve crââtı**, haz. Taceddin Kayao lu, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2001
Dârulfünûn Edebiyat Fakültesi Talebe Rehberi, 1334-1335 (1918-1919) Ders yılı ikinci dönemi (16 ubat-16 Haziran 1335)
Darulfünûn-i Osmani Talebe Rehberi, 1336-1337(1920-1921) Ders Yılı
-----, 1337-1338(1921-1922) Ders Yılı
-----, 1338-1339(1922-1923) Ders Yılı

ERG N, Osman, **Türkiye Maarif Târihi**, stanbul, 1940, C.II

FATMA AL YE, **Ahmed Cevdet Pa a ve Zamani**, yay. haz. Metin Hasırcı, Bedir Yayınevi, stanbul, 1995

GENCER, Ali hsan-ARSLAN Ali, **stanbul Dârulfünûnu Edebiyat Fakültesi Târihçesi ve İlk Meclis Zabıtları**, stanbul, stanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2004

BN SHAK, Muhammed, **es-Sîre**, n r. Muhammed Hamidullah, Fas (Ma rib), 1976

stanbul Darulfünûnu Talebe Rehberi, 1340-1341 (1924-1925)

-----, 1926-1927

-----, 1927-1928

-----, 1928-1929

-----, 1929-1930

-----, 1930-1931

ZM RL , smail Hakkı, **Siyer-i Celile-i Nebeviye**, Daru'l-hilâfe, Tevsî-i Tıbbât Matbaası, 1332

KAT P ÇELEB , **Ke fu'z-Zunûn**, çev. Rü tü Balcı, stanbul, Târih Vakfı Yurt Yay., 2007, C.1

Maarif-i Umumiye Nezareti Salnâmesi, stanbul, 1319

-----, stanbul, 1321

ÖZEĞE, Seyfettin, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalo u**, stanbul, Fatih Yay., 1978, C. IV

SEYD EHRÎ, Mahmud Esad b. Emin, **slâm Târihi: Târih-i Din-i slâm**, haz. Ahmet Lütfi Kazancı-Osman Kazancı, stanbul, Marifet Yayınları, 1983

EHBENDERZADE, Filibeli Ahmed Hilmi, **Târih-i slâm (I-II)**, Kostantiniyye, Hikmet Matbaası, 1326

BLÎ, Mevlânâ, **slâm Târihi Asr-ı Saadet**, çev. Ömer Rıza Do rul, stanbul, Amedî Matbaası, 1346 (1928) C. I, s. 26-33

ARA TIRMA ESERLER

AFYONCU Erhan, **Tanzimat Öncesi Osmanlı Târihi Ara tırma Rehberi**, stanbul, Yeditepe Yay., 2007

ALGÜL, Hüseyin, **slâm Târihi**, stanbul, Gonca Yayınevi, 1986, C. 1

BABINGER, Franz, **Osmanlı Târih Yazarları ve Eserleri**, çev. Co kun Üçok, Ankara, KTB Yay., 1983

BALTACI, Cahit, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, 2. Basım, stanbul, MÜ lâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., 2005, C. I

BIÇAK, Ayhan, **Târih Felsefesinin Olu umu**, 1. Baskı, stanbul, Dergah Yay., 2004

-----, **Târih Metafizikleri**, stanbul, Dergah Yay., 2005

- B R NC , Ali, **Târihin Gölgesinde Me âhir-i Meçhûleden Birkaç Zât**, stanbul, Dergah Yay., ubat 2001
- COLL NGWOOD, R. G., **Tarih Tasarımı**, çev. Kurtulu Dinçer, Ara Yay., stanbul, 1990
- ECER, A. Vehbi, **slâm Târihi Dersleri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yay., 1991
- ER, Hamit, **stanbul Dârulfünûnu lâhiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları**, stanbul, Sosyal Bilimler Ara tırma Merkezi slâm Medeniyeti Vakfı, 1993
- , **Medreseden Mektebe Geçİ Sürecinde Darülhilâfe Medreseleri**, stanbul, Ra bet Yay., 2003
- EVANS, Richard J., **Târihin Savunusu**, çev. Uygur Kocaba o lu, Ankara, mge Kitabevi, 1999
- GÜNALTAY, M. emseddin, **Hurâfâttan Hakîkate**, stanbul, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1332
- H ZMETL , Sabri, **slâm Târihi – İlk Dönem-**, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2006
- HOURANI, Albert, **Batı Dü üncesinde slâm**, çev. Mehmed Kür ad Atalar, stanbul, Pınar Yay., 1996
- ZGÖER Ahmet Zeki, **Ahmet Cevdet Pa a**, 1. Baskı, stanbul, ule Yay., 1999
- KARA, smail, **Din le Modernle me Arasında Ça da Türk Dü üncesinin Meseleleri**, II.Baskı, stanbul, Dergah Yay., 2005
- KUSHNER, David, **Türk Milliyetçili inin Do u u 1876-1908**, çev. evket Serdar Türet-Rekin Ertem-Fahri Ertem, II. Baskı, stanbul, Kesit Yay., 2009
- KÜÇÜKALP, Kasım-CEV ZC , Ahmet, **Batı Dü üncesi'nin Felsefî Temelleri**, I. Baskı, stanbul, SAM Yay., Ekim 2009
- LEWIS Bernard, **Modern Türkiye'nin Do u u**, çev. Metin Kıratlı, II. Baskı, stanbul, TTK Yay., 1984
- MER Ç, Ümit, **Cevdet Pa a'nın Cemiyet ve Devlet Görü ü**, II. Baskı, stanbul, Ötüken Yay., 1979
- ORTAYLI, İber, **Târih Yazıcılık Üzerine**, ed. Sıddık Çalık, 1. Baskı, stanbul, Cedit Ne riyat, Eylül 2009
- ÖCAL, Mustafa, **20. Yüzyılda Türkiye'de Din E itimi: Ders Notları**, II. Baskı, Bursa, Emin Yay., 2006
- ROSENTHAL, Erwin I.J., **Ortaça 'da slâm Siyaset Dü üncesi**, çev. Ali Çaksu, stanbul, z Yay., 1996
- SAID, Edward W., **arkiyatçılık**, çev. Berna Ünler, stanbul, Metis Yay., 1999
- SARAÇO LU, Tubanur, **Molla Fenari ve Ailesinin Bursa Kültürüne Katkıları**, Uluda Üniversitesi SBE, 2009 (Basılmamı Yüksek Lisans Tezi)
- SARAY, Mehmet, **stanbul Üniversitesi Târihi (1453-1993)**, stanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996
- SARIKAYA, Ya ar, **Medreseler ve Modernle me**, stanbul, z Yay., 1997
- M RG L, Ahmet-EK NC , Ekrem Bu ra, **Ahmet Cevdet Pa a ve Mecelle**, stanbul, KTB Yay., 2008

ULUL, Kasım, **slâm Düüncesinde Târih Tasavvuru ve Usûlü**, stanbul, nsan Yay., 2008

TOGAN, Zeki Velidi, **Tarihte Usûl**, II. Baskı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, stanbul, 1969

YILDIZ, evket, **Oryantalizm ve slâm Târihine Oryantalist Yaklaşımlar**, Uluda Üniversitesi SBE, 2002 (Basılmamı Yüksek Lisans Tezi)

ZAKZUK, M Hamdi, **Oryantalizm: Bir Medeniyet Hesaplamasının Arka Planı**, çev. Abdülaziz Hatip, zmir, İlk Yay., 1993

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernle en Türkiye'nin Târihi**, çev. Yasemin Saner, 23. Baskı, stanbul, letim Yay., 2009

MAKALELER

A İRAKÇA, Ahmet, “Ahmed Cevdet Pa a'nın ‘Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ’sının slâm Târihi Kaynakları”, **Ahmed Cevdet Pa a Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, stanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986

AKSOY, Hasan, “Fetihnâme”, **D A**, C. XII.

AKYÜZ, Yahya, “Cevdet Pa a'nın Özel Öretim ve Tanzimat E itimine li kin Bir Layihası”, **AÜ Osmanlı Târihi Ara tırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 3, 1992

ANAY, Harun, “Ahmed Cevdet Pa a'nın Modernizme Bakışı”, **Ahmed Cevdet Pa a Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, stanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986

ARIKAN, Zeki, “Tanzimattan Cumhuriyete Târihçilik”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. VI

AR F BEY, “Devlet-i Osmaniye'nin Teessüs ve Takarruru Devrinde lim ve Ulema”, **Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası (137-144)**, S.2, Mayıs 1332

BA , Eyüp, “Dil Târihi li kisi Ba lamında Osmanlı Türklerinde Arapça Târih Yazıcılığı”, **AÜ FD**, 2005, C. XLVI, S.1

BA AR, Fehameddin, “İlk Osmanlı Târihçileri”, **Türkler**, Hasan Celal Güzel, Prof. Dr. Kemal Çiçek, Prof. Dr. Salim Koca (Ed.), Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, C. XI

BIÇAK, Ayhan, “Cevdet Pa a'nın Târih Bilinci”, **Ahmet Cevdet Pa a (1823-1895) Vefatının 100. Yılına Arma an**, Ankara, TDV Yay., 1997

-----, “Hafıza ve Târih”, **Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Ara tırmaları**, ed. aban Teoman Duralı, stanbul, Ülke Yayın-Haber, Mart 2003, S.3, s. 141-142

B RAND, Kamuran, “18. Yüzyıl Fransız Aydınlatma Târihçili i ve Modern Târihçilik Kar ısındaki Durumu”, **AÜ FD**, C. V, S. I-V, Yıl:1956, Ankara, 1958

B R NC , Ali, “Müzakere”, **Ahmet Cevdet Pa a (1823-1895) Vefatının 100. Yılına Arma an**, Ankara, TDV Yay., 1997

CANATAR, Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi”, **D A**, C. VII

Ceride-i İmiye, “İslah-ı Medarise Dair Nüsha-i Fevkalade”, 20 Zilkade 1332/27 Eylül 1330

CERRAHOLU, smail, “Muhammed bn Cerir et-Taberî ve Tefsiri”, **AÜ FD**, 1968, C. XVI

ÇADIRCI, Musa, “Cevdet Pa a'nın Medreselerle İlgili Görü leri”, **Ahmet Cevdet Pa a (1823-1895) Vefatının 100. Yılına Arma an**, Ankara, TDV Yay., 1997

ÇALDAK, Süleyman, “Ta köprülüzade'nin Mevzuatı'ı-Ulûmu'ndaki İlimler Tasnifi Üzerine”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ, Fırat Üniversitesi Yay., 2005, C. 15, S. 2

DAVUTO LU, Ahmed, “Modernleşme Sürecinde Entelektüel Dönüşüm ve Zihniyet Parametreleri”, **Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye**, ed. Sabri Orman, 1. Baskı, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2001

-----, “Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi”, **Osmanlı Medeniyeti**, haz. Coşkun Çakır, 2. Baskı, İstanbul, Klasik Yay., Ekim 2006

DOĞAN, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme”, **AÜFD**, 1997, S. 37

EMECEN, Feridun, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografisi”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 1999, S. 3

EMİN BEY, “Târihçe-i Tarık-i Tedris”, **İmniye Salnamesi**, İstanbul, 1334

ERKAN, Mustafa, “Gazavâtnâme”, **D A**, C. XIII

ERTOP, Konur, “Tanzimattan Cumhuriyete Dil Sadelenmesi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yay., Eylül 1985, 11. Fasikül, C. II

FAYDA, Mustafa, “Siyer Sahasındaki İlk Telif Çalışmaları”, **Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu**, İzmir, DEÜ Yay., 1985

FAZLIO LU, Hasan, “Osmanlı'da Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri”, **Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları**, ed. İbrahim Teoman Durallı, İstanbul, Ülke Yayın-Haber, Mart 2003, S.3

GIBB, H. A. R., “Târih (İmniye)”, **A**, C. XI

HALAÇOĞLU, Yusuf-AYDIN, M. Akif, “Cevdet Paşası”, **D A**, C. 7

HATİPOĞLU, İbrahim, “Osmanlı Aydınlarının Doğu'nun Târih-i İslâmiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, SAM, 1999, S.3

HSANO LU, Ekmeleddin, “Dârülfünûn Târihçesine Giriş (II), Üçüncü Tezbe: Dârülfünûn-i Sultânî”, **Bellekten**, 1993, C. LVII, S. 218

-----, “Darülfünûn Târihçesine Giriş İkinci Tezbe”, **Bellekten**, 1990, C. LIV, S. 210

-----, “Darülfünûn”, **D A**, C. VIII.

-----, “Osmanlı Medrese Târihçilerinin İlk Safhası (1916-1965)”, **Bellekten**, Ankara, TTK Basımevi, C. LXIV: Austos 2000, S. 240: 2001

NALCIK, Halil, “Osmanlı Târihçilerinin Doğusu, I ve III, Erişim: <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/translation4.html>, 10. 06. 2010

PERL, Mehmet, “Osmanlı Târih Yazıcılığı”, **Yeni Türkiye (701 Osmanlı Özel Sayısı 3)**, 2000, S. 33

KADI, İsmail Hakkı, “Hollanda'da İnkıyat Araştırmaları”, **Doğu-Batı: Oryantalizm-I, II**, Baskı, Yıl:5, S.20, Austos-Eylül-Ekim-I, 2002

KAFADAR, Cemal, “Târih Yazıcılığında Kamu Alanı Kavramı Tartışmaları ve Osmanlı Örneği”, **Osmanlı Medeniyeti**, haz. Coşkun Çakır, 2. Baskı, İstanbul, Klasik Yay., Ekim 2006

- KARA, Smail, “Türkiye’de Din ve Modernleşme”, **Modernleşme, İslâm Dünyası ve Türkiye**, İstanbul, SAV Yay., 2001
- KOLOLU, Orhan, “Osmanlı Basını: Çerçevesi ve Rejimi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yay., 1985, C.I
- KOMSYON, “Tarih”, A, Ankara, MEB Yay., C. XI
- KONTNY, Oliver, “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm Ve Ataerkillik Üzerine”, **Doğu-Batı: Oryantalizm-I**, II.Baskı, Sayı 20 (Ağustos-Eylül-Ekim-I, 2002)
- KÜTÜKO LU, Bekir, “Katib Çelebi ‘Fezlekesi’nin Kaynakları”, **Vekayi’nüvis Makaleler**, İstanbul, Fetih Cemiyeti, 1994
- , “Son Devir Osmanlı Biyografik Kaynakları”, **Vekayi’nüvis Makaleler**
- , “Tarihçi Cevdet Paşa”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) Bildiriler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986
- , “Vekayi’nüvis”, **Vekayi’nüvis Makaleler**, İstanbul, Fetih Cemiyeti, 1994
- MOLLA, Kemal Faruk, “Mehmed Şah Fenari’nin Enmûzecü’l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılarda İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi”, **Divan: İlmî Araştırmalar**, Bilim ve Sanat Vakfı Yay., 2005, S. 18: 2005/1
- OKUMU, Ejder, “Tanzimatın Dili”, **Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk Modernleşme**, 1. Baskı, İstanbul, Özgü Yay., 2006
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Kaynakları”, **Erişim: <http://eskieserler.net/dosyalar/m1939nrl.pdf>, 10. 06. 2010**
- PAKALIN, M. Zeki, “Koltuk Dersleri”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, MEB Yay., 1983, C. II
- PALABIYIK, Hanefi, “I. Oturum: Sözlü Gelenekten İslâm Tarihçiliğine”, **İslâm Tarihinin Problemleri Kolokyumu**, İstanbul, 14-15 Mayıs 2008
- SEZGİN, M. Fuat, “İslâm Tarihi’nin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis’in Ehemmiyeti”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Ed. Z. Velidî Togan, c-vol II, cüz.1, 1956-57
- YILDIRIM, Yavuz, “Zmirli Smail Hakkı’nın İslâm Tarih Yazıcılığı ile İlgili Bir Yazma Eseri: İnceleme Ve Çevrimyazı”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2005, S. 12
- ZENGİN, Zeki Salih, “Kurtuluş Savaşı Döneminde Medrese Öğretim Programları ve Ders Çerçevlerinin Düzenlenmesi Çalışmaları”, **AÜİFD**, C. XLIV (2003), S. 1